

EUROPÁI JELENTÉS-ÁRNYALATOK

Század Társaság
XXI.

EURÓPAI JELENTÉS-ÁRNYALATOK

VENTUS LIBRO
KIADÓ

AKÖTETET
ÖRDÖGH SZILVESZTER
SZERKESZTETTE

ISBN 963 86333 6 0

MINDEN JOG FENNTARTVA

© XXI. SZÁZAD TÁRSASÁG EGYESÜLET

© VENTUS LIBRO KIADÓ 2003

ELŐSZÓ

*„Csak ahhoz támaszkodhatunk, mit erős karokkal
ragadtunk meg; s ki a társaságtól visszavonul,
nem panaszkozhatik, ha később elhagyatva látja magát.
A világ, melyet nélkülözhetőnek tartott,
könnyen nélkülözni fogja őt is.”*

EÖTVÖS JÓZSEF

A XXI. SZÁZAD TÁRSASÁG 2001 tavaszán alakult akademikusok, egyetemi tanárok és jeles közéleti személyiségek részvételével.

Részlet az alapító okiratból:

„A globalizáció összetett és sodró erejű folyamatai minden népet és országot válaszra, új stratégiák kialakítására készítetnek. Rohamléptekben folyik az információs, tudásalapú társadalom kiépülése, ugyanakkor világméretűen megnőtt a kiszolgáltatott, fejletlen, hátrányos és esélytelen helyzetű, versenyképtelen régiók megoldást követelő gondolja. A magyar társadalom is új helyzet elé került: a rendszerváltás első szakaszának lezárultával és az Európai Unióhoz való csatlakozással új történelmi választutak nyílnak meg Magyarországon előtt a harmadik évezred elején. Mindez újrakezdést és újragondolást jelent.

A XXI. Század Társaság eltökélt szándéka, hogy független egyesületként aktív és innovatív fóruma legyen a gyökeresen új kérdések és kihívások elemző, eszmecsere, megoldást ígérő megvitatásának egy igazságosabb társadalom megteremtése érdekében. Mindezek keretében megkerülhetetlen újragondolni a szűkebb és tágabb értelemben vett értelmiség szerepét, hivatását, felelősségét a megváltozott és folyamatosan változó világtörténelmi viszonyok között, hangsúlyosan figyelembe véve a magyar társadalomfejlődés történeti és regionális meghatározottságát és sajátosságait. E szerep és felelősség bonyolultabb, mint az elmúlt századokban volt; lényege azonban vélhetően változatlanul ugyanaz: a szellemi kezdeményezés, a

lehetséges jobbító megoldások felvázolása, az igazságságra törekvés példamutatása, az egyes ember és közösségeinek eszméltető mozgósítása.

A Társaság a fentiek szellemében megalapította a József Attila szonettkoszorújának címeről elnevezett HAZAM DÍJÁT, amit az arra érdemes személyiségeknek adományoz évente, értékőrző és értékkeremtő életművük elismeréseként.”

* * *

Sorsfordító heteket, hónapokat élünk. A lassan átrendeződni látszó geopolitikai környezetben az elmúlt évszázadok viharos, néha felemelő, gyakran tragikus eseményeit követően különleges stációhoz érkeztünk. Történelmünk során ritkán adatott meg, hogy társadalmunk minden tagjának módja nyílik eldönteni, hogy milyen úton haladjunk tovább.

Magyarország földrajzilag mindig is Európa integráns része volt. Most esély nyílik arra, hogy társadalmi értelemben is elfoglaljuk méltó helyünket az egyesülő Európában. Kennedy mondta: „Ne azt kérdezd, mit ad neked Amerika, hanem azt, te mit adsz Amerikának.” E mondat Európa és Magyarország gyakorlati és érzelmi kapcsolatában is érvényes lehet. Liszt, Bartók, Bolyai, Neumann, Márai és Kertész neve, valamint jelenlegi céljaink fémjelzik az öreg kontinens számára, hogy van mit adnunk. A kultúránk és a nemzetközi életben kivívott helyünk, kreativitásunk legyen vonzó azok számára is, akik az átlépendő küszöb másik oldaláról, néha félve, tartva, előítéletekkel és várakozással tekintenek hazánkra. Nemcsak nekünk van szükségünk Európára, hanem Európának is ránk!

A folyamat kezdetén egy francia, egy német vagy egy görög polgár jogosan tette fel kérdéseit, fogalmazta meg kétélyeit az új közösséggel szemben. Az elmúlt évek azonban bizonyították, hogy Európa országai egymásra vannak utalva, közös értékeket és célokat kell formálnunk, elfogadnunk és megértenünk. Évezredek történelmi esély, amelyben az elmúlt századok és évtizedek politikai

és nemzeti különbségeiből, tapasztalataiból megszenvedetten alakuló szintézisből terem új európai minőség.

A kötet szerzői – a XXI. SZÁZAD TÁRSASÁG tagjai – a foglalkozásukból eredően különböző megközelítésekben fogalmazzák meg gondolataikat. A rövid, tömör vagy hosszabb lélegzetű írások hol tudományos igénygel íródtak, máskor szubjektív hangvételűek. Néhol az irónia és a humor eszközeit sem mellőzik. Egyben azonban közösek: a tény figyelembe vételétől a kérdésekig és a feladatok megfogalmazásáig eljutva egyértelműen letezik vokukat az egységesülő Európa gondolata mellett.

KOCSIS ANDRÁS

a XXI. SZÁZAD TÁRSASÁG elnöke

AZ EURÓPAI POLGÁR

Az európai csatlakozási folyamatban egyre fontosabbá válik tudni, hogy milyenek vagyunk és miként viszonyulunk ahhoz a közösséghez, amely – most jogilag – befogad bennünket. Ennek az igyekezetnek érdekes vonása a mind az európai, mind a magyar társadalmat sommásan jellemző polgár(iság) fogalmának értelmezése. Az utóbbi időkben a hazai politikai handabandázások keresttüzébe került a „polgári” jelző. Az aktuálpolitikai alkalmazási és értelmezési irányzatoktól megszabadítva tekintjük át, mit is lehet ma a polgár(i) fogalomkörbe érteni.¹

Az igényes esszék általában nem nélkülözhetik az eszmétörténeti áttekintéseket. Jelen esetben elvárható lenne, hogy a polgárság szó etimológiája kapcsán szót ejtsünk pl. a városias jelleg értelmezéséről. Mind a burzsoá (ami a német jelentéstartalmon keresztül a magyar polgár szó eredője), mind a civil szavak a vár(os) fogalmával kötik össze a polgáriságot.² Történelmileg először a városi szabad iparost és kereskedőt értették polgárnak, majd a modernizáció, a haladás eszményképe volt. 1948 után a

¹ E tanulmány megírását erősen inspirálták azok a politikai hangadók, akik nézeteiket polgárinak és ezzel – a szövegösszefüggésekből kiolvashatóan – a többenél magasabb rendűnek hirdetik. Egyik célunk annak bizonyítása, hogy ez megalapozatlan demagógia. Megjegyezzük, hogy nem helytálló a polgár(i)ságot sem jobboldali, sem baloldali jelzőkkel illetni. A jobb- és baloldal politikai megkülönböztetése jellemzően a 20. század terméke. Ma indokoltabb a haladást támogató, illetve azzal ellentétes nézetek szerinti különbségekről beszélni.

² Mára ez az értelmezés legfeljebb érdekesség, bár a nyelv megőrizte az ezzel kapcsolatos antinómiák sorát. A paraszt, paraszti kifejezést (azaz a falusi, nem városi lét szimbolikáját) több pejoratív, dehonesztáló összefüggésben is úgy használják, mint a városi (értsd: civilizáltabb) ellentétét. Másfelől a polgári, közrendű kifejezés ellentéte az arisztokratikus, születésétől eredően nemes lenne. Az arisztokrácia történelmileg valóban ellentéte a városi polgárnak.

reakciós kapitalista ideáltípusa lett. A legutóbbi időkben a magyar köznyelv a nacionalista – keresztény – konzervatív politika megtestesítőjeként használja a polgár kifejezést. A mi vizsgálódásunk szempontjából azonban ezek csak érdekességek. A szokásos kultúrtörténeti fejtegetésektől eltekintünk és csakis elemzésünk tárgyára összpontosítunk.

A polgár szó az értelmező szótárakban közel tucatnyi jelentéstartalommal bír.³ Fejtegetéseink ezek közül a magatartási és politikai értelmezéshez kapcsolódnak. Köszönet illet minden gondolkodót, aki nem demagóg hablatyolással, hanem értelmes magyarázatokkal, jellemzéssel vagy megjegyzésekkel járult hozzá, hogy megkíséreljünk választ adni arra, hogy *ki és milyen a polgár?*

A felvázolt polgár eszmény egyaránt értelmezhető egyénekre és közösségekre is. A közösségi értelmezés társadalmakra, szervezett vagy szervezetlen csoportokra, így családokra, vállalkozásokra, pártokra és mozgalmakra egyaránt vonatkozik. A polgári közösség nem azzal jellemezhető, hogy tagjai polgári erényekkel rendelkeznek, bár ez is fontos lehet. Ha *maga a közösség* megnyilvánulásaiban, értékrendjében, fontosságaiban, gyakorlatában rendelkezik a polgári tulajdonságokkal, akkor tekinthető polgári jellegűnek. Ez azonban nem deklarációtól vagy szándéknyilvánítástól függ.

A polgárság fogalom öt sajátossággal jellemezhető. Ezek a következők:

MŰVELTSÉG

A műveltség azon főként szellemi javak összességének ismeretét jelenti, amit az emberi történelem és társadalom létrehozott. A műveltség értelmezhető valamely szü-

³ Érdekességként megemlíthető, hogy a francia nyelv négy különféle polgár szót (fogalmat) használ. A *bourgeois* a politikai tartalmat, társadalmi rétegződésben elfoglalt szerepet, a középosztályt jelzi. A *civil* a nem közjogi, nem katonai és nem egyházi értelemet képviseli. A *citoyen* az állampolgár, polgártárs, közösségi tag értelmezésnek felel meg. A *roturier* a társadalmi státust, a „szabadnak született” állapotot jelzi.

kebb korszakra, közösségre, eseményre vagy jelenségre is. A műveltség alapvetően kulturális dimenzió⁴, tudati állapot, amely mérhető, jellemezhető. Sajátossága, hogy magatartás- és gondolkodásformáló hatása van. Éppen ez teszi a polgáriság egyik meghatározó elemévé.

A műveltség több jelentéstartalommal is rendelkezik. Ezek mindegyike tendencia jellegű,⁵ tehát nem kizárólagosak és a gyakorlatban nem egyformán érvényesülnek adott személyek vagy közösségek esetében. Valamelyik a többféle megközelítésből azonban érvényesül. Minél többféle rajzolatban jelenik meg a műveltség, annál inkább lehet azt nemcsak latens, hanem a cselekedetekben, megnyilvánulásokban is hatónak tekinteni.

Az egyik általánosan elfogadott műveltségi kritérium az iskolázottság, a képzettség. Erős kapcsolat van az iskolai tanult tudás szintje, színvonala és a műveltség között. Az iskolarendszerekben szerzett tudás többet jelent, mint tárgyi ismeretet. Maga az iskola szocializációs hatásaival tudás-, ismeret- és műveltségösztönző. Az iskolában szerzett tudás kulturális hasznán túl erősíti a felkészültséget a közösségi létre, a képességet a problémák megoldására.

Az iskolai, tanult tudás mellett – nem kis mértékben az életkor előrehaladtával – jelentős műveltségforrás az autodidaktika és a tapasztalás is. Ezekben nem csak a személyes akciók és élmények jelennek meg, hanem az öröklött, ellesett, a környezettől átvett, generációsán ápoltságok és készségek is. A nem iskolai képzéseken keresztül szerzett ismeret és képesség erősen kötődik ahhoz a közösséghez, ahol az kialakult vagy megszerezhető. Nem elhanyagolható az egyéni érdeklődés szerepe sem, mely a különleges képességű személyek esetében,

⁴ A műveltség és a kultúra szoros kapcsolatban áll, szinonimaként is használják a fogalmakat. Egyes értelmezések szerint a kultúra a műveltségi színvonalat jelenti. Megközelítésünk szerint fontos, hogy nemcsak tudati állapotként, ismerethalmazként értelmezzük a fogalmakat, hanem magatartási megnyilvánulásként is.

⁵ A tendencia jelleg nemcsak a műveltség, hanem minden más polgári tulajdonság értelmezéséhez hozzátartozik. Nem lenne helyes, ha a polgár(iságo)t egyes tulajdonságai érvényesülésének erőssége alapján minősítenénk.

így tudósoknál, művészeknél az ismeretszerzésben akár meghatározó hatású is lehet. Közösségekre egyébként az egyéni érdeklődés mellett inkább a státusból következő igények a jellemzőbbek.

A képzettség, felkészültség mellett a műveltség mindennapi életformát, magatartást is jelent. A nyitottság, érzékenység, kíváncsiság, érdeklődés a műveltségnek nemcsak forrása, de megnyilvánulása is. Különösen az emberi értékekre való érzékenység a műveltség azon része, amely a szokásos iskolai képzésekkel alig szerezhető meg. Figyelemre méltó a közgondolkodás azon sajátossága, hogy a réalismereteket, felkészültséget sokan kevésbé tekintik a műveltség részének. Ugyanakkor a művészetek iránti érdeklődés és ennek beépülése a mindennapi életvitelbe a műveltség fontos alkotója.

Lényeges műveltségi jellemző az olvasottság, az olvasás. Ebbe a fogalomba érdemes beleérteni a tájékozódás, a szórakozás és a tanulás kritériumainak megfelelő, tehát média, tudományos és művészi közvetítésű információ és élményvilágot is. Olvasni nemcsak betűket lehet. Olvasónak tekinthető (ebben az értelemben) a színház, múzeum, hangverseny, könyvtár, konferencia, idegen tájak látogatója és a tévénéző is. Ha egy település kulturális programot, közéletet, konferenciákat szervez és jelentős a művészeti események látogatottsága, akkor az érdeklődés más módon is kifejeződik, úgy műveltségről ad tanúbizonyságot. Nem szokás a hobbik, a sport vagy a szórakoztatóipar kommerszebb teljesítményeit műveltségi tényezőként értékelni.

A műveltség fogalma kapcsán felmerül a minőség, igényesség problémája. Minden emberi teljesítmény minőségi jellemzőkkel rendelkezik.⁶ A műveltséget általában az átlagos vagy annál magasabb minőségű teljesítmények iránti fogékonyság jellemzi. (Az, hogy miként lehet jelle-

⁶ A minőség sokféle módon írható le. Elemzésünk szempontjából két értelmezést használtunk. A minőség egyrészt a szokásoknak, normáknak, standardoknak való megfelelés, azaz érték(különbség). Más értelemben a minőség a fogyasztók elvárásainak való megfelelés.

mezni pl. a művészetekben, a tudományban vagy más civilizációs értékekben a minőséget, az igényességet, nem tartozik elemzésünkhöz. Kétségtávol egy könyv, zenedarab, tudományos eredmény minőségének a megállapítása sokféle lehet. A kor, a környezet, a szokások, a divat a minősítésben jelentős hatásúak.)

A műveltség nemcsak tudati és érzelmi (érdeklődési) állapot. A műveltség a szokásokban, viselkedésekben, a szocializáció ezernyi más megnyilvánulásában is értelmezhető. Nem csak arról van szó, hogy a művelt ember vagy közösség viselkedése eltér a műveletlenektől. A művelt viselkedés, kifinomult magatartás, a jó ízlés mintegy gerjeszti a műveltség iránti vágyat, az olvasási, művelődési, tanulási igényt. Ez a hatás elsősorban kisebb közösségeknél és tagjaiknál figyelhető meg.

TOLERANCIA

A megértő, nyitott gondolkodás és viselkedés nem minden értelmezése tekinthető polgári sajátosságnak. A toleranciának van olyan történelmi és egyháztörténeti tartalma, sőt korszaka, amikor nem elnézést és megértést, hanem csak kivárást értettek rajta. Ez a megközelítés nem tekinthető polgári tulajdonságnak abban az értelemben, hogy nem azonos a tolerancia alapvető sajátosságával.

A tolerancia alapvető problémája, hogy miként vélekedjünk és viselkedjünk a legjobb meggyőződésünkkel, ízlésünkkel szembeni más álláspontokkal. A szokásos problémakezelés attól függ, hogy milyen nagyok és milyen jellegűek a távolságok a nézetek, vélemények közt. Az emberek és közösségek ezeket gyakran nem tényleges tartalmuk, hanem pillanatnyi pozíciójuk, érdekeik szerint mérlegelik és értelmezik.⁷ Az ideiglenes és tartós szövetségek általában azon alapulnak, hogy a különbségek tolerál-

⁷ A véleményalkotásban, így a tolerancia gyakorlásában jelentős szerepe van az *érzelmeknek*. A szeretet és szimpátia a toleranciát erősíti, a gyűlölet pedig lehetetleníti.

hatók, elnézhetők, elviselhetők. Elsősorban a közélet, a politika tűnik olyannak, ahol a hirdetett szövetségek⁸ valamely esemény hatására felbomolhatnak, máskor a kibékíthetetlennek vélt ellenfelek társakként működnek.

Az intoleráns, meg nem alkuvó, kompromisszumokra képtelen nézetek látszólag szilárd ideológiai és erkölcsi alapokon állnak. A legtöbb ember és közösség számára vannak olyan alapértékek, amelyeket nem akar sem feladni, sem megtagadni. A tolerancia azonban nem erről szól. Nem a mások által vallott nézetek tagadása a kérdés. A tolerancia nem követeli meg, hogy egyet kell érteni olyan vélekedésekkel, jelenségekkel, amelyekkel nem lehet. Toleránsnak lenni annyi, mint tudomásul venni a másságot, elhinni, hogy másoknak és másféle gondolkodóknak is van létalapjuk. A toleráns elviseli, hogy tőle idegen nézetek is érvényesülhetnek. Az eltérő vélemény méltánylása, esetleg elfogadása a tolerancia jellemzője.

Nagy kérdés, hogy meddig lehet valaki toleráns. Van-e olyan határ, amelyen túl már nem lehet elfogadni, megérteni, beletörődni a szöges ellentétbe. Még a mértéktartó válasz is az, hogy ilyen határnak lennie kell. A tolerancia nem végtelen, nem lehet bármit elviselni. A hétköznapi gondolkodás szerint a szélsőségeket nem kell, nem lehet tolerálni. Annak megítélése, hogy mi tekinthető szélsőségnek, objektív módon nem ítéltető meg. A lelkiismeret, a politika, a mindennapi helyzet sugallja, hogy milyen jelenségeket lehet elfogadhatatlannak minősíteni. A szaktudományok, mint politika, etika, szociológia, történelem megalkották azokat az értékrendeket, amelyekhez mérni lehet a szélsőségeket. Ezek mellett jobb híján a közvélekedés és a jó ízlés lehet a lelkiismeret támasza abban, hogy mit tekint szélsőségesnek. Azok a megnyilvánulások azonban, amelyeket valamely kor vagy közösség szélsőségesnek, eltűrhetetlennek tekint, más időben és közegben nagyon is tolerálhatók (voltak).

⁸ Emlékeztetőül: a szovjet és magyar „barátság” epitheton ornansa az örök és megbonthatatlan volt. Hol van az már...

A tolerancia pozitív gondolkodást jelent. Amennyiben képes egy ember vagy egy közösség arra, hogy a tőle eltérő vagy vele ellentétes nézetekből is kiemelve azokat a mozzanatokat, amelyek hasznosak, elfogadhatók vagy akár fel is használhatók, akkor ezt a tolerancia megnyilvánulásának lehet tekinteni. A pozitív gondolkodás egyik sajátossága, hogy a nem tetsző dolgokat nem feltétlenül cáfoljuk, csak negligáljuk. Erős sokakban a késztetés, hogy fellépjenek a tőlük eltérő nézetek ellen, azok híveit meggyőzzék igaztalanságukról vagy éppen harcba szálljanak velük. Ez érthető, de nem toleráns viselkedés.⁹ A toleráns nem keresi az ütközést, a konfrontációt. A tolerancia elvisel, beletörődik, elfogad – de nem azonosul a vele ellentétes nézetekkel. A polgár, ha tudja, hogy másnak vagy a helyzetnek nincs igaza, nem a lázadást, a harcot választja, hanem csak kikerüli az útjába álló, szerinte hibás, hamis, becsstelen nézetet. A toleráns nem feltétlenül harcol, hanem túlél.

A tolerancia fontos forrása az empátia, a mások helyzetébe való *beleélés* képessége és gyakorlata. A polgár képes arra, hogy átélje mások helyzetét, gondjait és ebből az alapállásból alkot ítéletet. Intoleráns ember vagy közösség nem képes az empátiára és viszont. Az empátia problémamegoldó módszer. Ha az egyén vagy közösség képes arra, hogy mások problémáit úgy kezelje, mintha az a sajátja lenne, akkor igen jelentős mértékben megnő a problémamegoldás esélye. A tolerancia meghatározó szerepet játszik abban, hogy a polgári gondolkodás milyen utat jár be problémák, feszültségek, válságok megoldásában. Az empátia a tolerancia felsőfoka.

A tolerancia nem jelent pártatlanságot, függetlenséget vagy közömbösséget. Nem arról van szó, hogy a toleráns a problémák fölé emelkedik, kívülálló vagy szemlélődő lesz. A tolerancia nem ideológia, világnézet vagy vallás. A polgári magatartás képviselői bármilyen – de nem szél-

⁹ A tudományos nézetek képviselői gyakran intoleránsak. Ismertek olyan esetek, amikor Nobel-díjasok finoman szólva lehülyézték egymást.

sőséges – eszmeáramlathoz tartozhatnak.¹⁰ A tolerancia egyik lényeges eleme, hogy nem kirekesztő, hiszen a más-ság elviselése (sőt megértése, adott esetben befogadása) éppen a tolerancia sajátja.¹¹ Kirekesztő gondolatok fogalmazódnak meg a politikai múlt-hoz kapcsolódó személyekkel és csoportokkal kapcsolatban is.¹² Ezek (pl. az ügynökhajsz) a boszorkányüldözés és a McCarthy-korszak keverékei, a kirekesztési szándék ékes bizonyítékai, a politikai demagógia sötét árnyai.¹³

ETIKUS MAGATARTÁS

A polgári létforma nélkülözhetetlen velejárója az erkölcsök érvényesülése. Az emberi és közösségi cselekedetek mélyén három lélek lakozik. Az egyik a vélt vagy valós *racionális*, a másik az *érzelmek* hatása és a harmadik az *erkölcsi* premisszák érvényesülése (vagy figyelmen kívül hagyása). A polgári lét sajátossága, hogy ez utóbbit, a morális tartást nem nélkülözheti. Az erkölcs filozófiatörténeti alapvetése a miajó (helyes) és miarossz (helytelen) megkülönböztetése. Van azonban más paradigma is, amely az erkölcsök érvé-

¹⁰ Manapság Magyarországon a polgárnak a jobboldali, nemzeti, keresztény, konzervatív politikai irányzatok képviselői tartják magukat, de ez a fogalom indokolatlan, intoleráns kisajátítása. Ennek vannak ugyan európai megfelelői, de azok is intoleranciáról árulkodnak.

¹¹ A kirekesztési szándék manapság a zsidókkal, cigányokkal, kommunistákkal, homoszexuálisokkal szemben közvetlenül felismerhető.

¹² A huszadik század magyar történelmének jellegzetessége a toleráns kirekesztés. Az 1945-ös igazoló bizottságok feladata volt, hogy megállapítsák, ki volt nyilas (keresztes párttag). Ennek során bevezettek egy fogalmat, a „kisnyilast”, aki ugyan nyilas volt, de nem meggyőződésből, hanem a körülmények kényszere hatására, azaz megbocsáthatóan. A század végén ez megismétlődött az ügynökökkel. Ha valakiről kiderült, hogy az állampárti érában ügynök volt, akkor azt lehetett enyhíteni azzal, hogy csak zsarolás hatására lett ügynök, vagyis nem meggyőződésből, azaz neki is meg lehet bocsátani.

¹³ A tolerancia ékes bizonyítékát adta a haza bölcse, Deák, amikor az 1849-es levert és súlyosan megtorolt szabadságharc után mindössze 12 évvel a kiegyezés felé vezető útra rátérve kimondta a kulcsmondatot: *borítsunk fátyolt a múltra*. Igaz, Kossuth ezért hazaárulónak gyalázta, de a kiegyezés mégis a magyar polgáriság nagy korszakának második nyitánya lett.

nyesülésére adekvátabb magyarázatot ad. Ezek szerint az alapkérdés az, hogy *ki, mikor, hogyan és kinek felelős*. A felelősség alapú etikai gyakorlat jobban illeszkedik a polgári eszményekhez, mint az (egyébként ugyancsak helyes) jó és rossz közti megkülönböztető vélekedés.

A polgári erkölcs az egyének és közösségek felelős viselkedésére épül. Alapjait az euroatlanti kultúrákban a protestáns etikára lehet visszavezetni. Ezek szerint az olyan erények a legfontosabbak, mint a szorgalom, a takarékoság, a munkavégzés, a szolidaritás, a közösség támogatása, a közakarat méltánylása, mások (javainak is) megbecsülése stb. (A protestáns puritanizmus kikerült a polgári erények köréből.) Ezek az erények ugyan nem ellentétesek, de eltérőek a keresztény és zsidó kultúrkörök eredeti értékrendjétől. A polgári gondolkodás ezekben az erényekben testesíti meg erkölcsi normáit.

A polgári etika nem vallástól vagy világnézettől függ. Lényege az értékválasztás és értékkövetés. Ennek egyik pillére a jogkövető és jogtisztelő magatartás. A polgár a jogsértést nem egyénileg torolja meg, hanem alkotmányos úton szerez érvényt igazának. A rossz (erkölcstelen vagy hatástalan) jogrendet nem megszegi, hanem megváltoztatja. Más értékek, fontosságok esetében is tartja magát azokhoz akkor is, ha az erényes útról való letérés éppenséggel előnyös, hasznot hajtó lehet. Az igazságosság és hatékonyság dichotómiájában sem az egyik, sem a másik oldalt nem képviseli, hanem a kettő együttes érvényesülését szorgalmazza. Ez az üzleti etika egyik alapvető problémája is: lehet-e egyszerre egy szervezet hatékony és erkölcsös is. A tudományos, sőt a gyakorlati válasz ma már egyértelmű igen, de ennek elfogadottsága és érvényesülése nehézkes, mondhatni csak tendencia jellegű. A polgárság, mely eredendően a gazdaság, a vállalkozás leszármazottja, erkölcsös magatartással fejezi ki saját és irányított szervezeteinek társadalmi felelősségét. A közügyekben való részvétel, a közösségi problémák megoldásának (anyagi és egyéb) támogatása a társadalmi felelősség megnyilvánulásai.

Az erkölcsnek vannak látható, közvetlen megnyilvánulásai is. Ilyenek pl. a magatartás, a viselkedés, a jó modor, az illem, az udvariasság (sőt akár barátságosság), az etikett követése, a megjelenés stb. A polgári erkölcsők részeként ezek a külső jegyek olyanok, mint a többi polgáreszmény: a szélsőségeket, a túlzásokat kerüli. A polgár mértéktartó szokásaiban, fogyasztásában, megjelenésében. A kihívó, provokatív, másokat irritáló magatartást nem lehet polgárinak tekinteni. A kultúra külső jegyei is a művelt, civilizált szokásokat tükrözik.

A polgári értékrendre nézve jelentős veszélyeket hordoznak az etikailag elmarasztalható tulajdonságok. Ilyenek a harácsolás, a gátlástalanság, a korrupció, a megbízhatatlanság, a felelőtlenség, az impertinencia, az álszentelkedés stb. Ezek a közéletben, az üzleti világban és a magánéletben is tetten érhetőek. Gyökerük a cinizmus, az individualizmus, azaz a felelősség csak önös szempontokat mérlegelő értelmezése. A felelőtlenség a hétköznapiakban gyakran a közömbösség képében jelenik meg. A polgári közösségek viselkedési normái számára ezek az elmarasztalt tulajdonságok nem elfogadhatók. Fejlett, szabályozott, etikai intézményekkel megerősített közösségek az erkölcstelenségek kivédésére már rendelkeznek megoldásokkal, mint ahogy a jogsértésekre is van jogorvoslat.

DEMOKRATIKUS KÖZÖSSÉGI LÉT

A polgár demokratikus beállítottságú. A közösséghez tartozás, a közérdek és közakarat méltánylása, a közösségi értékek követése iránti fogékonyság megnyilvánul abban is, hogy a demokratikus intézményeket, megoldásokat támogatja. A történelem ismer polgárságot diktatúrák és monarchiák kereteiben is, de még ilyen körülmények közt is erős a hajlam – ha nem nagyban, akkor kicsiben – a polgári társadalom és a szabadságeszmények érvényesítésére. A polgárság születése nemcsak egybe- és összekapcsolódott a feudális monarchiák hatalmi rend-

szerének erodálásával, hanem azokat több helyen maga váltotta ki. A polgárság akár forradalmi zászlók alá is felsorakozott (bár nem nagy erénye a kardcsörtetés). A modern demokrácia alapeszméit nagyrészt a polgárság újíttotta fel, vívta ki. A népképviselői rendszer, a szavazásos döntések, a szabadságeszmék, az emberi jogok, a tulajdon szentsége, a parlamentáris demokráciák olyan történelmi értékek, amelyek kialakulása és érvényesülése szorosan kötődik a polgársághoz. A polgári gondolkodás a népakaratot, népfelséget elismeri és támogatja. A polgár nem akar alattvaló lenni, nem fogadja el a társadalmi kasztosodást és különösen nem annak bármilyen intézményi védelmét.¹⁴

A polgáreszmék követésére jellemző a közélet iránti pozitív elfogultság, annak jobbítása melletti elkötelezettség. Annak ellenére, hogy a polgárság gazdasági tevékenysége az önzés, az önérdék és az önmegvalósítás talánján áll, ez összességében mégis a társadalom és a közjó céljait szolgálja. A modern közgazdaságtannak ez a mintegy 250 éves felismerése¹⁵ erkölcsileg legitimálta a gazdasági demokráciát, és rámutatott működése közérdeket szolgáló eredményére is. Az egyéni gazdagság és jövedelem a társadalmi vagyon és hozam része. A munkamegosztás, az értékkeremtés folyamata piaczgazdasági (kapitalista) körülmények közt ugyanakkor párosul az aránytalan jövedelemelosztással, a kizsákmányolással és más, a kiszorultakat irritáló jelenséggel, azaz a hatékonyság igazságtalan viszonyokat is létrehoz.

A demokráciát nem a magántulajdonon és piaczgazdaságon alapuló kapitalizmus alternatívájaként, magasabb rendű szervezethegként értékelik a polgárok, hanem működési keretet, *modus vivendit* látnak benne. Megnyugtató számukra, hogy a demokráciákban szerepet vál-

¹⁴ Ha a liberális szó nem kapott volna politikai pártosodási felhangot, akkor kimondhatnánk, hogy a polgárság, a liberalizmus és a demokrácia közeli rokonok.

¹⁵ Adam Smith, a (modern) közgazdaságtan alapító atyja fogalmazta meg az önérdék és a közjó harmóniáját felismerő téziseit és ezzel morálisan is legalizálta a kapitalizmust.

lálhatnak a hatalmi játszmákban, szavukat és befolyásukat jobban érvényesíthetik, mint bármely más társadalmi rendben. A polgárok tudják, hogy a demokratikus államrendben is vannak olyan hatalmi monopóliumok (törvénykezés, igazságszolgáltatás, honvédelem, közigazgatás, pénzforgalom-szabályozás, adószedés stb.), melyek csorbítása, „piacosítása” nem várható. Ugyanakkor a polgárság elvárja a demokratikus állam feletti ellenőrzést parlamenti és parlamenten kívüli, civil eszközökkel. Ezekben a személyes és kollektív részvétellel nemcsak érdekeket, de közügyek iránti elkötelezettséget is kifejezésre lehet juttatni.

KONSZOLIDÁLT ÉLETVITEL

A rendezett, szilárd életvitel a polgáreszményben többféle értelmet is takar. Mindenekelőtt ide lehet érteni az anyagi viszonyok kiegyensúlyozottságát. A polgárokra jellemző, hogy biztos és folyamatos jövedelmük van, amely munkából, tőkéből vagy más forrásokból legalább tisztességes megélhetést biztosít nekik és családjuknak.¹⁶ Ebbe a gyermekek iskoláztatása, az idősebb generáció támogatása, a szabad idő kihasználása is beleérthető. A polgárság vagyoni helyzetére jellemző, hogy életkörülményeiket a kornak megfelelő szinten, többnyire anyagi veszélyeztettség nélkül tudják biztosítani. Alapvető szükségleteik mellett megteremtik a maguk és környezetük számára a létbiztonságot. Ebbe a személyes használati vagyon, az értékképző felhalmozás, a jólét érzetét és látszatát megadó javak birtoklása és a tőkebefektetés egyaránt beletartozhat.¹⁷ A polgári (protestáns) erényeknél említett

¹⁶ A munkanélküliekre, a társadalomból kiszorulóakra vonatkozó szociológiai és szociográfiai elemzések szerint a korábbi, konszolidált életvitel feladására, a peremre kerülésre kényszerül az, aki tartósan elveszti megélhetési jövedelmét.

¹⁷ Az anyagi konszolidáltság a polgárosodás látható jele. Amikor az európai szintek eléréséről esik szó, akkor azt gyakran az életminőség, az életszínvonal közelítésén mérik. A közkeletű megfogalmazás szerint ez sokkal egyszerűbb. „Ha majd nekünk is olyan házunk, kocsink, nyaralónk lesz, ha mi is a Karib-tengereken nyaralunk, akár a fejlett országok polgárai, akkor tekinthetjük magunkat európainak.”

munka, a tevékenykedés is fontos. A munkátlanság polgári körökben még az idősebb generációkra sem jellemző. Az oktalanul, értelmetlenül herdált vagyon luxusát a polgár nem kívánja. A családtagok szeszélyes elkényeztetése, a dőzsölés nemcsak hogy nem racionális, de nem is elegáns, nem polgári sajátosság.

A konszolidált életvitel része a rendezett anyagi háttér mellett a kulturális igények kielégítése. Az élethosszig való tanulás doktrínája a polgárságnál örökké tartó művelődés, igényes szórakozás formáját ölti. Ez kiterjed a művészetek minden ágára, a tudományra, a világ megismerésének igényére és a közéletre egyaránt. A polgári lét sajátossága az *érdeklődés*, a figyelem a világ dolgai iránt. Ez esetenként dilettáns, laikus, amatőr színezetet kaphat, kávéházi okoskodásként mutatkozik meg. Ezek háttere az olvasottság, a tájékozottság, még ha olykor felületes is.

A konszolidált magatartás része a külső megjelenés, a megnyilvánulás, a látszat. Ez utóbbi fontosságát kiemeli a polgár és a nyilvánosság viszonya. Az életvitel, a magatartás nyilvánosságképes (ezt is jelenti az erkölcsösség). Ez nem narcizmust, magamutogatást jelent. A polgár számára fontos, hogy magatartása példaértékű lehet környezete, mások számára. Mintákat követ és maga is mintát mutat. A szűkebb vagy tágabb környezet előtt megismerhetők szokásai,¹⁸ ez értendő nyilvánosságképességen. Mivel ki van téve mások vizsgálódásának, a nyilvánosságképesség egyben (ön)kontrollt is jelent (aminek következménye is a konszolidált viselkedés). A látszat esetenként a tényleges tulajdonságoknál is fontosabbá válik, annak fenntartása akár olyan erőfeszítéseket is igényel, amelyek meghaladják a valós lehetőségeket vagy a valós tartalmat. A polgár igénye a pozitív látszatra,¹⁹ a környezet elismerésére felébe kerekedhet a valós képességek, lehetőségek által megteremthető életvitelnek. Az emberek

¹⁸ Egyes nyugat-európai polgári szokások szerint a házak ablakain nincs függöny, hogy belássonak.

¹⁹ A pozitív látszat, a hengegés az üzleti világban marketingfogásnak tekinthető.

kifelé tanúsított viselkedése nem mindig adekvát valós személyiségükkel, helyzetükkel és lehetőségükkel. A polgároknál ez a látszat fenntartásának igényében érhető tetten.

A polgári életeszmény központi tényezője a család, a rokonság, az ismeretség, a barátság, a jó kapcsolatok. A polgárnak saját társasági volta, kisközösségi élete fontos. A komfortérzethez hozzátartozik a szeretet, a kapcsolatok iránti vágy. A polgár nem remete és nem magányos hős. Jól akarja magát érezni és ehhez társak kellenek. A társaság, a társasági élet ezernyi formája a társalgástól a rendezvényekig, összejövedelektől a polgári létforma velejárója. A hasonló világfelfogás, a közös problémák, a megosztható élmények összekovácsoló, kohéziós hatásúak. A társasélet körében lehet szenvedélyeknek hódolni, szabad időt eltölteni, az életet kényelmessé és széppé tenni. A polgári jólét, kényelem, biztonság érzete azt jelenti, hogy a vele közvetlenül kapcsolatban állókra is kiterjeszti azok jólétének igényét. Másokkal együtt érez, boldogsága akkor teljes, ha környezete is elégedett.

A polgár napi cselekedeteit a nagy eszmék, elkötelezettségek közepette apró kis motivációs motorok hajtják.²⁰ Ilyenek a keresd a nőt, a sárga irigység, a pénz beszél, a nekem is kell, a több az jobb, élni és élni hagyni és más közkeletű bölcsességek formájában kifejeződő *életvezetési elvek*. Ezek nem morális, hanem praktikus alapok, amelyek megkönnyítik, megmagyarázzák, elfogadhatóvá teszik a mindennapi cselekedeteket. Lehetővé teszik, hogy pirulás nélkül a tükörbe lehessen nézni. Az „ünnepnap” etikai elvárások mellett a hétköznapi kis magyarázatok jelentős szerepet kapnak. Az emberek cselekedeteit a racionalitás, azaz a valós szükségletek mellett még más, nem közvetlen érzelmi motorok is hajtják, mint a kíváncsiság, a lehetőségek kiaknázására való törekvés stb. A rendezett életvitel nem jellemezhető pusztán ésszerűséggel, annak színessége is vonzó.

²⁰ A motivációs motorok az érzelmi élethez tartoznak. Az érzelem-gazdaságtan (!) szerint a döntések és a viselkedés kialakulásában az érzelmeknek jelentős szerep jut.

ÖSSZEFOGLALÓ

Az előzőekben áttekintettük azokat a tulajdonságokat, amelyeket a polgárság sajátjának látunk. A polgárság fogásunkban lét- és életforma, mentalitás, magatartás, viselkedés. Ha valamely szótár számára akarjuk megfogalmazni, hogy mi is a polgár, akkor így foglalhatjuk egy mondatba: *A polgár(ság) a társadalom olyan művelt, toleráns és konszolidált szereplője, aki (amely) felelősséget mutat a közösségért, miközben saját boldogulását erkölcsös módon megteremti.* Ha úgy tetszik, polgárnak a normális, átlagos, tisztességes embereket lehet tekinteni. Úgy tűnik, Európa ilyenekből áll össze.

A felsorolt ismérvekre az a jellemző, hogy azok *együttes, közös* megléte és érvényesülése tekinthető a polgárság kritériumának. Önmagában a műveltség vagy az érnység is polgári értékek (lehetnek), de akik *csak* ezeket a tulajdonságokat hordozzák és pl. nem toleránsak, azokat elemzésünk nem tekinti polgároknak. A közös kritériumok mindegyike fontos és nincs rangsor, hierarchia közöttük. Ugyanakkor nem minden tényező érvényesül egyformán, egyforma súllyal és ugyanazon időben. A bemutatott polgármodell egyenszilárdságú elemekből építkezik, de váz, az összekötő kapocs az elemek közt nem merev. Hol az egyik, hol a másik rendszeralkotók kerülnek előre vagy háttérbe, halványulhatnak el vagy világosodnak ki.

Elemzésünkéből kitűnik, hogy a mai politikai zsargonban a polgáriság azonosítása a nemzeti – keresztény – konzervatív beállítottsággal teljességgel megalapozatlan. A polgár szó ilyen értelmű kisajátítása olyan politikai igyekezet, aminek sok köze nincs sem a magyar, sem az európai hagyományokhoz, sem a tudományos elemzéshez. Marad tehát a torzító, demagóg, kirekesztő, sanda, de nem polgári szándék.

Érdemes végezetül a mindennapi nyelvhasználatról is szólni. A polgár szó igen sok szóösszetételben, értelmezésben ismert. Van kispolgár, nagypolgár, világpolgár,

honpolgár, állampolgár, polgártárs. Ismert a polgári lakás, gondolkodás, közgazdaságtan, ízlés, jog, bíróság, eljárás, a polgármester, sőt a polgárkirály is. Még iskolát és sört is neveztek polgárinak. Ezek a szókapcsolatok nem függenek össze a polgár(i)ság jelen esszében vázolt értelmezésével. A nyelvi hagyomány és lelemény, a szokások nem igazodnak az elemzésekhez, hanem élik a maguk életét. A mi munkánk a polgár szó és fogalom politikai, közéleti tartalmát tisztázza. Ha pedig valaki a közéletben ezután polgár(i)nak nevezi magát, akkor feleljen meg azoknak a tulajdonságoknak, melyek e tisztesszóhoz kapcsolódnak!

ÁGH ATTILA
politológus

EGYÜTT EURÓPÁBA

AZ EGYÜTT EURÓPÁBA PROGRAMJA

A magyar lakosság háromnegyed része határozottan támogatja az EU-integrációt, de még mindig nem tártuk fel konkrétan és részletesen, hogyan látjuk Magyarországot – és benne a különböző társadalmi csoportokat és az egyes emberek – szerepét „Európában”. Erre vállalkozik ez a rövid írás, egy nagyobb tanulmány részeként. Mindenekelőtt egyrészt nyilván azonosítani és megszólítani kell a csatlakozás várható veszteségeit, s fel kell készülni a kárkorlátozásra. Másrészt azonban világosan ki kell mondani, hogy a belépéssel rövid távon az első években bizonyos értelemben mindnyájan „vesztesek” leszünk a csatlakozás elkerülhetetlen sokkhatása, az EU-hoz való alkalmazkodás nehézségei következtében. Ez a korai sokkhatás nálunk jóval fejlettebb országokban is jelentkezett, nálunk is kikerülhetetlen, de előzetes felkészüléssel kezelhető és csökkenthető lehet. Így ez a kétfajta felkészülés egyben valódi „nemzetpolitikai” program is lehetne, a jobboldalon divatos önmarcangoló és gyenge költők lantján pengetett „sorskérdések” helyett. Az Együtt Európába program valójában azt követeli meg, hogy valamennyi gyakorlati problémát az EU-csatlakozásra vonatkoztatva fogalmazzuk rendszerré és emeljük vízióvá, vagyis éljük át a csatlakozás élményeként, második honfoglalásként vagy államalapításként.

Az EU-csatlakozással a baloldal most előnyös helyzetben van, csak eddig még nem vette ezt észre. Mindaz, amit az EU számunkra már a közeli jövőben ígér, Magyarországon baloldali értéknek jelenik meg, jóllehet az EU-ban ezek a vívmányok már konszenzuálisak és pártsemleget-

sek. Hiszen maga az EU is egy hatalmas konszenzuális demokrácia, s bár a hazai jobboldal csupán igen mérsékelten kedveli a konszenzuális demokráciát, mostanában ellenzéki szerepben mégis ostorként csapkod vele. A konszenzuális demokrácia hazai kezdeményeit a Fidesz-kormány négy évében igen agresszíven a „többség minden visz” elve alapján kegyetlen többségi demokráciává torzította el, amiről biztosan tudjuk és már meg is tapasztaltuk, hogy ez nem illik az Európai Unióba. Márpedig ennek a konszenzuális vagy tárgyalásos demokráciának a jelentősége egyre nő, hiszen az EU egyre távolodik a pusztán gazdasági egységtől az egyre markánsabb politikai szerveződés felé. Jóllehet vitáktól sem mentesen, de az EU baloldali és jobboldali pártjai mégiscsak egységesen mozdultak a „Szociális Európa” megalapozása felé, nálunk pedig ezzel egyre élesebben ütközött a hazai akarnok jobboldalnak a társadalmi párbeszéd intézményrendszerét leromboló politikája. Az EU a többszintű kormányzásra, a politikai decentralizációra épül a vezérelvű magyar jobboldal átokfutása helyett; a partnerkeresésre és a kompromisszumok intézményes rendszerére a partnerek eltávolítása helyett; a leszakadtak társadalmi reintegrációjára, „szociális kohézióra” a meggazdagodott rétegek költségvetési támogatása és a klientúraépítés helyett.

Nem aránytévesztés az sem, ha kijelentjük, hogy programot akarunk adni Európának is, hiszen minden kibővítéssel az EU maga is megváltozik. Ez a program három elemet tartalmaz. Először is az EU-t a „boldog kisállamok” övezetként szeretnénk látni, hiszen az EU-ban megszületett mindaz, ami a kisállamok korábbi nyomorúságát megszünteti. Nem korlátozja már a fejlődésnek a kis hadsereg és a kis belső piac, viszont nagy értékke emelkedett a polgárközeliség és a partnerség. A koppenhágai tízek belépésével uralkodóvá vált a kisállamiság az EU-ban, s a nagyobb államok is buzgón alakítják át államszerkezetüket a kisebb régiók polgárközelé, megélhető világává. Másodszor, a keleti bővítés eddig is dinamizálta az egész EU fejlődését, és a tízek belépése csak felerősíti ezt a hatást

azzal, hogy a gyors gazdasági növekedés térségét hozza létre az Unió keleti határán. Ezt a gyorsító hatást már érzékelik a közvetlen szomszédok, de rövidesen megérkezik kihívásként Európa nyugati peremére is, például Írország szelektől szagztatott földjére, amely egyben a boldog és sikeres kisország modellje is lehetne. Harmadszor, az EU a kibővüléssel a globális politikában még jobban érvényesítheti az európai értékeket, mint a globális környezet védelmét, a konfliktusok békés megoldásának elvét és a kulturális párbeszéd fontosságát. Nem az Egyesült Államokkal szemben, de a maga immár nagyobb erejével akár kiegyensúlyozva is az Egyesült Államokat a világpolitikában annak „texasi” korszakaiban, amikor feszültség támad a globális hatalom és a globális felelősség között.

AZ EURÓPAIZÁLÁS HÁROM ÉRTELME ÉS A MÁSODIK REFORMHULLÁM

A globalizáció és az európaizáció kettős kihívásként jelent meg Magyarországon, különböző – bár részben összefonódó – folyamatokkal, amennyiben az európaizáció közvetítette is a globalizációt, de egyben sajátos feltételrendszert is kialakított magának annak megválaszolására. A globalizáció során a nemzetállam nem tűnt el a történelem süllyesztőjében, éppen ellenkezőleg, még fontosabbá vált, mint a globális versenyhelyzetre való nemzeti reagálás intézményrendszerének kialakítója és képviselője. Ideje már nekünk is megcsinálni az erős és hatékony államot (effective state). De nemcsak fölülről, hanem alulról is, vagyis az „állami kapacitást” a „társadalmi kapacitással” alátámasztva – éppen erről szól a második államalapítás. A globalizáció hatására az EU-n belül is felgyorsult az integrációs folyamat a nyolcvanas évek második felében, és az EU konszenzuális demokráciájában egy olyan sajátos intézményi képletet hozott létre, amely komoly innovációnak számít a politikai demokrácia és a modern társadalomberendezkedés történetében.

Az európaizálás eddig három szinten és formában zajlott le. A legutóbbi fejleményei – a horizontális intézményrendszer és hálózati társadalom megjelenése – felerősítettek és visszaigazolták az új típusú demokráciára vagy az „új politikára” való széles társadalmi igényt. Az európaizálás először is a transznacionális, nemzetek fölötti és közötti folyamatban jelentkezett. A transznacionális európaizálás során 1957-től napjainkig létrejöttek és kiteljesedtek az EU alapintézményei. Ez az alulról felfelé irányuló intézményépítési folyamat azóta is teljes erővel folytatódik. Az EU intézményrendszere továbbra is a strukturális differenciálódás határozott jeleit mutatja, hiszen minden intézményi „családban” újabb és újabb szervezetek jelennek meg, mint legutóbb a Tanács „családjában” a Konvent. A nyolcvanas évek végétől azonban mindjobban előtérbe került az ellentétes, a fölülről lefelé ható intézményi mozgás is. Az átalakulás második típusa a transznacionális intézmények visszahatása a nemzeti szintre mint „nacionális” európaizálás, azaz a tagállamok nemzeti szintű politikai és társadalmi-gazdasági rendszerének az összeurópai szinthez való dinamikus alkalmazkodása. Ennek erőteljes hatását érezzük egy évtizede a csatlakozási folyamatban mint az EU intézményeihez való strukturális alkalmazkodás feladatát. Végül, harmadjára – ennek következtében – a kilencvenes évek közepe óta egyre jobban épültek a horizontális intézményi struktúrák is a nemzeti rendszereken belül, majd mindinkább az egyes tagállamok között is a társadalmi-politikai rendszer minden szintjén és szférájában. Ez a „horizontális európaizálás” manapság a politikusok első számú feladata és a politológusok nagy divatja az EU-ban, amit fentebb már emlegettem többszintű kormányzásként. Ebben a tekintetben viszont óriási a lemaradásunk, és a második intézményi reformhullám mindenekelőtt ennek a horizontális intézményrendszernek a kiépítéséről szól, amely túlnő a határainkon és szervesen összekapcsolódik a maga szintjén az összes tagállam hasonló intézményeivel.

Végül, de nem utolsósorban, az új típusú demokratizálás legszembeszökőbb terméke mégiscsak a multikulturális demokrácia, amely a globalizáció – nevezetesen a globális migráció – hatására jött létre. Másutt és hosszasan kellene szólni a multikulturális demokrácia természetéről, mert külön tárgyalást érdemelne, de itt sem lehet elmenni mellette. Hiszen Magyarország most a kilencvenes évek eleje Portugáliájának képét mutatja, azaz hazánk még legfeljebb tranzitország Nyugat felé, s most még inkább küld, mint fogad távoli, idegen munkaerőt. De azóta Portugália is a bevándorlók célországa lett, és százazres ukrán kisebbségével a multikulturális demokrácia számos nehézségével néz szembe mint valamennyi más EU-tagország. Közép-Európában az a sajátos helyzet, hogy még egyetlen ország sem volt képes arra, hogy a saját lakosságát teljesen visszaintegrálja a gazdaságba, társadalomba és politikába, s máris megérkezik az integrálás feladata a „második hatványon”. Ez a közeljövő kérdése mint a bevándorlókra, a munkát kereső „gazdasági menekültekre” való reagálás – akik a távoli vidékekről érkeznek és más kulturális mintát hoznak magukkal –, ami egyike a legnehezebb problémáknak a túlfejlett Nyugat-Európa számára is.

A „hányan Európába” alapkérdésre csak az Együtt Európába programja lehet a válasz, mint a társadalom újraegyesítése, vagyis a kizárás helyett a politikai és szociális reintegráció, amelyre felépülhet a polgárközele Európá, a boldog kisállamok világa. Ennyiben a Nyugat ugyan modell számunkra, de nekünk sajátos problémáink is vannak, amit fentebb az integráció „második hatványaként” már említettem, s ezért megint csak nem elegendő az önfeledt másolás. A mai konkrét történelmi közegben még a nyugati minta átvétele sem történhet meg a régi módon, már csak azért sem, mert ha az EU a mostani fejlettebb tagállamokat is homogenizálja, akkor az újakat még jobban homogenizálja. Paradox módon, az EU olyan elvárásokat is érvényesít az új tagállamokkal szemben – ahogy ezt az Amszterdami Szerződés (1997)

világosan kimondja –, amelyeknek nem felelnek meg a jelenlegi tagállamok sem, például a regionalizáció és a kisebbségi jogok kérdésében. Régi és konszolidált demokráciáknak joguk van inkoherensnek és tökéletlennek lenni, de a fiatal és még nem konszolidált demokráciáknak koherensnek és tankönyvszerűen „tökéletesnek” kell lenniük ahhoz, hogy EU-konformak és versenyképesek legyenek. A felzárkózás útja azt mutatja, hogy a később érkezők már nem az eredeti modellek történelmi esetlegességeit követik, hanem annak a letisztult formáját veszik át. Ez vár ránk is például a regionalizáció esetében, mivel nem a nyugati – sajátos történelmi utakat megtestesítő és többnyire csak félkész – regionalizáció sokféleségét kell modellnek tekintenünk, hanem ezeknek az EU Régiók Bizottsága által kidolgozott „ideális” formáját, ami az új tagok számára valóban az EU-n belüli versenyképesség elengedhetetlen feltétele.

A SZOCIÁLDEMOKRATA ALTERNATÍVA

Magyarország tart az EU felé, de merre tart az EU? Számos kérdésben, ami idehaza még vitatott, de az EU-ban már konszenzuális, ezért nincs is nagy mozgásterünk, ez azonban egy pozitív kényszerpálya. Persze az EU-n belül is új és még újabb alternatívák merülnek fel, ahogy most az EU alkotmány körüli viták is jövőképeket és értékrendszereket állítanak szembe egymással. Végső soron, a hazai távlatok keresésében sem lehet megkerülni azt a globális kérdést, hogy „kié lesz a 21. század”, vagy legalábbis a 21. század eleje. A szociáldemokrata és a konzervatív eszmearamlatok között globális versengés folyik azért, hogy ki fogalmazza meg az új koreszméket. A szociáldemokrata alternatívát keresve az állam megváltozott szerepe felé kell fordulnunk. A Világbanknál erőteljes paradigmaváltás ment végbe 1997-ben, a globalizáció első korszaka után. A globalizáció első korszaka ugyanis nem homoge-

nizálta, hanem „heterogenizálta” a világot. Mégpedig aszerint, hogy ahol hatékony és erős volt az állam, ott az ország haszonélvezője volt a globalizációnak, ahol pedig alacsony kapacitású és gyenge volt, ott a globalizáció vesztesei sorakoztak. Ezek után már nehéz volt fenntartani a Washingtoni Konszenzus tabuit – piacosítás, privatizáció és dereguláció –, vagyis „a minél kisebb az állam, annál jobb” elvét. Új konszenzus formálódott az állam megnövekedett és radikálisan megváltozott szerepét illetően.

Ideje tehát meghirdetni idehaza is a „vissza az államot” és a „le a centralizált állammal” együttes programját. Az állam-centrikus és a civil társadalom-centrikus ideológiák csak látszólag ellentétesek. A baloldal nálunk eddig félt kimondani a „vissza az államot” (bringing back the state) Nyugaton jól ismert elvét, és emiatt nem tudott civil társadalom-centrikus programot sem adni. Egyrészt ugyanis a neoliberalizmus – megtorpanása ellenére – még mindig globálisan is igen erős, és a „piac mindent megold” globális ideológiája még mindig szent téhennek számít a hazai gazdaságpolitikusok körében is. Másrészt a szociáldemokrácia a korábbi évtizedekben túl erősen kötődött az állam-centrikus megoldáshoz, a redistribúciós gazdasági modellekhez, és még mindig tart a félelem a múltba való visszafordulástól, jóllehet ma már az esélyteremtő és szolgáltató állam felé való előrehaladásról van szó. Harmadrészt, itt „Keleten” az állam különösen kompromittálódott a mindenható Nagy Állam szerepkörében, nemcsak az „átkosban”, az államszocializmus évtizedeiben, hanem történelmi hagyományaiban is. Végül a gazdasági rendszerváltás hányattatásai költségvetési recentralizációt követeltek – ez többnyire valójában fiskális diktatúrára sikeredett –, amit az új demokráciák szégyenlősen eltakartak a piacos ideológiával. Voltaképpen éppen az agyonadóztató, adó zabáló államot kellene megreformálni, de a neoliberalizmus megszállottjai egyszerre voltak piac-imádók és költségvetés-centralizálók. Pedig Nyugaton az állam tényleg visszatért, de nem mint a korábbi tulajdonosi állam, hanem mint a társadalmi integrációt végrehajtó,

szolgáltató és esélyteremtő állam. Egyben globalizáló államként is mint a globális alkalmazkodás és versenyképesség feltételrendszerét megteremtő állam, amelyben a köz igazgatása és a szabályozott vállalkozás, a hatékony többszintű kormányzás és a társadalmi kapacitáson alapuló versenyképesség elválaszthatatlanok egymástól.

A közsféra és a magánsféra házassága és vele az állam és a civil társadalom radikálisan új viszonya jegyében két filozófiai tradíció egyesítése vár a 21. századra. A 19. század mohó és gátlástalan kapitalizmusa már megmutatta a Locke-féle szerződéses világkép kudarcát, amelyben elszigetelt individuumok lépnek egymással kapcsolatra, s amelyet a szociáldemokrácia többé-kevésbé sikeresen próbált kiegyensúlyozni a szervezett, állami kapitalizmus eszméjével. A 20. század viszont brutálisan bebizonyította a Rousseau-féle közakaratot nyugvó világkép kudarcát is. A közjóra és a közakaratra épített paternalista állam a köz nevében gyakorolt diktatúrává torzult, és bőven élt az intézményesített „terreur” eszközeivel a fasiszta és a kommunista totalitárius rendszerekben. De ezzel a közjó és a közakarat fogalma még nem veszítette el világtörténelmi érvényét, csak átmenetileg súlyosan devalválódott és delegitimálódott, vagyis a közjó és a közakarat fogalma rehabilitációra vár, ahogy az EU alkotmánytervezetében ez meg is történik. Ahogy másfelől a közösségtől elszabadult, önmagát „természetadta” lényként bemutató „homo oeconomicus” is, akinek maszkja mögött sajátos kortermékként mindig ott rejlik a mindenkori profitéhes, a közérdeken durván átgázoló magánpolgár – csak körbe kell nézni Közép-Európában. De az öntudatos, magáról gondoskodni képes, felelős és innovatív polgár mint főszereplő még felfedezésre vár Közép-Európában és nálunk is, vagyis az esélyteremtő állam legfontosabb feladata éppenséggel a polgárok tömeges színrelépésének elősegítése kell hogy legyen. Egyrészt biztosítani kell a „szerződéses” polgárok szabad mozgását és a civil társadalom önszerveződését, másrészt azonban az államot aktivizálni is kell arra, hogy a marginalizált, „szerződés-képtelen”

tömegeket a társadalomba visszaintegrálja. Ezért nálunk olyan szintézis kell, amelyben a közjó képviselőjében felépítő esélyteremtő és szolgáltató – a polgárosodást szolgáló – állam átmenetileg erősebb és aktívabb, mint Nyugaton, vagyis a szerződéses polgárok világának támogatása nem lehet a demokrácia érvényesítésének egyedüli útja.

Gyakran megfedkezünk arról, hogy az EU elsősorban értékközösség. Pedig már nagyon is előrehaladottak az EU Alkotmányának előkészületei, s az elkészült tervezet hosszú bevezetése éppenséggel a közös értékekről, a közjó és a közérdek fogalmáról szól. Az Alkotmány a „társadalom európai modelljéből” indul ki, s a munkához és az oktatáshoz való jog bemutatása után hosszan részletezi az emberi méltósághoz és a szolidaritáshoz, az emberi bánásmódhoz és a jó közigazgatáshoz való jogokat. Nagyon is jó lenne, ha az ilyen alkotmányszöveget akár másolnánk is és az új magyar Alkotmányt ebben az európai szellemben foganva mielőbb elkészítenénk, s ügyelhetnénk arra is, hogy a valóság nálunk is hasonlítson erre az európai álomra. Az EU-ban való részvételünknek ugyanis nemcsak gazdasági és hivatalos-intézményi formái és szintjei vannak, hanem szimbolikus-kommunikatív funkciója is. Akik hazánkat képviselik, azoknak talán a legfontosabb dolga összekötni Magyarországot az EU nyilvános politikai terével (EU public space), például a parlamenti delegáció és a kinn dolgozó köztisztviselők révén. Mindenekelőtt ezt az értékrendet kell közvetítenünk, kiiktatva – vagy legalábbis a közélet peremére szorítva – a rossz vitákat és közéleti zsákutcákat, mint amilyen az utóbbi időben intézményesült gyűlöletbeszéd.

Az összeurópai konszenzus és értékközösség önmagában véve is nagy érték, de ennek alapján élénk, sajátos színeket is felmutat a PES által képviselt baloldal és az EPP által képviselt jobboldal. A PES 2002. október 3-i, *Priorities for Europe* (Európai prioritások) című dokumentuma leszögezi, hogy *„Mi a saját szociális modellünket akarjuk védelmezni és előremozdítani. Erős kapcsolatnak kell lennie a gazdaságpolitikai és szociálpolitikai koordináció*

között. Ez lehetővé teszi számunkra az Unió és az euró gazdasági potenciáljának felhasználását a teljes foglalkoztatottságnak és a szociális biztonság magas fokának elérésére, és az életminőség azonos szintjének biztosítását az emberek számára az EU összes régiójában. Gazdasági és szociális prioritásokat kell meghatároznunk az egész EU számára, konkrét célokkal a gazdasági, foglalkoztatási, szociális és környezetvédelmi politikában, amelyek teljesítésére az EU tagállamai elkötelezik magukat.” Ha a jelenlegi baloldali kormány képes lesz az európai társadalmi modell intézményrendszerének kialakítására, akkor nagy történelmi tettet hajt végre, ha nem, akkor nagy történelmi lehetőséget szalaszt el. De 2003 elején a közeljövőt illetően még jogunk van optimistának lenni, baloldaliként és demokrataként egyaránt.

BALOGH ANDRÁS
történész

MEGJEGYZÉSEK

AZ EURÓPAI UNIÓRÓL ÉS A MAGYAR
CSATLAKOZÁSRÓL 2003 FEBRUÁRBAN

A társadalmi és politikai kérdések iránt érdeklődők körében a küszöbönálló európai uniós csatlakozás igen előkező helyet foglal el. Feltűnő azonban, hogy nem a várható konkrét hatásokról folyik a vita, hanem sokkal inkább történeti, filozófiai, világnézeti és emocionális aspektusok kerülnek előtérbe. Ezek a témák az európaiságról, az értékközösségről, az Európa boldogabb feléhez való csatlakozásról, a szuverenitásról, a nemzet egységéről, a Balkántól és általában Kelet-Európától való távolságtartásról szólnak. Olyan bombasztikus címszavak szerepelnek, amelyek az uniós csatlakozást a honfoglaláshoz vagy az államalapításhoz hasonlítják, mások félreverik a harangokat, hogy ellenkezőleg, most veszítjük el szuverenitásunkat, most adjuk fel identitásunkat és most olvadunk be egy idegen közösségbe. Mások azzal riogatnak, hogy elveszítjük a földünket és a munkánkat. A csatlakozás melletti és elleni hangulatok érzékelhetően nem a konkrét vizsgálódásokhoz vagy akár csak az Unióban tényleges zajló vitákhoz kapcsolódnak. Az alábbiakban a fölvetett általános témákról kívánunk néhány megjegyzést tenni.

MOST CSATLAKOZUNK EURÓPÁHOZ?

Válaszunk némileg ambivalens, de inkább tagadó. Abból indulunk ki ugyanis, hogy a magyarság a honfoglalás óta földrajzilag Európához tartozik, és ami az európai ideához, a konkrét társadalompolitikai valósághoz való kötődést illeti, meg kell jegyeznünk, hogy elődeinknek nem

egy már kialakult és homogén Európához kellett csatlakozniuk Szent István király idején, hanem a szélesebb közép-európai térséggel együtt részt vettek a korabeli Európa kialakításában. A kereszténység felvétele egy időben volt a magyarok, lengyelek, csehek, horvátok, oroszok és más népek történetében. A középkor évszázadaiban pedig valójában ugyanazok a szellemi és kulturális áramlatok domináltak a kontinens nyugati és középső területein, bár bizonyos időrendbeli eltérések mindig kimutathatóak voltak. Akár a művészeti stílusokat vizsgáljuk, akár a reneszánsz, a humanizmus, a reformáció, a felvilágosodás eszmei hatásait, egyértelműen közös gyökeket és megnyilvánulásokat találunk. Ugyanez a helyzet a 19–20. században is. A nacionalizmus, a liberalizmus, a marxizmus összeurópai jelenségek, természetesen erős globális kisugárzással. A kelet-nyugati szembenállás 20. század története, ezen belül az ún. bipoláris korszak, lényegében összeurópai jelenségként jött létre és jellemezte a korszakot.

Másként vetődik fel a kérdés, ha azt kérdezzük, hogy Nyugat-Európához csatlakozunk-e? A kérdést így feltenni végül is egyáltalán nem alaptalan, hiszen az Európai Unió Nyugat-Európában jött létre, nyugat-európai államok valósították meg, és mindmáig meghatározóan a nyugat-európai államok közösségét jelenti. Az Európai Unió azonban egyáltalán nem azonosítható törekvéseiben és perspektíváit illetően Nyugat-Európával. Ilyen értelemben inkább úgy fogalmazhatunk, hogy Magyarország, más közép-európai államokkal együtt, az európai fejlődés részeként az egyre inkább összeurópaivá váló integrációs szervezet tagjává válik.

EURÓPA ÚJRAEGYESÜL?

Igen népszerű az a gondolat hogy a szétszakadt vagy szét szakított Európa reintegrációjáról van szó, és az uniós

csatlakozással lényegében a kontinens több évszázada óta kialakult egységének a helyreállítása következik be. Kétségtől van alapja ennek a gondolatnak, ezzel együtt azonban érdemes végigforgolnodni, hogy ez az idea meglehetősen zavaros, és nemcsak azért, mert Európa földrajzilag és történelmileg egységes volt és véleményünk szerint soha sem szakadt szét, hanem azért is, mert mai formájában és tartalmában az európai integráció teljesen új jelenség.

Érdemes azon elgondolkodni, hogy az európai integráció (és különösen majd a bővítés utáni kiterjedése) semiféle történelmi előzményre nem vezethető vissza, ugyanis ilyen formában soha nem létezett az európai történelem során politikai egység, vagyis olyan egység, amely egyidejűleg magában foglalta volna a Pireneusi-félszigetet, a Brit-szigeteket, Skandináviát, a görög szigeteket és a Baltikumot. Az európai térségnek ugyan jelentős része tartozott a Római Birodalomhoz, de nem terjedt ki Észak- és Kelet-Európára, viszont részét képezte Észak-Afrika és a Közel-Kelet bizonyos területei, vagyis nem tekinthető olyan előzménynek, amelyre a későbbi európai integráció közvetlenül épített. Ugyanez érvényes Nagy Károly birodalmára, amely kisebb területekre terjedt ki, és a Német-Római Szent Birodalomra is. Tehát teljesen új konstrukcióról van szó. Olyan entitáshoz kívánunk csatlakozni, amely nem csupán egy évtizedes múlt-ra tekint vissza, hanem amelynek a kialakulása még egyáltalában nem fejeződött be, és itt a területi kiterjedés mellett intézményeinek, működésének alapelveire is gondolunk. Ezért úgy is fogalmazhatunk, hogy nem elegendő azt mondani, hogy egy klubba kérjük a felvételünket, így sok elvárónálunk nem lehet, hanem látnunk kell, hogy ez a nemrég alakult klub még nem dolgozta ki végleges alapszabályzatát, és ha ügyesek és szerencsések vagyunk, akkor annak formálásában részt tudunk venni.

ÉRTÉKKÖZÖSSÉG-E AZ EURÓPAI UNIÓ?

Igen, az. Ezzel az „igennel” sokat mondunk, de korántsem mindent. Először is az értékközösség fogalmának a hangsúlyozása ingoványos terepre visz, zavaros vitákat válthat ki az értékekről és háttérbe szoríthatja a konkrét diskurzust a sokkal jobban definiálható nemzeti és közösségi érdekekről. Másodszor, az inkább meghatározható és lényegi közös értékek, mint az emberi és kisebbségi jogok tiszteletben tartása, a jogállamiság, a pluralista demokrácia és mások, nem kizárólag az Unió értékei, ezeket ugyanúgy magukénak vallják az Atlanti-óceán túloldalán, és, szerencsére, sok egyéb helyén is a világnak. Márpedig nehéz az európai identitást kizárólag olyan eszményekből eredeztetni, amelyek legfeljebb gyökereiket tekintve európaiak. Ami valóban az európai értékrendszer megkülönböztető jegye, az számunkra, magyarok számára szívderítő és lelkesítő: az egyes európai nemzetek történelmileg kialakult sajátosságainak értéként történő elismerése, megőrzése és fejlesztése, az ezekhez kapcsolódó regionalizmus elvének továbbformálása és gyakorlatba ültetése, az állam redisztributív szerepének hangsúlyozása abból a célból, hogy a hátrányos helyzetű társadalmi csoportok és régiók felzárkózzanak. Az utóbbi esetben markánsan megkülönböztethető az európai modell minden másától, ez ugyanis a szolidaritásnak másutt kevésbé elfogadott elvéből következik.

VESZÉLYBEN A NEMZETI IDENTITÁS ÉS A NEMZETI ÉRDEKKÉPVISELET?

A kisebb, sőt nagyobb nemzeteknek is jogos a félelmük, hogy egy szélesebb egységben nem tudják érdekeiket képviselni és már nem tudják igénybe venni a nemzetállam védelmét gazdasági, kulturális és egyéb érdekeik érvényesítésére. Az ezzel kapcsolatos viták többségük-

ben félreértéseken alapulnak, és a szokásos előítéleteket is tartalmazták.

Két szélsőséges álláspont alakult ki. Az egyik szerint eljött végre az idő, amikor meg lehet szabadulni a nemzeti elzárkózástól, szűklátókörűségtől, provincializmustól, nacionalizmustól, hiszen az Európai Unió nemzetek feletti képződmény vagy legalábbis errefelé halad. A másik szélsőséget képviselők aggódva kémlelik az eget, kifejezik félelmüket, hogy nem lehet megőrizni a nemzeti nyelvet, kultúrát, és a szabad földvásárlás, valamint letelepedés joga rettentő helyzeteket fog teremteni.

A valóságban az uniós tagsággal kevés olyat veszítünk, amit már el ne veszítettünk volna, ám még nem szereztük meg azt, amit megszerezhetünk. Nem feledkezhetünk el arról, hogy az ország nem az uniós belépéssel válik teljesen nyitottá, mivel ez a nyitás már befejeződött. Az emberi érintkezések nemcsak a gazdaságban, hanem a tudományban, a kultúrában és egyéb területeken is általánossá váltak. Végül is látnunk kell, hogy a nemzeti érdekérvényesítés lehetőségei meglehetősen szűkek, a globalizáció időszakában a nemzeti pénzügyek lényegében elveszítették jelentőségüket, a multinacionális vállalatok régen áttörték a nemzeti politikai határokat. Ugyanakkor éppen Nyugat-Európában, ahol az integráció a leggyorsabban haladt, nemcsak a nagyobb nemzetek, hanem a kis lélekszámú nemzeti kisebbségek, sőt olyanok is, amelyek már elveszítették régi kulturális és nyelvi gyökereiket, mint a walesiek vagy a skótok, új erőre kaptak és lényegesen nagyobb az esélyük identitásuk megőrzésére, mint eddig.

Ezen kívül egyértelműen megfogalmazhatjuk, hogy az Európai Unióban nem feloldódnak az egyes nemzetek, hanem érdekérvényesítésük számára egy soha nem tapasztalt erős fórumot kapnak még az alapvetően nemzeti alapokon szerveződött államok is. Magától értetődően egy kis államnak soha nem lesz döntő befolyása egy föderatív rendszerben, ám megkérdezhetjük, vajon egyedül nagyobb befolyásokra tud-e szert tenni? Az

Európai Unióban a legnagyobb országok sem tudnak dominálni egyedül, csupán másokkal együtt. Természetesen kis országok számára ez még inkább így van. Érdekeiket különböző és változó összetételű koalíciókon belül igen nagy hatékonysággal tudják képviselni. Vagyis kijelenthetjük, hogy a lobbiképessége és -ereje egy kis tagállamnak rendkívüli mértékben megnövekszik a jelenlegi lehetőségeihez képest. A magyar pozíciók erejét két tényező fogja elsősorban befolyásolni. Az egyik, hogy a magyar politikai elit mennyire tudja felismerni az általános magyar érdekeket, és mennyire képes ezeket hatékonyan képviselni, a másik pedig, hogy az Európai Unió milyen irányban halad majd, vagyis a szupranacionalitás és a kormányköziség elvei egymáshoz való arányai hogyan maradnak fenn.

Az Európai Unióhoz csatlakozott államok tradíciói alapvetően eltérnek az amerikaiaktól. Az amerikai föderáció egyik fontos sajátossága az, hogy a több mint félszáz szövetségi állam közül egynek (még Californiának) sincs túlnyomó szerepe, és az egyes államok megfelelő egyensúlyt tudnak képezni, másrésről ezeknek az államoknak a felépítése, nyelve, kultúrája rendkívül hasonlatos. Ezzel szemben Európa több évszázados hagyománnyal rendelkező különböző nyelvű és kultúrájú államai igen eltérő súlyt képeznek, tehát egy nagyon bonyolult mechanizmusnak kell biztosítania a zavartalan együttműködést. Figyelemre méltó, hogy az Unió a jövőben némileg utánozni kívánja az Amerikai Egyesült Államokat, igyekszik az egyes államokat olyan mértékben homogenizálni, ami az Egyesült Államokban képtelenség, másrésről viszont az állami entitás lényegéhez tartozó területeken, mint a közös külpolitika, nem volt képes előrehaladni. Egy másik nagy különbség, hogy az Európai Unió felépítésében, jelenlegi működésében határozottan érvényesül egy demokratikus deficit, azaz nincs elég tekintéllyel bíró és megfelelő hatáskörű parlamentje, nincs ennek a parlamentnek felelős kormánya, ily módon az európai bürok-

rácia olyan túlsúlyra tett szert, amelyet csak a megfelelő politikai kontroll tudna szabályozni.

NEM SZÚKÍTJÜK-E MOZGÁSTERÜNKET AZ EURÓPAI UNIÓ KÖZÖS KÜL- ÉS BIZTONSÁGPOLITIKÁJÁNAK ELFOGADÁSÁVAL?

Amikor a 90-es évek derekán az uniós tagságra pályázó országok megkapták Brüsszeltől a kérdőíveket, az Unió kül- és biztonságpolitikájával kapcsolatban a kérdés úgy szólt: *„Készek és képesek lesznek-e Önök a csatlakozás időpontjától kezdődően teljes mértékben és aktívan részt venni a közös kül- és biztonságpolitikában, ahogyan azt a szerződés meghatározta?”* Az uniós kérdőívek szintén kérdés formájában tartalmazták, hogy a közös kül- és biztonságpolitikát a tagságra áhítozó ország *„tevélegesen és fenntartás nélkül”* támogatja-e, ahogyan ezt a tagállamok előírják számára? 1996-ban a magyar kormány a válaszdokumentumában egyértelmű igent mondott: *„Magyarország a csatlakozás időpontjától kezdődően kész és képes teljes mértékben és aktívan részt venni a közös kül- és biztonságpolitikában, ahogyan azt a szerződés meghatározta. Magyarország teljes mértékben magáénak vallja a szerződés V. fejezetéből eredő közös kül- és biztonságpolitika céljait és előírásait...”* Nyilvánvaló, hogy az Unió csak egyféle választ fogad el. A tagságért folyamodó országok nem kérdezhették azt, ami racionálisan helyénvaló lett volna, de diplomáciailag igencsak helytelen, hogy mi a csuda az a közös kül- és biztonságpolitika?

A kérdés különös fontosságát az adja, hogy az állami szuverenitás egyik meghatározó eleme a külpolitika önállósága. Minden valamennyire is működő föderációban a pénzügyeken kívül a védelmet és a külpolitikát szokták központosítani. Így történt ez az Osztrák–Magyar Monarchia esetében és ez a meghatározó az Amerikai Egyesült Államok, a Mexikói Egyesült Államok vagy az Indiai Unió

működésében is, bár mindegyik föderációban az alkotó elemek (ezeket kivétel nélkül mindenütt államoknak nevezik) széles körű önállósággal rendelkeznek.

Megalakulásától kezdve az Unió igyekezett valamit tenni ezen a területen is, mindeddig azonban az előrehaladás lassú és az eredmények nem meggyőzőek.

A lassú előrehaladásnak és a bizonytalan jövőbeni fejlődésnek nemcsak az az oka, hogy az uniós országok vonakodnak átengedni egy nem kellő legitimitással működő európai központnak ezt a fontos területet, hanem az is, hogy az uniós országok védelme, ami a külpolitika szerves részét képezi, nem európai, hanem nagyjából atlanti keretek között szerveződik. Bonyolítja a helyzetet, hogy a NATO és az Európai Unió között nincs teljes átfedés, sőt ez a jövőben sem képzelhető el, hiszen az Egyesült Államok és Kanada, a NATO meghatározó államai, soha nem válhatnak az Európai Unió tagjává, az uniós országok többsége pedig csak félszívvel vagy egyáltalán nem kíván az amerikaiaktól független védelempolitikát kialakítani. Ugyanakkor az eltérő atlanti elkötelezettségek nemcsak a transzatlanti viszony bizonytalanságaihoz, hanem az európai védelem, ezen keresztül az Európai Unió közös kül- és biztonságpolitikájának zavaraihoz is vezetnek. Mindezt jól mutatják a jelentősebb nemzetközi válságok megítélésében és kezelésében mutatkozó érdek- és véleménykülönbségek, amelyek megakadályozták egy közös és hatékony külpolitika kialakítását. (Ne vonjunk még le drámai következtetéseket az Irak elleni háború tervével kapcsolatos eltérő álláspontokból!) Ma sokan arról beszélnek, hogy „*Európa megosztottsága mélyül*”, pedig indokoltabb, ha pontosan fogalmazunk: az Európai Uniónak nincs működő közös kül- és biztonságpolitikája, hiányzik az elhatározottság, hiányoznak a szükséges eszközök és hiányoznak az intézményes formák.

Vagyis az állapítható meg, hogy egy leendő európai állami entitás számára alapvetően lényeges tevékenységi terület, a külpolitika, a vele szervesen összefüggő biztons-

ságpolitikával együtt, mindeddig a kormányköziség körébe tartozván nem tudott az eredeti szándékoknak megfelelően fejlődni. Ebből az is következik, hogy nincs sok értelme a magyar külpolitika mozgásterének beszűküléséről beszélni. Az igazi gondunk inkább az, hogy nem élhetünk egy közös európai külpolitika lehetőségeivel, mert ez a közös külpolitika még csak kezdetleges formában létezik.

BART ISTVÁN
író, műfordító

A MAGYAR NYELV AZ UNIÓBAN

Akié a nyelv, azé a hatalom. De fordítva is igaz: akié a hatalom, az a nyelvet is uralkodóvá teszi, és megszabja a kommunikáció irányát. Soha még a történelemben nem volt ez alól kivétel: csak az újkorban is, Európában tucatnyi nyelvet nyelt el a terjeszkedő államhatalom. Kicsi és nagy államok egyaránt nyelvi hegemoniára építették identitásukat, teljes közönyvel fosztva meg más nyelvű milliókat az identitásuktól. Ilyen előzmények után jelképes aktus volt, hogy az Európa Tanácsnak már a Közös Piac fennállásának első évében, 1958-ban első dolga volt, hogy szabályozza az Európai Gazdasági Közösségek nyelvhasználatát. Éppen mert nem jelképes kérdésről volt szó. Akik ott ültek a tárgyalóasztalnál, alighanem tudták, hogy az alig megszületett Közösség sorsáról döntenek. A szövetkező nemzetek jövőendő identitásáról.

Az ekkor megalkotott 1. sz. rendelet a Nyelvi Charta.

Ritka történelmi pillanat volt: az államférfiak ez egyszer tanultak a történelemből, az európai nyelvek elmúlt két-száz évének történetéből. Lemondtak az államnyelvről – és ezzel alkalmasint a közös államról, az Európai Birodalom megalkotásáról is. Minden tagország minden hivatalos nyelvet egyenrangúnak nyilvánították. És némi berzenkedés után még a nyelvük jogaira oly kényes franciák is meghajoltak a közös akarat előtt, jöllehet magát a szerződést még franciául fogalmazták meg.

Azóta sérthetetlen alapelve a folyvást táguló, bővülő, mélyülő és egyre bonyodalmasabb Uniónak, hogy minden tagország minden polgára a maga anyanyelvén polgára a közös és egyre egyöntetűbb Európának. Ez röviden annyit tesz a gyakorlatban, hogy minden közös hivatal és intézmény azon a nyelven köteles válaszolni az euró-

pai polgárnak, amilyen nyelven az hozzá folyamodik. Az Unió minden nyelven ért.

Magától értetődik, hogy az Unió minden hivatalos irata – rendelete, irányelve, az Európai Bíróság minden ítélete, melyek együttesen az Unió törvénykönyvét alkotják – minden nyelven rendelkezésre áll. De a Nyelvi Chartából – mely hivatalos és munkanyelvvé nyilvánította valamennyi tagállam nyelvét – az is következik, hogy ezeknek a szövegeknek nincs eredetjük – nincsen úgynevezett „forrásnyelvük”. Vagyis egyik nyelvi változat sem fordítása semelyiknek: egyenrangúak, egyformán hitelesnek minősülnek, bármely nyelvi változat egyaránt alkalmas a jogértelmezésre. A Charta nem is használja a „fordítás” szót – helyette „fogalmazás” áll, azaz németül „abfassen”, angolul „draft”. Az Unió hivatalos közlönye minden nyelven megjelenik. A magyar polgár sem lesz néma és elveszett Brüsszelben vagy az Európai Bíróság előtt: nyugodtan megszólalhat magyarul – nem az ő gondja lesz, hanem a hivatalé, hogy megértesse magát vele.

Kerüljön ez bármibe. Márpedig nagyon sokba kerül: ezernyi tolmács és fordító dolgozik Brüsszelben és Strasbourgban. És készülnek már Brüsszelbe a magyar fordítók és tolmácsok is, nem is szólva azokról a spanyol, francia, angol, stb. tolmácsokról, akik buzgón tanulnak magyarul, ami pedig nem olyan egyszerű lecke, mintha egy újabb latin vagy germán nyelvet kellene elsajátítaniuk. Ámde az is alapelv, hogy mindenki csak az általa legjobban ismert nyelvre – az anyanyelvére – tolmácsolhat. A fordító- és tolmácsszolgálatnak 2004 tavaszára készen kell állnia, hogy a mi furcsa nyelvünkkel is megbirkózzék. Nem lesz kis feladat. Az újabb bővülés után a fordító- és tolmácsszolgálatnak már 210 nyelvi irányt kell kiszolgáltatnia, ha képes akar rá lenni, hogy minden hivatalos nyelvről minden más hivatalos nyelvre fordítson és tolmácsoljon.

Félelmetes feladat, de nincs kibúvó alóla. Az Európai Parlament 1995-ben foglalkozott utoljára a nyelvi kérdéssel, és megállapította, hogy *„a nyelvek számának csökkenése növelné az Európai Unió polgárai és szervei közötti*

távolságot”. A nyelvek számának csökkentése sem technikai, sem költségvetési érvekkel nem igazolható. A „multilingvalizmus” az Unió megdönthetetlen pillére – éppúgy a lényeghez tartozik, akár a határok gyakorlati eltörlése. Sőt – minél kevésbé vannak határok, annál inkább őrizni kell a nyelvek sokféleségét.

A Miniszteri Tanács ügyrendjének a 8. cikkelye kimondja, hogy a Tanács csak olyan írásos anyagokat és tervezeteket vitat meg, amelyek minden, a nyelvi szabályozásnak megfelelően érvényes nyelven rendelkezésre állnak.

A Bizottság ügyrendje szerint az üléseken vagy ügyrendi eljárás keretében hozott határozatok minden hivatalos nyelven megjelennek az elnök és a főtitkár aláírásával.

Az Európai Parlament ügyrendjének 79. cikkelyében ez áll: minden írásos anyagot minden hivatalos nyelven meg kell szövegezni, továbbá bármely hivatalos nyelven fogalmazódjék egy nyilatkozat, azt minden más hivatalos nyelvre és minden, az elnökség által szükségesnek tartott egyéb nyelvre is le kell fordítani.

Az Európai Bíróság munkanyelve történelmi okoknál fogva a francia, azonban az eljárásrend 6. fejezete kimondja, hogy a felperesnek joga van kiválasztani a peres eljárás nyelvét a hivatalos nyelvek közül. Ezt a nyelvet kell használni az írásbeli érintkezésben, a felek közötti szóbeli kommunikációban és a jegyzőkönyvekben is. A döntés is ezen a nyelven születik.

Senkinek sem csorbulnak a jogai csak azért, mert nem ismer egy vagy két idegen nyelvet az anyanyelvén kívül. Nem a polgárnak kell többnyelvűvé válnia, hanem a hivatalnak. A magyar nyelv nem veszíti el a határait az Unióban sem. Ha tagok leszünk, sem lesz nagyobb kényszer a nyelvtanulás, mint ma – de éppen, mert korlátlanul megőrizzük nyelvi önazonosságunkat, akárcsak minden más tagállam polgárai, velük ezentúl is csak idegen nyelven léphetünk kapcsolatba. Az, hogy az Uniónak nincsen – és nem is lesz soha – közös „államnyelve”, nem jelenti azt, hogy a polgároknak az egymás közötti érintkezés érdekében nem lesz szükségük közös nyelvre.

Óhatatlanul hatni fog miránk is – máris érezhető – a kommunikációs kényszer, mely a történelem során mindig is elkerülhetetlenül előhívta a *lingua francát* – a kereskedelem nyelvét. Az új századfordulón az angol – illetve a nem anyanyelvűek ajkán formálódó, különféle kerékbe-tört változatai – a mai *lingua franca*, vagyis az, amit valaha a „frankok nyelvének” neveztek, amin eredetileg a levantei cserebere folyt ezer évig a Földközi-tenger népei között. Ez annál is inkább így lesz, mert a tagállamok polgáraitra külön-külön is hat a globális angol magnetikus ereje. A mind sűrűbb és szorosabb kapcsolatba kerülő, különféle anyanyelvű uniós polgárok között már ma is az angol – pontosabban: annak nemzetköziesített, piaci (világpiaci!) változata – a *lingua franca*.

Ez a most formálódó nyelv válhat majd egyszer a közös európai identitás nyelvi formájává is. Minthogy a közös Európa polgárának alkalmasint kettős, de valószínűleg nem két szimmetrikus félből álló identitása lesz: európai és nemzeti. Ezek természetesen hatni fognak egymásra, bizonyára nyelviileg is, ám anélkül, hogy bármelyik elnyeléssel fenyegetné a másikat. Nem ez lesz a magyar nyelv első kalandja a néminemű kétnyelvűséggel – bizonyíték erre ezernyi, magyarrá lett jövevényszavunk, melyek nélkül megszólalni sem tudnánk ma már. Maga a szituációhoz kötött kétnyelvűség állapota pedig épp Közép-Európában nem is túlságosan régi, talán még élő emlék, melyet alkalmasint meg is szépít ma már az annak idején, persze, mindenki által rühellt közös állam – a német nyelvű birodalom! – letűnte óta eltelt évszázad. Nyelvi nyomait az idő mára jobbára kitörölte még a hajdani *lingua francából*, az osztrák németből is, éppen mert nem a közös kultúra, csak a közös határ tartotta össze. Európa is csak civilizációs, és nem kulturális egység – közös „államnyelve” soha nem lesz. Ami a kultúrájában közös, az nyelvek feletti, nem függ az uniós tagságtól. Az angol *lingua francának* ehhez semmi köze. Sosem válhat a kulturális egység alapjává. Nem lesz „államnyelvvé”, aminthogy fenyegető szupernyelvvé sem.

BAYER JÓZSEF
politológus

ÖRÖMTELEN BETELJESÜLÉS?

A rendszerváltás idején szabályos EUfória tört ki az országban, főleg a politikai osztály körében. Igaz, Magyarország már korábban is veszélyesen kilengett Nyugat felé a gazdasági reformok idején, holott politikailag még a Keleti Tömb része volt. A szabadulás élménye mámoros volt, újra felfedezett európaiságunkat hangoztattuk lépten-nyomon. Nem akartunk többé kelet-európaiak lenni, terhünkre volt ez a politikai földrajz. Még Kelet-Közép-Európát is sokalltuk. Ez volt az az időszak, amikor a vízcsapból is Európa folyt, s amikor Esterházy Péter azt találta mondani, ha valaki előtte még egyszer Európát emlegeti, annak pénzbírságot kell fizetnie.

Pedig ekkor még nagyon elvont elképzeléseink voltak arról, micsoda is az éppen átkeresztelés alatt álló Európai Unió. Az új politikai vezetők valósággal ostromolták a nyugati vezetőket a gyors befogadás reményében. Egyfajta történelmi jóvátételt vártak ettől: a nemzeti sérelmek orvoslását, kultúránk egyenrangúságának elismerését. Emellett az új demokrácia stabilitását és a rendszerváltás akut gazdasági gondjainak gyors megoldását is. A tagság illuzórikusan közeli lehetőségnek tűnt.

Azután a hosszú és kínos várákozás évei jöttek. A nyugatiak gondolkodóba estek: látva az új demokráciák gazdasági nehézségeit és politikai káoszát, vonakodni kezdtek attól, hogy importálják a keleti végek problémáit. A délszláv válság különösen elriasztotta őket. Miért is kockáztattak volna, amikor éppen egymás közti kapcsolataik elmélyítésére törekedtek? Azután mégis győzött a józan ész és a politikai bölcsesség: kell a nagyobb gazdasági térség, és kell a béke is; ha a káosz állandósul, az talán többbe

kerülne. Konszolidálni kell a keleti végeket. A döntést tett követte: elkezdtek a belépés feltételeinek a kimunkálását.

Az alkalmazkodási kényszerek hatására lassanként a mi oldalunkon is tudatosult, hogy az Unió nem csupán értékközösség, amelyhez tartozni történelmi jogunk volna, de nem is jótékonyági gyülekezet. Az Európai Közösséget kezdettől kemény gazdasági érdekek tartották össze. Évtizedek alatt kialakult intézményei is arra szolgáltak, hogy az érdekközösség mellett fennmaradó konfliktusokat szabályozott mederbe tereljék. Ez teremtett tartós békerendet a háborúktól megviselt Európában, és minden új belépőnek alkalmazkodnia kellett a közös játékszabályokhoz.

Most, amikor a csatlakozási folyamat lezárulásával végre beteljesül az álom, hogy részesei legyünk az európai integrációs sikertörténetnek, egyszerre szaporodni kezdenek a szkeptikus hangok. A korábbi történelmi és ideológiai fellengzősség helyét kicsinyes méricskélés, ősparaszti gyanakvás, hamiskás zsémbelés vette át: ugyan mit hoz nekünk az Unió? Igaz, a csatlakozási tárgyalásokat lezáró koppenhágai csúcson az Unió tisztségviselői is jelesre vizsgáztak kalmárszellemből. Egy kicsit előre is jelezték ezzel, hogy kemény érdekérvényesítési harcokra számíthatunk a közös Európán belül. Inkább viselkedtek konok pedellusként, mint megértő tanítóként. Ezzel megnehezítették a csatlakozás híveinek a helyzetét, és sok érvet adtak ellenzői kezébe.

Az új jelentkezők alkupozíciója a csatlakozás folyamatában, mi tagadás, eleve gyenge volt, és még tovább gyengült azzal, hogy három-négy ország helyett egyszerre tízet vettek fel. A bővítésre szánt uniós összegek két-három ország helyett így tíz ország között oszlottak meg. Ebben a helyzetben nem lehetett jó alkut kötni. De tagságot nyerni, és a nagyobb Európa részévé válni így is érdemes. Mit nem adtunk volna ezért tíz-egynéhány éve?

A belépéssel kapcsolatos kétségek több forrásból származnak. Az egyik politikai természetű: a korábbi kormánypártok, ellenzékbe kerülve, most sértettségükben,

hogy nem ők fejezhetik be a folyamatot, a kákán is csomót keresnek. Eközben ellentmondásba kerülnek korábbi önmagukkal, bízva az emberek rövid politikai emlékeztében. Politikai jövőjükre gondolva most a csatlakozás nehézségeit és a tagság hátrányos következményeit hangsúlyozzák, a csalódottak támogatására számítva a következő választásokon. A MIÉP-et és szélsőjobbos polgári köröket leszámítva, amelyek nyílt Európa-ellenes propagandát folytatnak, mégsem állítható egyértelműen, hogy felbomlott volna a korábbi konszenzus a csatlakozás mellett. Az ellenzék (főleg a Fidesz-MPP) politikusai mindazonáltal ma gyakran úgy támogatják a csatlakozást, mint ha az ellenzőket toboroznák. Vezérük a kisebbik rossz fanyar alternatívájaként ajánlja az Európai Uniót. Rövidlátó politikai számításból mintha elvesztették volna a történelmi perspektívák iránti érzéküket.

Persze sok más oka is van a szkeptikus hangok erősödésének. Amikor már nem is nagyon reméltük a csatlakozást rövid távon, megleptek bennünket, s most felkészületlenül ért minket a tárgyalások gyors lezárása és a csatlakozási szerződés. A tudatlanság és tájékozatlanság pedig rémhírek és álhírek tömegével bosszulja meg magát. Nem is kell ehhez megtévesztő propaganda – az ismeretlentől való félelem kiszínezi a jövőtől szorongó ember fantáziáját. Tapasztalat szerint ritkán jön valami jobb.

Így aztán ma már alig hallani Európa történeti megosztottságának felszámolásáról. Elfelejtjük, hogy egy stabil békerend részesei leszünk, amely kiküszöbölte a korábbi pusztító háborúkat. Nincs szemünk arra, hogy az Unió nem népelnyomó birodalom, hanem a nemzetállamok igazi megmentője, mely védi a nemzeti kultúrák gazdagságát a globalizáció pörölycsapásaitól. Mindez nem számít. Az van napirenden, hogy szabad-e moslékot adni a disznónak, megmarad-e jogunk a mákostésztahoz (már Petőfi is szentnek tartotta, mindjárt a haza után), kihúzzák-e alólunk a földünket, amit egyre kevésbé művelünk, és mi lesz a sorsa a hungaricumoknak. Ez mind fontos lehet, de együtt azért mégis csak aránytévesztés.

Már jogosabbak a gazdaság és a munka világának várható átalakulásával összefüggő aggodalmak, pedig az ilyen megrázkódtatások javán már túl vagyunk, a globalizáció ránk zúduló hatásainak köszönhetően. Az államgazdaság privatizációja, a külföldi felvásárlások és tőkeberuházások, a régi iparszerkezet összeomlása és a mezőgazdasági válság, a tartós munkanélküliség, leszakadó régiók, a társadalmi szakadékok mélyülése, az elnyomorodás új dimenziói nem vártak az uniós tagságra.

Igaz, hogy az EU maga is közvetíti a globális gazdaság kihívásait. Szigorú versenyszabályokat, költséges környezetvédelmi normákat ír elő, termelési és forgalmazási, fogyasztóvédelmi szabályozásokat és szabványokat alkot. Csak kivételesen nyújt átmeneti mentességeket (derogációt), amelyeknek azonban mindig ára van. Saját belső szabályait rákényszeríti a tagállamokra, hogy egységes, nagy gazdasági térséget teremtsen, amely önálló nagyrégióként képes helytállni a globális versenyben.

De az Unió egyben védelmet is kínál a globalizáció legpusztítóbb következményei ellen. Kiegyenlíti az esélykülönbségeket a regionális és kohéziós alapokkal, a mezőgazdasági támogatásokkal, egységes európai kulturális, oktatási és tudományos teret igyekszik teremteni. Szociális Chartát is megfogalmaz, általában az amerikai típusú neoliberális kapitalizmus alternatívája akar lenni. Nemcsak a tőkét szabadítja fel, hanem a munkaerőt is, és a tudásalapú társadalom feltételeit igyekszik megteremteni. Minderről elfeledkeztünk? S nem hiányzik már a belső határok nélküli Európa sem? Jobb a schengeni határokon kívül kuksolni?

Nem állítja senki, hogy az Európai Unióba való belépés meg fogja oldani a magyar társadalom, a magyar nemzet minden problémáját. Nem fogja. Rengeteg gondunk megmarad: a viszonylagos elmaradottság nyúgei, a nemzetrészek szétszakítottsága, a mély társadalmi egyenlőtlenségek, és sorolhatnám. A tagsággal csupán jobb esélyt kapunk arra, hogy mindezekkel megbirkózzunk. Az uniós csatlakozás nem sétagalopp a Kánaánba. Az alkal-

mazkodási folyamatnak lesznek nyertesei és vesztesei, hasonlóan ahhoz, ahogy a globalizáció is kiosztotta kinek-kinek a helyét az újkapitalizmus gazdasági rendjében. A kérdés csak az, hogy érdemes-e ezért újabb negyven évig a pusztában bolyongani? Az EU-tagság nem kötelező, és elutasíthatjuk a belépést. Az alternatíva azonban a kívülmaradás, annak minden kockázatával.

Ahogy Orbán Viktor mondta, az Unión kívül is van élet. Ez így is van. Csak azt ne gondolja senki, hogy ott kívül nem a globális kapitalizmus farkastörvényei fognak uralkodni. Hogy állam bácsi és felkent vezetője majd megvéd minket a viszontagságoktól, és a nemzeti összetartás melegében majd vigyázunk egymásra – ez a recept nem túl ismerős? A baloldali állami népboldogításnak leáldozott, ehelyett ma minden közép-európai populista vagy szélsőjobboldali párt és mozgalom egy családias hangulatú, igazságos, virágzó nemzeti kapitalizmusról álmodozik, ahol egymás közt maradhatunk. Úgy gondolják, a jó hatalom majd jutalmazza a jókat (értve ezen a jó lengyeleket, a jó magyarokat stb.) és bünteti a rosszakat, akik persze többnyire az idegenek vagy idegenszívűek (a baloldali „posztkommunisták” és „liberális szekértolók”), és mind gyakrabban a bűnbak-ként feltálatlalt nemzeti és etnikai vagy más kisebbségek.

A modern társadalom azonban nem ad több esélyt ennek a társadalmi karikatúrának. Nincs is többé nemzetgazdaság a hagyományos értelemben, mely zárt világként képes lenne válságait kormányzati szinten megoldani. Egy ilyen rend, még ha átmenetileg hatalomra is jutna, csak a demokrácia feláldozása árán valósíthatná meg tervét, és rövid idő alatt bukásra lenne ítélve. Hamar kiderülne, hogy a „vigyázunk egymásra” nem egyebet jelent, mint hogy a társadalom egyik része felügyel a másikkra. Ezt már ismerjük.

Ezért nemcsak a gazdagság és a jólét növeléséhez van szükségünk az Európai Unióra, és nem is csak azért, hogy védje nemzeti kultúránkat és szerzett jogainkat a globalizáció leghátrányosabb következményeitől. Azért is szükségünk van rá, hogy ne maradjunk védtelenül kiszolgáltat-

tatva új diktátor-jelöltek hatalmi lázálmainak, akik talán felszámolnák a demokráciát rögeszméik kedvéért. Legyen elég a kísérletezésből.

Mi lesz velünk Európában? Elveszítjük szuverenitásunkat, nyelvünket, magyarságunkat, mindent, ami drága nekünk; Európa szegénylegényei leszünk, és Brüsszelből fogják diktálni még azt is, hogy mekkorára nőhet a tők. Ebben summázhatók az EU-ellenesség mitikus elemei, melyekben a tudatlanság vegyül a szorongással, populista utópiák keverednek nyílt demagógiával.

A szuverenitásunkat nem elveszítjük, hanem megosztjuk – és ez az egyetlen esély, hogy egyáltalán megőrizzük függetlenségünket és önazonosságunkat. A magyar nyelv hivatalosan elismert nyelvvé válik az Uniónak, és ez státusemelkedést és védelmet jelent számára. Nem attól kell félni a nyelvünket, hogy meg kell tanulnunk egy közvetítő nyelvet, amelyen másokkal érintkezhetünk. A két-nyelvűség (sőt, talán többnyelvűség) kötelező norma lesz a következő nemzedék számára, és fokozatosan megszűnik a nyelvünkbe való bezártság hagyománya. Ezt sajnáljuk? Akkor mondjuk ki, hogy a műveltséget nehezményezzük Európában. A magyar nyelvet csak mi tudjuk megrontani, és pontosan annyira őrzi meg eredeti ízeit és fontosságát, amennyire mi fontosságot tulajdonítunk neki és műveljük.

Nemzeti önazonosságunkat mennyiben érinti majd a változás, hogy Európa népeinek nagyobb családjába tagolódunk bele? Annyiban bizonyosan, hogy a nacionalizmus szűkkeblű, kirekesztő változatai ellehetetlenülnek. Mindannyian abba a helyzetbe kerülünk, mint régen a nemzeti kisebbségek: kettős vagy többes identitást alakítunk ki. Ellenben felvirágozhat a büszke patriotizmus, amely a más nemzetekkel való nemes vetélkedésben mutatkozik meg. Az új európai önazonosság, amire szert teszünk a tagság által, eleve plurális jellegű: magában foglalja a nemzetek egyenrangúságának elismerését és kölcsönös tiszteletét.

Ami a gazdasággal kapcsolatos kisebbségi komplexusainkat illeti: lehet, hogy Európa gazdasági perifériájához fogunk tartozni még jó ideig. Azonban az Unión kívül még inkább oda tartoznánk. Felzárkózási esélyt csak az uniós tagság kínál, ennek alternatívája a stagnálás és tengődés, a nagyobb kiszolgáltatottság és sebezhetőség. Nagy különbség, hogy az Unió keleti vége leszünk-e, vagy Kelet-Európa nyugati csücske. Most átléphetjük a limest, az elválasztó határt.

Végül ami a brüsszeli diktatúrát illeti, le kell szögezni, hogy demokratikus deficitjei és bürokratikus elemei ellenére az Európai Unió nem birodalom, nem szuperállam. Döntéshozói centruma a nemzetállami kormányok közös ellenőrzése alatt áll. És bárhogyan alakuljon is az alkotmányozó konvent munkájának eredménye, akár a szövetségi, akár a konföderációs elemek erősödjenek, szó sincs arról, hogy egy új szörnyállam jöjjön létre az egyes nemzetállamok feje fölött. Rémképeket lát, aki ezt feltételezi.

Európa jövője most formálódik. Hogy élhető, demokratikus renddé váljék, amely keretet nyújt az egyenjogú nemzetek gazdasági és kulturális virágzásának, ahhoz tagjainak hozzájárulása is kell. Jobb lenne mielőbb bekapcsolódni ebbe a konstruktív alkotómunkába, mert a későn jövőök mindig üres kézzel távoznak.

Ha egyáltalán még beengedik őket.

CSÁKI GYÖRGY

közgazdász

EURÓPAI UNIÓS CSATLAKOZÁSUNK NÉHÁNY KÉRDÉSE

Európai uniós csatlakozásunk a rendszerváltás óta nyilvánvalóan gazdasági (valamint kül- és belpolitikai!) fejlődésünk fő kérdése, politikánk és gazdaságpolitikánk meghatározó célja. Közgazdasági szempontból – „közgazdász fejfel gondolkodva” – *az uniós csatlakozás fogja végképp lezárni az átalakulás folyamatát, mert akkortól lesz a magyar gazdaság végleg és visszavonhatatlanul fejlett piacgazdaság* – és nem „feltörekvő piac”¹. Az 1998 augusztusi orosz pénzügyi válsághoz hasonló regionális válság csak akkor nem gyakorolhat már kedvezőtlen hatást a magyar gazdaságra, mindenekelőtt a pénzügyi és tőkepiacokra, ha tagjai leszünk az Európai Uniónak.

Az Európai Unió a magyar gazdaság valóságos „modernizációs horgonya”: ahhoz kapcsolódva, annak fejlődési-fejlesztési impulzusait hasznosítva modernizálhatja önmagát, válhat a fejlett világ szerves részévé. Gazdaságföldrajzi, hosszú távú történelmi (és gazdaságtörténeti) meghatározottságok s nem utolsósorban a rendszerváltás óta eltelt időszak konkrét gazdasági fejleményei okán ennek valóban nincs alternatívája: Magyarország csak és kizárólag az Európai Unióba integrálódva csatlakozhat a globalizálódó/globalizálódott világgazdaság fő áramába. Magyarország, a magyar gazdaság kizárólag az Európai Integráción belül, annak tagjaként (alkotóelemeként!) remélheti, hogy a globalizáció folyamatainak

¹ Ez pedig alapvetően – bár előzetesen nem számszerűsíthető mértékben – növeli az ország hitelképességét (javítja a nemzetközi befektetési bankoknál és hitelminősítő intézeteknél az ország, a nemzetgazdaság minősítését), s ugyanígy minőségileg fokozza a (külföldi) beruházások biztonságát, megtérülési perspektíváit.

ne csak elszenvedője, de gazdasági erejének és felhalmozott tudástőkéjének mértékéig annak résztvevője legyen.

Az alábbiakban európai uniós csatlakozásunk néhány általam fontosnak tartott és véleményem szerint gyakran félreértelmezett kérdésében fejtem ki álláspontomat.

ELŐNY/HÁTRÁNY VAGY KÖLTSÉG/HASZON?

Gyakran találkozunk olyan megfogalmazással, amely uniós tagságunk előnyeit és hátrányait mérlegeli, állítja szembe egymással. Nem pusztán fogalmazási kérdésnek tartom, hogy ezekben az esetekben a közgazdaságilag értelmezhető költség-haszon kategóriapárt alkalmazzuk.

Nem hátrány ugyanis, hogy sok tekintetben európai szabványokhoz-szokásokhoz kell alkalmazkodnunk – legfeljebb nehéz és költséges. Nem nevezhetjük és nem is gondolhatjuk „hátrálynak” a környezetvédelmi előírások betartását, az ország átjárhatóságának infrastruktúrális megalapozását: ezek olyan – esetenként valóban horribilis – költségeket emésztenek föl, amelyeket az ország adott fejlettsége mellett, a költségvetés teherviselő képességét figyelembe véve egyébként csak jóval lassabban szánnánk ezekre a célokra. Nem célszerű hátrálynak tekinteni, hogy nem folytatható tovább a környezeti hatásokat figyelmen kívül hagyó – vagy csak igen kis mértékben figyelembe vevő – gazdaságfejlesztési gyakorlat: nekünk – úgy látszik – valóban vagy Mohács, vagy valami más külső kényszer kell! Az infrastruktúra-fejlesztés EU-konform megvalósítása ugyan bizonyos korábbi elképzeléseink ártértékelését igényelheti, összességében azonban hatalmas gazdasági perspektívát nyit meg az ország előtt: például lehetővé teheti az ország földrajzi helyzetéből adódó tranzitlehetőségek hatékony kihasználását.

Európai uniós csatlakozásunk egészét – mint minden közgazdasági-gazdaságpolitikai döntést! – célszerű *költség-haszon* elemzésnek alávetni: *milyen haszon származik a*

csatlakozásból, és milyen költségeket igényel a tagságra való fölkészülés. (Egyébként nem ismerünk olyan számításokat, amelyekben a haszon ne haladná meg jócskán a költségeket!)

GLOBALIZÁCIÓ VAGY UNIÓS CSATLAKOZÁS?

Az Európai Unió a világ gazdaság három erőközpontjának egyike, a világ legnagyobb piaca, a fejlett országok összesített GDP-jének csaknem harmadát termeli meg, a világ legnagyobb működőtőke-exportőre és-importőre is, a világkereskedelem huszadát adja (a tagországok egymás közötti kereskedelmét természetesen „belkereskedelemnek” tekintve!). Az Európai Unió az elmúlt évtizedben – döntően az Egységes Belső Piac sikeres megvalósítása révén – maga is egyre inkább globalizálódik, az európai nagyvállalatok a globális piacok egyre sikeresebb szereplői.²

Ilyen körülmények között nem értelmezhető az a Magyarországon viszonylag gyakran hallható állítás, mely szerint „európai uniós csatlakozásunk segíti a globalizáció káros következményeinek elhárítását, kivédését”. Ellenkezőleg! *Uniós csatlakozásunk egyszerűen „helybe hozza”* (ha már nem lenne amúgy is helyben...) *a globalizációt.* Az európai uniós tagság – sikeres felkészülés és hatékony gazdaságpolitika alapján – képessé, képesebbé teheti a magyar vállalatokat a globális versenyben való helytállásra. Az Egységes Belső Piac olyan „tanpálya” lesz a magyar vállalatok számára, amelyen haladva „kénytelenek lesznek” elsajátítani a globális piaci versenyben való helytálláshoz szükséges vállalatirányítási magatartást.

Annál kevésbé szerencsés a globalizáció elleni védelmet az Uniótól várni, mert egyrészt *Brüsszelben* – és a 14 további fővárosban – erőteljesen *tiltakoznak az „Európa*

² A Deutsche Bank fölvásárolta a Bankers Trust-öt, a Daimler Benz a Chryslert, a Vodafone az Airtouchot – 1999-ben európai uniós vállalatok 253 milliárd dollár értékben vásároltak föl amerikai vállalatokat (az ellenkező irányú fölvásárlások értéke 193 milliárd dollár volt).

Erőd"létezése ellen, másrészt teljesen nyilvánvaló, hogy az Unió is követni kénytelen a világgazdaságban uralkodó liberális tendenciákat. Természetesen nem tudhatjuk, konkrétan hogyan alakul például az EU Közös Agrárpolitikájának reformja, de az nyilvánvaló, hogy ha egyáltalán valamilyen irányba elmozdul, akkor csakis a támogatáscsökkentésnek és a kereskedelmi liberalizációnak – a WTO által követelt – irányába változhat.

GYORS TAGSÁG VAGY/ÉS SOK DEROGÁCIÓ?

Az európai uniós csatlakozással kapcsolatos hazai viták közül a legfontosabb talán az volt, hogy a derogációk – átmeneti halasztások, engedmények – milyen köréért kellett és volt célszerű „harcolni”. Magyarán: a derogációk milyen köre „érte/érhette meg”, hogy a csatlakozás feltételévé tegyünk, kockáztatva némileg az európai uniós tagság lehető legközelebbi időn belüli elérését.

Az teljesen nyilvánvaló, hogy az ország minél előbbi európai uniós tagsága a nemzetgazdaság elemi, minden más gazdaságpolitikai célt elhomályosító, háttérbe szorító létérdeke volt és maradt!

Hogy miben rejlik majd leginkább ez az előny, arra a kutatók eltérő válaszokat adtak/adnak.

Vannak, akik a jelentős költségvetési transferekre (a korábbi bővülések, elsősorban az ír, a spanyol és a portugál, valamint a görög forrástranszferek alapján remélt/számított, a GDP 2,5-3,0 százalékával egyenlő 1,5-2,0 milliárd euró) hivatkoztak (mint Kádár Béla és Inotai András).

Mások elsősorban az EU-tagság gazdaságpolitikai fegyelmező erejében látták a legnagyobb előnyt (mint Csaba László). A maastrichti kritériumok fegyelmező ereje

ugyanis azokra is erőteljesen hat, akik – még vagy elképzeléseik szerint tartósan – nem tagjai az euró-övezetnek.³

Megint mások – mint például *jelen sorok írója is* – elismerve az előző két előny fontosságát, *a világ legnagyobb piacához, az Egységes Belső Piacához való csatlakozás nyújtotta lehetőségekre* (és képviselte vállalati alkalmazkodási kényszerekre) *helyezik a legnagyobb hangsúlyt*. Akárhogyan is, a makrogazdasági előnyök olyan hatalmasak és annyira nyilvánvalónak, kétségbenvonhatatlannak tetszenek, hogy egyértelmű a legfontosabb cél: *minél előbb az Európai Unió tagjává válni*.

Mi lehetett a tárgyalások során s mi lehet ilyen körülmények között egyes halasztások, „engedmények”, *a derogációk értelme, milyen derogációs igények lehetnek reálisak, s: hogyan lehet kezelni a végül is elnyert derogációkat* a csatlakozás általános nemzetgazdasági érdekének függvényében?⁴

A mezőgazdasági derogációk például – a derogációk léte vagy nem léte, az EU kompenzációs alijából való részesedés mértékével együtt – alapvetően meghatározzák a takarmánytermelés és az állattenyésztés jövedelmezőségi arányait, viszonyait. Magyarán: drámaian változhat minden sertés-tenyésztő és/vagy minden baromfitenyésztő jövedelem-színvonala. Ez a jövedelemváltozás annyira

³ Részben éppen emiatt is értelmetlennek – pontosabban: túlzottan korainak, s éppen ezért a belépés előtti időszakban feleslegesnek és értelmetlennek tartom az arról folytatott vitát, hogy Magyarország mikor legyen az EMU tagja. Mellesleg, örömmel tapasztalom, hogy mára már gazdaságpolitikusaink is kevésbé tartják ezt sürgetőnek, mint jó néhány korábbi nyilatkozatukban...

⁴ A derogációkhoz való széles körben érvényesülő ragaszkodás logikáját Samuelson professzornak a protekcionizmus népszerűségét magyarázó gondolatának analógiájával szeretném illusztrálni: „Hogyan lehetséges az, hogy a szabad kereskedelem mellett szóló erős közgazdasági érvek ellenére a jelek szerint a védelem haszonélvezői kerekedtek felül? (...) Azért, mert a szabadabb kereskedelem mindenkinek kedvez egy kicsit, a protekcionizmus viszont nagymértékben előnyös keveseknek”. Mutatis mutandis: a minél előbbi európai uniói tagság a nemzetgazdaság egészének, így voltaképpen minden gazdasági szereplőnek, végeredményben minden állampolgárnak előnyös, a derogációk ugyanakkor életbe, tehát egzisztenciába válogatott fontosak a gazdasági szereplők egy jól körülhatárolható, szűkebb, de távolról sem jelentéktelen csoportja számára.

drámai is lehet, hogy a tenyésztők jelentős része kénytelen lesz fölhagyni megszokott gazdasági tevékenységével: elveszítve egzisztenciájának alapját, legalábbis az egyik alapját. Nehéz lenne egy sertéstartónak megmagyarázni, hogy a magyar mezőgazdaság az EU Kompenzációs Alapjából eurók százmillióit kapja – de ő tönkremegy. Megmagyarázni még talán lehet, de megszerettetni vele az EU-t aligha... Növelheti a nemzetgazdasági szintű hatékonyságot néhány százezer hektárnak a mezőgazdasági termelésből való kivonása – de ez voltaképpen átlátszó eufémizmus: valójában néhány ezer termelő fog néhány százezer hektár földtulajdonával együtt kiszorulni a mezőgazdasági termelésből!

Természetesen távolról sem csak a mezőgazdaságról van szó, számos iparágban várható nagyon hasonló helyzet: az európai uniós műszaki előírásokat teljesíteni nem tudók ugyanúgy kiszorulnak a piacról, mint a mezőgazdasági őstermelők!

Nem lesz szerencsés a tagság elnyerése után rádöbbenni arra, hogy számos területen vagy derogációt kellett volna elérni, vagy föl kellett volna idejében készíteni a lakosságot, a termelőket az EU-tagságból eredő kihívásokra.

És itt az igazi gond. Nem látszik, még ma sem látszik ugyanis az az átfogó felkészülési program, amely magukat a gazdálkodókat, az egyéni és társas vállalkozásokat készítené föl az uniós csatlakozásra. Az ezeket a problémákat „automatikusan” megoldó, nemzetközi tulajdonú vállalatokon kívül nem látható a versenyképesség dinamikus növekedése, de az annak kikényszerítésére alkalmas közgazdasági-gazdaságpolitikai eszközrendszer sem. Európai uniós fölkészülésünk átláthatósága számottevően csökkent az elmúlt időszakban.

Az igazi alternatíva, a tartalmi alternatíva soha nem a tagság elnyerése vagy a széles körű derogációk között feszült. Azt kell (s azt kellett volna évekkel ezelőtt, már a csatlakozási tárgyalások megkezdésekor) megérteni, hogy minél kevésbé fölkészülten lépünk be az Unióba, annál több derogációra lehetne szükség! Ebből a szempontból nyilvánvaló, minél

kevesebb derogációt kapunk, annál jobb kiinduló helyzetben lettünk/lehattunk volna az Európai Unió tagjai.

ASEKÉLY BŐVÜLÉS KÖVETKEZMÉNYEI AZ ÚJ BELÉPŐKRE

A nyolcvanas években az Európai Unióban – akkori nevén: az Európai Közösségekben – alapvetően arról folyt a vita, hogy a *mélyülés*, vagyis a gazdasági és pénzügyi integráció fejlesztése, elmélyítése élvezzen-e elsőbbséget vagy pedig a *bővülés*, azaz újabb tagok bevonása. Margaret Thatcher például éppen azért volt a *bővítés* híve, mert azt a *mélyülés* „ellenszerének” tekintette. A nyolcvanas években az Unió befogadta Görögországot, Portugáliát és Spanyolországot – tehát három földrajzilag és gazdaságilag-társadalmilag egyaránt félperifériás dél-európai országot, majd 1995-ben Ausztriát, Svédországot és Finnországot – tehát három, gazdaságilag különösen fejlett jóléti államot. Eközben ugyanakkor a *mélyülés* is öles léptekkel haladt előre – előbb az Egységes Belső Piac megteremtése, majd az 1992. és 2001. január 1. között három szakaszban megteremtett Gazdasági és Pénzügyi Unió révén. Ennek – s egyben az eddigi integrációs folyamat betetőzésének – lehattunk tanúi, amikor bevezették az eurót, 12 ország közös valutáját. Látható, hogy az Európai Unió az elmúlt két évtizedben mind a *mélyülés*, mind pedig a *bővülés* terén látványos fejlődést mutatott fel.

Nem voltak tehát teljesen alaptalanok azok a várakozások, hogy az újabb, ezúttal közép-európai, *bővülés* nem fogja hátráltatni a *mélyülés* folyamatának előrehaladását: *jogosnak látszódhattak* tehát a tagjelölt országok azon várakozásai, hogy ők is valamennyien és maradéktalanul haszonélvezői lehetnek, lesznek majd az Európai Unió elmúlt két évtizedben elért eredményeinek – vagyis jogosultak lesznek az Európai Unió támogatási rendszere valamennyi elemének.

Ez a várakozás jogosnak *látszódnak* – noha nem alapult a 15 tagú Unió semmilyen konkrét (és nyilvános) kötelezettségvállalásán! A 2000–2006 közötti időszakra vonatkozó uniós költségvetés – az Agenda 2000 – például egyáltalán nem tartalmazta ennek pénzügyi fedezetét a 2004–2006 közötti időszakra. Ebből két következtetést lehetett levonni: vagy az Unió nem gondolt arra 1999-ben, hogy a közép-európai bővülés – legalábbis első, az Unió számára jelentős kötelezettségvállalást jelentő – első körére 2007. január 1. előtt kerül sor, vagy eleve nem gondolták a tizenötök, hogy a csatlakozásra váró 10, illetve 12 ország is teljeskörűen, a korábbi tagokkal megegyező mértékben (illetve mérce alapján) részesedik majd az Unió pénzügyi transzferjeiből!

Az – 2003-ból nézve – csaknem érdektelen, hogy mi volt a tizenötök motivációja az Agenda 2000 összeállításakor. Arra azonban ismételten emlékeztetni kell mindenkit, aki csalódott az Európai Bizottság január 27-i bejelentése miatt, hogy soha hivatalosan el nem hangzott „ígéret” nem teljesülése a „csalódás” forrása. Függetlenül a csalódottság megalapozottságától/megalapozatlanságától, mindenképpen elgondolkodtató, miért nem készek a tizenötök arra, hogy „legalább” a tízetek önmagukkal azonos jogokkal vegyék be az Unióba?

A tíz, 2004. május 1-jén csatlakozó közép-európai ország ugyan egynegyedével megnöveli az EU jelenlegi népességét, de alig 4(!) százalékát reprezentálják majd a 25 tagú Unió összesített bruttó hazai termékének (GDP-jének). A keleti kibővülés kereskedelmi sokkot sem jelenthet a jelenlegi tagok számára, hiszen a tagjelölt országokkal folytatott kereskedelmük összértéke GDP-jük 1, összes külkereskedelmi forgalmuknak is csak 3,5 százalékát teszi ki. Ennél is fontosabb, hogy 1992, a társulási szerződések elfogadása óta az EU és a társult (tehát velünk együtt csatlakozó) országok kereskedelmi forgalma gyakorlatilag teljesen liberalizálttá vált – a mezőgazdaság kivételével. Nem várható drámai hatás a közvetlen külföldi befektetések terén sem: a 15 EU-tagországnak a 10 tagje-

lőtt országban megvalósított összes közvetlen befektetésének értéke alig haladja meg összes állótőke-beruházásaik 0,8, s összes külföldi közvetlen befektetéseik 1,5 százalékát. Ezekre a tényezőkre alapozzák cinikus véleményüket egyes megfigyelők: „túl kicsik, nem számítanak (Too small to matter)”. Ahhoz, hogy a gyors EU-csatlakozást remélő 10 tagjelölt-ország megkaphassa ugyanazokat a transzferkifizetéseket – a közvetlen agrártámogatásokat, valamint a strukturális és a kohéziós alapok transzferkifizetéseit –, a 15 jelenlegi EU-tagországnak alig GDP-je 0,5 százalékával kellene növelnie költségvetési befizetéseit. Vagy, ami ezzel egyenlő, ilyen mértékben kellene lemondaniuk az eddig általuk élvezett transzferkifizetésekről. A haszonélvezők (elsősorban Spanyolország, Portugália és Franciaország) azonban nem egyeznek bele kedvezményeik semmilyen megkurtításába, a nettó befizetők (elsősorban Németország és Ausztria) pedig nem hajlandók többel hozzájárulni az Unió évente mintegy 90 milliárd eurós költségvetéséhez.

Miközben az elmúlt két évtizedben az Európai Unióban valóban történelmi léptékű volt az elmélyülés, a gazdasági integráció fejlődése – vannak, maradtak olyan területek, amelyeken az Unió három évtizede nem képes érdemben megreformálnia önmagát, ilyen elsősorban a mezőgazdaság. A *Közös Agrárpolitika* működése, támogatási rendszere évtizedek óta változatlan: noha a rendszer ésszerűtlensége, hihetetlenül pazarló volta mindenki számára világos, a haszonélvező országok – elsősorban Franciaország, Olaszország és Spanyolország – semmiképpen sem hajlandók lemondani „előjogaikról”, s a közös agrárköltségvetést finanszírozó tagállamok – elsősorban Németország – nem képesek rákényszeríteni azokat erre a lemondásra.

Az EU költségvetésének csaknem felét fordítják közvetlen agrártámogatásokra: az EU-ban ez megemeli a mezőgazdasági termékek árait – mert kizárja az olcsóbb importot, ugyanakkor növelik az állampolgárok adóterheit. Azt mondhatjuk, hogy a 15 EU-tagállam adófizetői

kétszeres felárat fizetnek ezért a teljességgel elavult, egyre több nemzetközi kereskedelempolitikai vitát kiváltó agrárprotekciónizmusért.⁵

Hogyan lehetséges, hogy az EU nem képes agrárpolitikájának megreformálására, miért tartja fenn agrárprotekciónizmusát – melynek „vívmányait” láthatóan nem kívánja ugyanakkor megosztani az Unió esetleges újabb tagjaival? Hogyan lehetséges az agrárprotekciónizmus anakronisztikus rendszerének csaknem változatlan fenntartása, miközben az EU aktív részese, sok tekintetben az egyik legnagyobb haszonélvezője a világgazdaság általános liberalizációs tendenciáinak – a kereskedelem és a tőkeáramlás terén egyaránt?

Azt hiszem, erre az esetre is igaz Paul Samuelson aforizmatikus megállapítása: *„A szabadabb kereskedelem mindenkinek kedvez egy kicsit, a protekciónizmus viszont nagymértékben előnyös keveseknek.* Számít-e politikailag, hogy a protekciónizmus hátrányai felülmúlják előnyeit? Nem, ha politikailag azok a kevesek a legaktívabbak, akik hasznot húznak a védelemből. *Sokkal nehezebb megszervezni a fogyasztók tömegeit abból a célból, hogy a szabad kereskedelem előnyei mellett agitáljanak, mint néhány vállalatot vagy szakszervezetet, hogy az 'olcsó külföldi munkaerő' ellen csapjanak lármát. Ha a politikai szavazatok pontosan arányban állnának a gazdasági összhaszonnal, akkor minden ország törvényhozása eltörölné a legtöbb vámot.*”

Hiába mutatták már százszor és százszor ki, hogy az agrárprotekciónizmus haszonélvezői Franciaországban az agrárnépességnek is csak alig hat százalékát teszik ki, míg vesztese az egész társadalom – s kis mennyiségi különbséggel nyilvánvalóan ugyanez igaz Olaszországra, Spanyolországra, Görögországra és Portugáliára is, eddig még soha,

⁵ Romano Prodi többször, több helyen és teljes nyilvánosság előtt fejtette ki, hogy „az nem lehet, hogy az EU népességének 4 százaléka élvezze az EU költségvetési kiadásainak csaknem felét” – az eddigi fejlemények azt mutatják, hogy – egy darabig – mégis lehet...

sehol nem volt elég politikai erő az ebből eredő konzekvenciák levonására. Hiábavalók a világgazdaság mint egész szempontjainak hangsúlyozása is, mert a gazdaságpolitikusok úgy gondolják – folytatja fenti érvelését Samuelson professzor –, hogy „*A szabadkereskedelem előnyösnek tekinthető a világ mint egész számára, de soha nem bizonyulhat a legjobb politikának egy adott ország számára.*”

Így azután nem meglepő, hogy az Európai Unió képtelen a Közös Agrárpolitika érdemi reformjára, mindenekelőtt a hatalmas – az összes árbevétel 44 (!) százalékával egyenlő – közvetlen agrártámogatási rendszer felszámolására. Hosszú távon, természetesen, ez az agrárprotekciónizmus összeegyeztethetetlen a világkereskedelemben uralkodó és egyre erősödő szabadkereskedelmi tendenciákkal – nem is szólva a WTO, a Világkereskedelmi Szervezet előírásairól. De hogy milyen „hosszú” távon épülnek le az EU-s agrártámogatások – nincs elemző, aki megmondhatná.

Három szempontra kívánom az új tagoknak szánt EU-forrásokkal kapcsolatban felhívni a figyelmet.

Ad 1. Mivel az uniós agrártámogatások értéke eléri a termelési érték 44 százalékát – míg ez az érték Magyarországon a 10 százalékot sem éri el –, az uniós agrártámogatások leépítése növelné a magyar mezőgazdasági termékek árversenyképességét az uniós piacon. Ha tehát az Unió megreformálná a Közös Agrárpolitikát, az minden támogatástól függetlenül előnyös lehetne a magyar mezőgazdaság számára. Ezért talán nem kizárólag azt kellene követelni, hogy mi is részesüljünk olyan – mint a fentiekben igyekeztem kifejtteni, bornírtan – „nagyvonalú” agrártámogatásokban, mint a jelenlegi tagok, hanem hangsúlyozni kellene, hogy ez különösen azért elfogadhatatlan kereskedelempolitikai szempontból, mert egyidejűleg elmarad az uniós támogatások leépítése.

Ad 2. A Bizottság 2003. január 27-i döntésének egyik kényelmetlensége magyar szempontból abban rejlik, hogy az nyilvánvalóan nem elsősorban Magyarország „miatt” van, s nem Magyarország „ellen” irányul: nagyon

nehéz Magyarországon nyilvánosan kimondani, hogy az EU nem képes kezelni a számára geostratégiaiilag egyetlen fontos ország, nevezetesen *Lengyelország* problémáját. Az egykor oly sokat emlegetett Odera-Neisse-határ alig 80 kilométerre húzódik Berlinton, a német fővárostól, s Németországnak elemi érdeke, hogy közte és Oroszország között legyen egy NATO- és EU-tag Lengyelország. Lengyelországban azonban az agrárnépesség aránya meghaladja az aktív népesség ötödét: Németország ugyanakkor – érthetően és logikusan – nem hajlandó ennek a túlméretezett agrárnépességnek a fenntartását finanszírozni (melynek az európai hatékonysági követelmények érvényesülése nyomán várható drámai csökkenésétől pedig fél, mint a tűztől – hiszen ugyancsak Németország ragaszkodik leginkább a munkavállalás jelenlegi uniós normák szerinti szabadságának biztosításához az új tagok számára is!).

Ad 3. A magyar politikai elitnek, természetesen mindekelőtt a kormányzatnak, le kell csillapodnia, és a – vélt vagy valós – méltánytalanság emlegetése helyett át kellene gondolnia – legalább – két dolgot. Magyarország számára az EU-csatlakozásból számos fontos előny származik – ebből csak egy csoportot képeznek az EU-transzferrek. Azt pedig senki sem gondolhatja komolyan, hogy a huszonötök (huszonhetek!) Európája azonos lehet a tizenötök – egyébként a Gazdasági és Pénzügyi Unió miatt már ma is „kétkörös” – Európájával. A huszonötök (huszonhetek) Európájában nyilvánvalóan nem kizárólag a döntéshozatali rendszer lesz más, mint ma.

A nagy fölzúdulás közben azt sem kell elfelejteni, hogy a magyar mezőgazdaság ma képtelenebb az uniós támogatások felszívására, mint bármikor korábban: a magyar jobboldal kollektív mániás depressziójának látványos kifejeződése például a szövetkezetellenesség – holott éppen a legtöbb kisbirtokos földjét bérlő szövetkezetek lehetnének a leginkább képesek az uniós agrártámogatások hatékony felszívására, illetve a családi gazdaságok – a kistermelők – laza szövetsége (például tejszövetkezetek

alakítása és működtetése kellő nagyságú tejkvóták elérése érdekében) teremthetné meg az uniós transferek elnyerésének lehetőségét.⁶

* * *

Az Európai Unióhoz való csatlakozás jelentőségét megközelíthetjük történelmi-politikai szimbólumokon keresztül – „második honfoglalás”, „ötszáz év után újra a győztesekhez tartozunk” stb. –, s ez mind igaz is. Megragadhatjuk a csatlakozás hasznát olyan ’száraz’ közgazdasági fogalmakban is, amelyeket fentebb kifejtettünk. Egy tény, az Európai Unióhoz való csatlakozásról döntő népszavazás azt jelenti, hogy a magyar nép közvetlenül fejezheti ki politikai akaratát és közvetlenül dönthet arról, hogy kíván-e csatlakozni egy, 2004 májusától 25, vélhetően 2007 januárjától pedig egy 27 ország alkotta Európai Unióhoz. A csatlakozás tárgya s így a népszavazás valóságos tétje pedig nem több és nem kevesebb, hogy Magyarország részévé kíván-e válni a világ gazdaság három erőközpontja közül ez egyiknek, történetesen annak, amelyhez valóban éverszáz évnél hosszabb történelmi tradíciók, gazdaságföldrajzi meghatározottságok és máris meghatározó intenzitású gazdasági kapcsolatok fűzik.

Magyarország kis, nyitott szerkezetű gazdasággal rendelkezik – évszázadok óta egyértelműen. A független Magyarországot Trianon mesterséges külgazdasági térbe taszította, mert elvágt a természetes és ebből eredően hagyományos nyersanyagellátó területeitől, mesterségesen felszabdalta és fragmentáltta tette hálózatos infrastruktúráját, feldúlta demográfiai pozícióit. A második világháború pusztításai után pedig az ország hamarosan egy olyan kollektív autarkia részévé vált, amely elszakította a világ gazdaság fő

⁶ Brüsszelt természetesen lehet, esetenként elengedhetetlen is bírálni, ez azonban nem pótolja például a hatékony agrárpolitikát – a szövetkezettelenség pedig voltaképpen Európa-ellenesség. Ennek megértését pedig nem lehet Brüsszelen számon kérni.

fejlődési tendenciáitól és elzárta a technikai fejlődés fő vonulatától.

A rendszerváltással Magyarország – miként valamilyen korábbi KGST-partnere is – természetes külső függési rendszerébe került „vissza”: az európai uniós csatlakozás éppen ezért azt jelenti hazánk számára, hogy a népakarat demokratikus kinyilvánítása révén szervesen visszaintegrálódik a világgazdaságba, intézményesen is a világgazdaság fejlett országainak csoportjába lép vissza.

CSÁNYI VILMOS
etológus

A KALANDOZÁSOKNAK VÉGE!

Honfoglaló őseink nagyon szerettek Európába járni. Világot látni, kiegészíteni szűkös választékú készleteiket, kinek hogy. Európa ennek nem örült. Pedig mi igyekeztünk, ha már nem lehetett menni, hívtuk Európát, néha jött is, de sohasem siettel, és mi rátartiak voltunk, ha nem, hát nem, az ő baja. Még a korona alsó része is balkáni, ugye, legalábbis a legendák szerint. Szóval nem siettük el a dolgot. Most végre belátták, hogy nélkülünk nem élet az élet...

Azt hiszem, hogy Európáért a magyar írók és költők tették a legtöbbet, ki az örökös vágyódásával, mint Ady Endre, ki azzal, hogy idejét, tehetségét nem sajnálva az európai irodalmat elénk terítette. De a tudomány emberei is tisztában vannak azzal, hogy ők európaiak. Egyszer egy kitűnő amerikai etológussal beszélgetvén furcsa versengésbe kerültem. Melyikünk mit olvasott a világ-irodalomból? Néhány mondat után világos volt, hogy itt vérre megy a játék, egészen jól álltam a sarat, csak egyre jobban csodálkoztam. Anatole France, Thomas Mann, Werfel – ekkor nagy büszkeségemre papírt kotort elő, hogy felírjon egy általa nem ismert művet –, mi van itt? Ilyeneket egy amerikai nem szokott ismerni, különösen nem olvasni, ezek európai olvasmányok, kedves Peter – a keresztnevét felfedem –, úgy tudtam, hogy maga amerikai. Szégyenlősen mosolygott és azonnal megértett. Igen, egyéves koromban vittek német szüleim Amerikába, de nagy könyvtáram van, a kultúráim európai – választott. Peter európai volt, és később, már Amerikában, jókat beszélgettem vele több ezer kötetre rügő könyvtárában. Nála mindig otthon éreztem magam.

Ez persze a világért sem jelenti azt, hogy bármi bajom lenne az amerikai amerikaival, csak éppen a szakmán kívül kevés közös beszélgetnivalónk van. Engem nem érdekelnek a tipikus amerikai belpolitikai témák, őket nem érdekli Európa. Két világ, két kultúra. Sokat voltam, vagyok nemzetközi társaságokban, és mindig azt érzem, hogy magyarként európai vagyok. A személyiség feletti identitás mindig különbségekben és azonosságokban fogalmazódik meg, magyar vagyok, mert „*nekem nem térkép e táj...*” és európai, mert európai irodalmat olvasok, európai kultúrán nőttem fel és ezt a társaságomban lévő többi európai is általában így éli meg. Ezért én nem félek Európától, hanem örülök neki.

Nem azért örülök, mert azt gondolom, hogy majd a fizetésem vagy a nyugdíjam ettől magasabb lesz, hanem azért – ha egy mondatban kell megfogalmaznom –, mert azt szeretném, hogy ne csak én, hanem az egész ország európai legyen. Nagyon sok minden kell ehhez és leginkább idő, harminc-negyven vagy még több év. Mit tagadjuk, ezt az országot egy kicsit „simlis” nép lakja. Ha nem ilyenné lett volna, már réges-régen nem lenne. Török, tatár, német, orosz, itt mindig volt miért simliskedni. Vágyódni Európa után, de elcsalni az adót, szidni a kátyúkat, de dugni valamit a vámossal, hogy elnéző legyen.

A simliskedésre hosszú távon persze mindig ráfizetünk. Itt van például a környezetvédelem ügye. Normális ember nem érzi jól magát szeméthyegyek között, nem hordja össze a mérgező anyagok tonnáit az erdő szélére, nem önti azokat a patak vizébe. A simlis igen, mert pici időt, pici pénzt takarít meg, aztán majd csak lesz valahogy. A „legfőbb érték az ember” rendszerében a környezetvédelmi beruházások elmaradásával erősítettük az épülő, szépülő hazát – úgy is néz ki. A vadkapitalizmus, ha lehet, ezen a helyzeten még csak rontott, most már szabadon öljük természeti értékeinket. Simlis országban a parlament a pénz érdekeit követi leginkább és a pénznek nem érdeke a természetvédelem. Európának igen. És a háztűz-

nézőbe jött Európa igencsak felvonta szemöldökét, amikor itt körülnézett, majdnem sírva fakadt. Szép, szép a menyasszony, igen kulturált amúgy, de koszos is, bűdös is, társaságba még nem lehetne vele menni.

No, én például abban is reménykedem, hogy ha lesz felettünk és a parlament felett még egy kerete a törvénynek, amit persze igyekszünk majd elcsalni, enyhíteni, máris derogáljuk, akkor majd, nem gyorsan persze, de majd csak kikényszerítődik az európai magatartás és ki lehet menni az erdőbe gumicsizma nélkül.

Azután itt van ez a gyönyörű, régi, párdubőr kacagányos, mentés Magyarország, amiről olyan szépen lehet álmódzni, miközben a Való Világ és a Big Brother csatornái között váltogatunk. Istenem, Csaba királyfi és az erdélyi hatmillió román, meg a közös japán–magyar határ, de szép is lenne...

Mi is lenne szép? Ha minden magyar gyereket az asztal körül kergetnének, amennyiben legalább két európai nyelvet nem tanul meg idejében, ha végre a parlamentben ülő atyáink felismernék, hogy a számítógép, az internet nem csodabogár, luxus, hanem a felemelkedés eszköze, amire áldozni kell. Néhány éve többször voltam Finnországban, sehol annyi számítógépet használatban nem láttam és a piacon a kofák hófehér, frissen vasalt kötényben, fehér fityulával a fejükön álldógtak az asztaluk mellett, és ha elfogadtam szíves angol nyelvű kínálásukra a füstölt lazac kóstolót, magától értődően nyújtották a szalvétát is, hogy a külföldi úr a kezét megtörölhesse.

Istenem, Nagycsarnok, Lebedia, hol maradtunk le?

Szóval azt is remélem, hogy ha a finneknek sikerült rövid idő alatt, akkor nekünk még inkább fog és ehhez a keretet, a serkentő fejcsóválásokat, a kicsit kellemetlen, de mégiscsak serkentő ösztökét Európától várom.

Még a finneknel maradva, úgy a nyolcvanas évek közepén a finn gazdaság recessziós hullámba került, és a finn parlament úgy határozott, hogy bár még nem lehet tudni, hogy mi a pontos oka a recessziónak, de az biztos, hogy a

problémák megoldásához oktatás, tanulás szükségeltetik, ezért meg sem várva a gazdasági szakértők elemzését, csak úgy, megérzésből, harminc százalékkal felemelték az oktatási tárca amúgy elég magas költségvetését. Az erről szóló külföldi újsághírt a dékánomnak is elküldtem annak idején, hogy őt is ütögesse a guta, ne csak engem.

Egy európai országban szeretnék élni, legalább a még hátralévő kicsi időmben.

DEÁK PÉTER
biztonságpolitikai kutató

BIZTONSÁGOS EURÓPÁÉRT

Az 1938-as müncheni benemavatozási alkutól 1941. decemberig Európa egyedül állt szemben a hitleri fasizmus és csatlósai agressziójával és hódító politikájával. Az Egyesült Államok az emlékezetes Pearl Harbor-i japán légi intervenciót követően került ténylegesen hadiállapotba a tengelyhatalmakkal, és egyben koalíciót alkotott a nácik által megtámadott, illetve megszállt országokkal, emigrációikkal, antifasiszta felkelőkkel. Az ezt követő három év egyértelműen bizonyította, hogy egy nagyhatalmi agresszióval szemben az „európai” Európa csak összefogással és transzatlanti együttműködéssel tud sikeresen ellenállni.

Ezért a nyugati demokráciák már a háborút követően megkezdték a politikai együttműködés különböző formáinak kialakítását. Kezdetől fogva két komponense volt ennek a politikai irányvonalnak, nevezetesen a gazdasági stabilitás, a gazdaság innovációja, valamint – és ez e cikk tárgya – a világméretű háborús konfliktus megelőzése.

Az európai szerveződésnek több állomása volt. A Montánunión első lépése volt a német-francia történelmi kibékülésnek. Egy évvel később szélesebb szervezeti eseménynek számított az EVK (Európai Védelmi Közösség) megalakításáról szóló szerződés kormányzati szintű aláírása.

Ezt követően az európai biztonságpolitikai együttműködés a VSZ megalakulása és a hidegháború szervezeti pólusainak kialakulása miatt a NATO-n belül valósult meg.

Az önálló európai biztonságpolitika gondolata, amit ma – NATO felvetés nyomán – Európai Védelmi Identitásnak nevezünk, az alapvetően gazdasági integrációt képező Európai Gazdasági Közösségben (zsurnalisztikai kifejezéssel a Közös Piacban) mintegy húsz éven át, külön-

bőző hamvába holt kezdeményezések ellenére, háttérbe szorult. A döntő változásra, a valódi európai politika és az önálló biztonsági gondolat tartalmi elemeinek és intézményi rendszerének meghatározására természetesen az 1989-től kezdődő új világrendi szakasz, a bipoláris rendszer felbomlása adott igényt és alkalmat egyaránt. Először az Európai Unió elhíresült „maastrichti” szerződésében jelenik meg a második pillér, a Közös Kül- és Biztonságpolitika (CFSP) fogalma. Az önálló Európai Védelmi Identitás egyben élesen vetette fel a kontinens katonai kapacitásának hiányosságait, nevezetesen azt a szakadékot, ami az USA és az uniós tagállamok védelmi rendszere között, ezen belül főleg a haditechnikában jelentkezik. Ez a probléma abban manifesztálódott, hogy szükség esetén, egy markáns válság EU kezelésekor, mennyire vehető igénybe a NATO (tehát Amerika) kontinensünkön települt logisztikai apparátusa és eszközhalmaza, valamint a NATO (szintén amerikai) műholdas felderítő rendszere.

Ennek hatására 1998-ban St. Malo nyomán, a Helsinki Csúcson megfogalmazódott a fenti CFSP-nek elvileg alárendelt, de egyben azt konkrétabbá tevő Közös Európai Biztonság- és Védelempolitika (CESDP) artikulációjának szándéka.

A másik dilemmacsoport a kompetenciák, illetőleg a biztonság, pontosabban a védelem tartalmi felfogása terén jelentkezett. Az ellentmondás abban mutatkozik, hogy a kollektív, agresszió elleni védelem az euroatlanti térségben a NATO hivatása, de ezen felül egy nem NATO-tag elleni hagyományos támadás egyértelműen amerikai érdekeket is sért. Ezért az Európai Unió biztonság- és védelempolitikájának szubsztanciája az alapvetően és széles értelemben vett gazdasági integráció stabilitásának garantálása, tehát az ezt érintő válságjelenségek kezelése, visszaszorítása. E szerint tehát az Európai Unió Tanácsa (EiT) békefenntartó, humanitárius és béketeremtő feladatokat vállal. Tehát a közös védelem semmiképpen sem tartalmazza a hagyományos védelmi koalíciók automatizmusait.

A teoretikus és doktrinális szférában felmerült fenti dilemmák mellett, talán ellenére, még inkább megoldására azonban Helsinki után Tanács-ülések sorozatán keresztül konkrét irányt kapott a biztonsági intézményrendszer kialakulása. Létrejött az EU „Politikai és Biztonsági Bizottsága”, a „Katonai Bizottság” és a „Katonai Törzs”, amelyek lényegében kötődnek a NATO bizonyos szerveihez.

Ezzel párhuzamosan deklarálták a Közös Európai Haderő hatvanezer főből való létrehozását 2003-ig, 90 napos készenléti és egy esztendeig tartó akcióképességgel. A két szakaszban megtartott „felajánlási” konferencián először a tagállamok, majd a társult és felvételre váró országok erőket ajánlottak fel az Európai Haderőbe. Magyar részről ebbe a kontingensbe egy gépesített lövész zászlóaljat, valamint egy csapatlégvédelmi rakéta szakaszt neveztek meg.

A fentiekben ismertetett konkrétumok ellenére a további folyamatok még mindig vitatottak, homályosak, újabb kidolgozást és pontosításokat igényelnek. Bár megtörtént két fordulóban az erők „felajánlása” a közös európai haderőbe, és ebben mi is megtettük a szükséges javaslatot, e haderő teljes és funkcionális struktúrája, missziója és doktrínája még korántsem kialakult. Nem töltötték fel a Feirában véglegesen megállapított testületeket, munkakörüket most definiálják, nem valószínű, hogy a 2003-as határidőre pontosan körvonalazott rendszer és mechanizmus jön létre. Ezért feltételezhető, hogy a társult tag és most már jelölt Magyarország olyan folyamatoknak lesz részese, amelyek most formálódnak. Ez a terület pedig a Balkán kezelésében megjelenő EU-kompetencia, tehát az úgynevezett polgári válságkezelés.

Emellett természetes a folyamatos konzultáció a védelmi rendszer teljes kiépítése terén. Mivel a 2. Pillér szorosan kötődik a bel- és igazságügyi együttműködés csomagjához, az EU-val való együttműködés már „belső”, lényegében résztvevői területén jelentkezhet a katasztrófavédelem, a migráció kezelése, a schengeni rezsimek egyeztetése, az antiterrorista felkészülés. Nem lehet azonban elválasztani az EU-beilleszkedést a NATO-nivelláció folyamatától, ezek Magyarország vonatkozásában közös teherként

jelentkeznek. Talán e kérdés összefoglalójaként elmondhatjuk, hogy az együttműködés egyelőre az adott politikai dimenzió teljes kialakítása területén lesz a legaktívabb.

Az Európai Unió politikai és katonai szerepvállalását végig jellemezték a NATO, ennek kétségtelen vezető hatalmát jelentő Egyesült Államok és az európai országok, főleg nagyhatalmak közötti folyamatos viták. Sajnálatos módon napjainkban ez a vita nézeteltérésekhez vezetett. Az Irakkal szembeni fellépés formátuma, legitimitása, intenzitása terén kifejezetten éles különbségek, szembenállások jelentek meg, amelyek implicite kihatnak az EU még így is nehezen alakuló biztonságpolitikájának kikristályosodására. Praktikus szempontból az egyes tagállamok, illetve ambiciózus jelöltek katonai részvételre tett felajánlásai a dublázás problémáját a „háromszorozás” dilemmájává emelik. A kérdés az, hogy a NATO-tag EU-országok kijelölt, kötelezően lekötött kontingense, az európai haderőbe tett felajánlásai és az amerikai akcióban részt vevő erői elkülöníthetők-e, vagy olyan háromszoros terhet jelentenek, amelyet az országok nem képesek elviselni. Mindez – megítélésem szerint – lelassítja az Európai Unió eddig is tétován eredményes és konkrét szerepvállalását, megingatja a Balkán átvételének szándékát, zavarja az új típusú „rendőri–rendvédelmi–igazgatási” feladatkör struktúráinak kialakítását, vitatottá teszi egy bármilyen iraki utóhelyzet kezelésében való részvételt. Ezek középtávú problémák, 2004 májusáig nem oldódnak meg, hazánk számára egyszerre jelentenek gondot és haladékot.

Mindezek tükrében és az eddigi tapasztalatok alapján csak általános területen lehet felleltározni

- egyrészt a sajátos, a magyar helyzet szempontjából speciálisan értékelhető, pozitív biztonsági hozadékokat,
- másrészt, hogy melyek az e téren nemzeti terheket, illetve kockázatokat okozható kötelezettségvállalásból eredő problémák, gondok, ellentmondások,

- végül, hogy milyen nemzeti érdektényezőket kell összehangolni általában és esetenként a védelmi politika gyakorlatában.

Bevezető gondolatként leszögezhető, hogy az EU mélyítésének és bővítésének egységet képező folyamata önmagában is a kontinens és ezen belül Magyarország, valamint környezete biztonságát – az azt legjobban kifejező stabilitás fenntartását és fokozását – eredményező tényező. Az Unió multinacionalista szervezetből transznacionális integrációvá válása kiterjeszti az EU szerepvállalását és mennyiségi képviselőt az egyéb biztonsági architektúráis elemekben, és egységes szavazótábor fejez ki. Világosabbá teheti a biztonságban felelősséget viselő nemzetközi intézmények közötti munkamegosztást, az EU önálló és körülhatároltan megfogalmazott, az eddiginél jelentősebb sajátos szerephez, mi több, vezető szerephez juthat. Ehhez hozzájárul, hogy a bővítéssel együtt az annak folyamata során megvalósuló KKBP (CFSP) határozott és számba veendő arculatot ad az Uniónak, az EKBVP (ECSDP) pedig alkalmazható önálló kapacitást jelent.

Az Unió testületeiben, intézményeiben, döntés-előkészítő szerveiben természetesen globális gondolkodás (is) érvényesül. Ez azt is jelenti, hogy az ország figyelme a közösség áramában mélyebb biztonságpolitikai prognosztikai jelleget kaphat. Az Unió szinte beoltja a tagállamokat olyan képességekkel, hogy az első látásra időben és régióban távoli, indifferensnek tűnő jelenségek bekerülnek a politikai számvetés körébe. Példával élve, jobban érzékelődik a Közel-Kelet, az iszlám és mediterrán térség néhány jövőbeli konfliktusának nem is csak áttételes közép-európai hatása, idejében ki lehet alakítani a politikai stratégiát.

A felvételt nyerő vagy későbbi jelölt államok némelyikében – bár ez a meghívásra való kiválogatás elsődleges szempontja volt – elméletileg elképzelhető belpolitikai válságok és külső tendenciák hatására kedvezőtlen politi-

kai átrendeződés, de legalábbis belpolitikai feszültségek bekövetkezése. Csak némileg utalok a mai magyar ellenzék érzékelhető csatlakozásellenes demagógiájára. A tagság ezt már szinte kizárja, ezzel az EU jelenlegi közbülső övezete politikailag stabillá válik. A felveendők köre viszonylag homogén zónát képez, ezért egy összefüggő térséggel földrajzilag is bővül a szervezet. Mivel az új jelöltek nem semleges országok, garanciákat várnak, és evidens módon behozzák az Unióba biztonsági érdekeiket.

A bővüléssel újabb régióra terjed ki a biztonság európaizált, egyetemes és komplex szemlélete, kiterjeszti a hatékony, demokratikus intézményekkel az instabil jelenségeket és potenciális válságokat kezelni képes országok körét, bővíti Európa stabil, homogén térségét.

Mivel az EU-n belül meghatározóak a gazdasági folyamatok, ez jelentős hozzájárulás hazánk és a közvetlen környezet gazdasági stabilitásához. Ez azért fontos, mert környezetünkben a latens válságkockázatok háttérben – még akkor is, ha azok megjelenési formája etnikai, határkérdés, közbiztonsági jelenség stb. – minden esetben ezen országok gazdasági gondjai állnak. Így a gazdasági integrálódás folyamata olyan kedvező tendenciákat indukál, amelyek részben önmagukban is biztonsági eredményekhez vezetnek, illetve a kormányzat nagyobb energiát, több forrást és nemzetközi együttműködési támogatást tud fordítani a stabilitás egyéb területeire.

A kelet-európai országok jelentős részében a környezeti károkockázatok az adott technológiák és az ökológiai rezsimek hiányosságai miatt igen nagyok, a határokon is áthúzódó esetleges katasztrófák esélye sem elhanyagolható. Hazánk ez ügyben jelentősen érintett. A felvételi kritériumok teljesítése e szempontból fejlesztést kényszerítő tényező, a tagság pedig igen szoros együttműködést valósít meg. Az EU-ban kiemelkedően fejlődik a környezetvédelmi együttműködés, és ennek, a rezsímkötelezettségeken túl, mindenképpen el kell jutnia a katasztrófavédelmi együttműködés magasabb fokához. A magyar víz-

rendszer, a közlekedési infrastruktúra súlyos veszélyeztetése esetén csak a nemzeti erővel nem boldogulunk, itt csak akció, gyors segítségnyújtásra lehet támaszkodni.

Mindennek következtében jelentősen csökkenhet területünk veszélyeztetettsége.

Hasonló a helyzet a migrációs tömegek kezelése terén. A felvételi időszakban – már, annak érdekében, hogy az átmeneti célország de facto státusát kikerüljük – keleti határainkon is erősíteniünk kell a határrendszert feszességét, a csatlakozás után pedig egységes követelményeknek kell megfelelnünk. A migrációs hullám főleg schengeni felfogása érdekében az EU-országok számára nem lesz elegendő saját határaik erősítése, a biztonságot a keleti szegély szilárdsága biztosítja, ezért szervezett segítség várható a keleti határkezelő infrastruktúra kiépítésében. Ennek számunkra korántsem másodlagos biztonsági hozadéka, hogy a szűrés előbb jelenik meg, és az ország területén nem halmozódik fel migrációs, nehezen kezelhető tömeg, Magyarország nyugati részének jelentős veszélyeztetése kevésbé valószínű.

Alapvetően a stabilitás mint biztonsági igény az Európai Unió környezetére vonatkozik, kétféle értelemben. Az egyik egy földrajzi közelség, mintegy „nyugati közel-külföld”, az európai térség, a közvetlen érintkezés, illetve a gazdasági folyamatok érintettségi régiója. A másik lényegében az érdektérség, amelyben a jelentkező válságok, a labilitás, a politikai torzulás esetleg konfliktusok az Unió és ezzel valamennyi tagállam számára nemkívánatos körülményeket teremtenek.

Az Unió biztonságpolitikája gyakorlatilag döntések, állásfoglalások, akciók sorozatában nyilvánul meg. Ezek egy részében az aktivitás, de akár a szolidaritás kinyilvánítása is belpolitikai vitákat jelenthet bármilyen összetételű kormányzat esetén. Az EU történetében számos példa van erre, az ilyen helyzet vagy megfontolásokra készlet, vagy belső konfliktusok esetleges vállalására. Ennek kifejeződése a nemzeti parlament és a kormány, ezen túl a nemzeti parlament és az Európa Parlament közötti latens

konfliktushoz is vezethet. Ezek a gondok eleve abból erednek, hogy minden integrációs tagság, különösen politikai szervezetek esetében, nem csak egyszeri, hanem folyamatos alkalmazkodást, kompromisszumkeresést igényel. Az ilyen lavírozás leköti az adminisztráció erőit, és gyakorta más szférákban vezet belső engedményekhez.

Bárki úgy vélhetné, hogy egy katonai koalícióban való tagság vállalása esetén a belépést vállalók szuverenitásának mértéke jelentősen csökken. Ez az érzet egyaránt logikus és igaz. Azonban lassan világossá válik, hogy az EU-felvétellel általában és a biztonságpolitika terén nagyobb mértékben csökken a szuverenitás aránya, mint a NATO esetében. Ennek oka pedig a konszenzuselv valószínű feladása lehet. Mivel a NATO-ban a döntéseket sokoldalú tervezés előzi meg, amelyek nemzetközi egyetértéssel készülnek, továbbá mivel a garanciaelv totális, a konszenzuselv fenntartható. A rendkívül bonyolult és növekvő létszámú EU-ban azonban a tagországok, főleg a nagyhatalmak a területeknek megfelelő, nem uniformizált együttszavazást, másutt az erős, súlyhoz kötött minősített többségi elvet, megint másutt az egyszerű többséget szorgalmazzák. Természetesen ez a helyzet a kisebb országoknak, valamint az újonnan felvetteknek, továbbá a felvételre váróknak kedvezőtlen. A magyar politika érdeke az, hogy a konvent határozatai során minél több olyan standard norma, kritérium kerüljön be a végleges szerződésszövegbe, amelyek egyes esetekben evidens szavazást, korlátokat vagy preferált tényezőket helyez kilátásba. Minél lazább az egyezménysszöveg, annál több olyan szavazási kázus lehetséges, amelyek az adott ország konkrét biztonsági érdekeinek legalábbis nem felel meg vagy hátrányos, de a minősített többség miatt ez nem kerül figyelembevételre.

Kétségtelen, hogy a tagságra pályázó, a szuverenitásra érzékenyebb, a függetlenségüket nemrég kivívott országok, köztük hazánk lakossága számára a csatlakozás már a gazdasági szférában konkrét aggodalmakat, a biztonság szférájában pedig szuverenitást féltő percepciókat vált ki, amelyek igenlő népszavazás esetén is latensen fennma-

radnak és gyakrabban aktivizálhatók. Mindezt csak erősítheti a biztonságpolitikai döntési mechanizmus nem teljesen tiszta formációja, illetve maga a többségi elv.

Az előre érzékelhető problémák alapvetően olyan helyzetekből eredhetnek, amelyekben az Unió döntési rendszere következtében olyan puha vagy kemény akcióra kerül sor, amely a sajátos magyar geopolitikai, nemzeti, gazdasági, esetleg pillanatnyi politikai érdekeknek nem felel meg, mi több, azoknak ellentmond. Valószínű, hogy a határozathozatali rendszer lehetővé tesz majd egyes országok részére speciális magatartási formákat, távolmaradást, részvételi passzivitást, de mindenképpen elvárja a szolidaritást és kizárja az ellenfellépést vagy véleményt. Mindez a konstruktív tartózkodás elvében nyilvánul meg, de még ez a konstrukció is okozhat politikai, esetleg diplomáciai, gazdasági, pénzügyi, turisztikai, netán határforgalmi komplikációkat, incidenseket.

Olyan akciók esetén, amelyektől elfogadott a szolidáris távolmaradás, az ország területét, infrastrukturális elemeit rendelkezésre kell bocsátani, és az egyes érintett, de ellenérdekelte kívülről álló államokkal az ilyen kérdéseket lehetőleg konfliktustól mentesen kell rendezni. Mindettől függetlenül előfordulhat incidens, diplomáciai feszültség, aminek rendezésébe az Unió nem tud és nem fog belefolyni tevőlegesen.

Különböző átrendeződések, eltűnő és újonnan kifejlődő szélsőséges mozgalmak, a gerilla bázis beszűkülése miatt a politikai terrorizmus újfajta terepeivel, technikájával, módszereivel találkozhatunk Európában. A szélsőséges iszlám terrorizmus kivételével a csoportok jelentősen veszítettek anyagi forrásaikból, saját maguk nem képesek a régi módszerekkel fedezetet találni, így kialakul bizonyos kapcsolat a hagyományos nemzetközi bűnszövetkezetekkel. Függetlenül attól, hogy hazánk tranzit, logisztikai, üzleti jellegű terepet nyújthat-e bizonyos terrorszervezeteknek, vagy a felvétel közeledtével szekunder célországgá válik-e, mindenképpen szükséges az ezzel kapcsos-

latos európai információs hálózatba való éles bekapcsolódás, az előtervezett akciókról való értesülés, illetve bizonyos esetekben a nemzetközi megoldás igénylése.

Az első időszakban kisebb lesz az esély a speciális gondok plenáris hangsúlyozására. Különösen vonatkozik ez nemzetiségi gondjainkra, sőt, bizonyos álláspontok úgy fogalmaznak, hogy ezeket az ügyeket a felvételig rendeznünk kell, bár van olyan olvasat is, hogy a többes számban megjelölt kötelezettség az egész közösségre vonatkozik.

A magyar védelemfejlesztés és a gazdaság szinte közös problémája a hadiipar spontán konverziójának kezelése. Mind a beszerzések, mind a profilaktikai szolgáltatások terén jelenleg a nyugati túlkínálat mellett erős a keleti, főleg a posztszovjet függőség a fejlesztések terén. Az EU-ban kialakuló konverziós és hadiipari, kutatásfejlesztési együttműködés politikai támaszt, kvázi kötelezettséget jelent a tekintetben, hogy szűrni és Európára helyezni lehessen a partneri kört viszonylag közel, ugyanakkor érdekeltségben tartani a szellemi kapacitást, jelentősebb koordinációkat kiépíteni közeli országok cégeivel, távolabb tartva a politikai befolyást maguk mögött tudó multikat. Ez enyhítheti a NATO-csatlakozás folyamán megnyilvánuló amerikai nyomást, és jogi indokokat is ad az európai kooperációs partnerek kereséséhez és a piacok összehangolásához.

Fentieket összegezve és egyben befejezésül azt a következtetést kell levonnom, hogy a biztonság, a védelem, a második-harmadik pillér vonatkozásában a Magyar Köztársaság számára az előnyök – felidézve egy nemrég hallott, meglehetősen manipulatív és inkorrekt szöveghasználatot – nem „valamivel” nagyobbak, hanem szinte abszolútak. Az EU megfogalmazódó biztonságfilozófiájában, az ezen alapuló végleges szerződésben, a várhatóan kialakuló döntési és akció-gyakorlatban nem lelhető fel nemzeti érdekeinkkel ellentétes vagy azokat sértő tényező, lehetőség. Éppen ellenkezőleg, hazánk elsőrendűen érdekelt az európai stabilitás fenntartását, az ezt veszélyeztető válságok távoltartását és kezelését szolgáló

közös biztonságpolitikában. A mai helyzetben tenni- és átgondolnivalónk bőven akad. 2004 májusára a Magyar Köztársaságnak a Nemzeti Fejlesztési Terv „függeléként” olyan kormány-dokumentumként megjelenő Nemzeti Biztonsági Stratégiával kell rendelkeznie, amely európai értékeinkből és nemzeti érdekeinkből kiindulva kapcsolódik az egyesült Európa stabilitásához és az ahhoz nélkülözhetetlen transzatlanti viszonyokhoz.

FERGE ZSUZSA
szociológus

SZOCIÁLIS EURÓPA

Az utóbbi hónapok zajos magyar vitái, az „euroszkeptikusok” riogatásai, ferdítései egyre inkább elfedik az Európai Unió lényegét, történelmi tartalmát és társadalmi értelmét. Pedig ezek sokkal szélesebbek és tartósabbak, mint a ma nálunk előtérbe került jogi, olykor jogtechnikai, leginkább pedig kicsinyes, rövid távon ható, pl. anyagi vonzatú ügyek. Én főként a társadalmi vonzatokkal foglalkozom, de ezek hátterében is az alapvető célok vannak.

Az új Európa mindenekelőtt az európai béke letéteményese. Az országszövetség gondolata maga is a háborúk ellen született. Nem a második világháború után, hanem legalább 500 évvel korábban. A háborúk okozta szenvedések késztettek politikusokat és filozófusokat, hogy az országok közötti egyensúly feltételeiről vagy az „örök béke” lehetőségeiről gondolkodzanak. E törekvések az első világháború szenvedései után öltöttek először formát, még civil mozgalomként. A második világháború negyvenmillió halottja kellett ahhoz, hogy az intézményesülés megkezdődjön.

Az intézményesülés során a közösen megalkotandó nemzetközi államot a kezdetektől úgy vázolták fel, hogy annak alapja „európai” legyen, amely európaiság egyesíti a görög állameszmét egyfelől, a keresztényi és egyetemes „Isten államát” másfelől. Ehhez hozzá tartozik a sokszínűség elfogadása, a nemzetállamok közötti konfliktusok demokratikus módon, vitákkal, konszenzuskereséssel, esetleg kompromisszumokkal való megoldása. Egy ilyen európai egység az „örök békét” ugyan nem biztosíthatja, de az együttműködő országokat, lassan Európa egészét meg tudja védeni legalább a gyilkos testvérharcoktól, a

kontinens már sokszor megkísérelt öngyilkosságától. Persze, a mind nagyobb Unió világpolitikai egyensúlyi tényező is egy blokkosodó világban, amelynek kialakulását meggátolni nem tudhatja, de veszélyeit tompíthatja.

A politikai és gazdasági intézményesülés mögött ilyenformán ott él egy „európai” értékrend, amelynek korai elemei Magyarországon először Szent István államalapító politikájában jelentek meg, s azóta szabadságmozgalmakban és a nagy reformkorok mozgalmában gazdagodtak. Ennek az értékrendnek, amely egyben erkölcsi dimenziót is jelent, szervesen összetartozó elemei, egymástól elválaszthatatlan építőkövei a szabadság, a szolidaritás, a tolerancia, az emberi jogok és az emberi méltóság tisztelete, a demokrácia. Ez az értékrend vezet el az európai társadalompolitikához.

Nem akarnám idealizálni a képet. Az Unió szellemi-erkölcsi tartalma gyakran vált láthatatlanná a gyakorlati lépések kidolgozása során. Sok kritikusként igaz van abban, hogy az EU elsősorban gazdasági, másodsorban politikai érdekek mentén szerveződött, s ma is ezek mozgatják első rendben. (Gyakorlatilag nem is volt más demokratikus kezdési lehetőség – egy eszmei alapú közösség demokratikus kiforrásához hosszú idő kell.) Az is igaz, hogy a közös joganyag kidolgozása gyakran formális kényszereket is tartalmaz. Magyarország a csatlakozás elején tart, s ezt a folyamatot a kezdő lépések, gazdasági, jogi, intézményharmonizálási feladatok uralják, jóllehet ahhoz azért valamilyen vakság kell, hogy ne vegyük észre, a formális jogi kényszerek mennyi emberi jogot, munkajogot, megkülönböztetéseket tiltó jogot, az emberi méltóságot védő jogot erősítenek.

A társadalompolitika oldaláról azonban az a lényeg, hogy mind a civil társadalom, mind a szélesebb látókörű politikusok folyamatosan és mind erősebben törekszenek arra, hogy erősödjön az Unió társadalmi, emberi lényege, hogy javuljon a társadalom minősége. Több olyan nemzetközi civil szervezet alakult, amelyek nyomást gyakorolnak az Unióra, hogy a bürokratikus kényszerek és gazdasági érdekek ne feledtessék el: az Unió az

emberek, az Unióhoz tartozó országok polgárainak támogatása nélkül gyenge marad. Márpedig ezt a támogatást csak akkor lehet megszerezni, ha a tagországok polgárai érzik, hogy végső fokon róluk szól és értük van az Unió.

Hosszú volt, ma is tart az a folyamat, ahogy az Unión belül tudatosodik a szociálpolitika fontossága. Sokáig csak néhány, a foglalkoztatással kapcsolatos jogi szabályozás, illetve a Szociális Alap létrehozása és szabályozása volt napirenden, néhány egészen általánosan megfogalmazott cél, pl. az „*életszínvonal növeléséért való elkötelezettség*” mellett. Az első, a szociálpolitikát széles körben kezelő dokumentum az Európa Tanács Szociális Kartája volt 1961-ben, amelynek 1996-ban átdolgozott változatát Magyarország 1999-ben ratifikálta. A Karta ajánlásai nem kötelezőek, de számos további fejleményt ösztönöztek. Sok tekintetben ebből merített a Munkavállalók Alapvető Szociális Jogairól szóló Közösségi Karta (1989), és innen ágazik tovább az Európai Unió mai alkotmányozó munkája is. Mindeközben az EU különös figyelmet kezdett fordítani néhány tartalmi kérdésre. Az egyik legnagyobb jelentőségű lépés a foglalkoztatás növelésének közép-pontba állítása, amellyel összefüggésben minden tagországnak önmagára kötelező érvényű tervet kell készítenie. Ebbe a folyamatba – amely a tudásalapú társadalom fejlesztésének és a foglalkoztatás növelésének a feladatait összekapcsolja – a közeljövőben csatlakozó országok, így Magyarország is bekapcsolódtak.

Az EU és az Európa Tanács a hetvenes évek közepén állították figyelmük középpontjába a szegénység, a nyolcvanas évektől az ennél szélesebben értelmezett társadalmi kirekesztés ügyét. Mérföldkőnek számít az Európa Tanács 1355 (1998) ajánlása, amely deklarálja: *„Nem lehet a szegénység és kirekesztés az az ár, amelyet a gazdasági növekedésért és a jólétért fizetünk. A társadalmi kirekesztés ma már nem mellékes probléma Európában: emberek milliói számára fájdalmas és drámai valóság.”*

Nagyjából 1998 óta az Unió anyagaiban már nem a kirekesztésről, hanem ennek ellentettjéről van szó, arról, hogy hogyan lehet erős kohézióra épülő, inkluzív, összetartozó társadalomhoz közelíteni. 2001-ben fogadta el az Európai Bizottság azt a dokumentumot, amely az elkövetkező években a társadalmi összetartozás erősítését szolgáló nemzeti tervek tartalmát alapvetően meghatározza. E nagyszabású dokumentum rögzíti azokat a területeket, amelyeket minden országnak figyelembe kell vennie a két évre szóló, beszámolásra kötelezett cselekvési programokban. Ezek a jövedelem, az oktatás-képzés, a foglalkoztatás, az egészség és a lakás – de újabb információk alapján további területek kerülhetnek be e körbe. A tagországok első erőfeszítéseit összefoglaló közös jelentés már el is készült, s a csatlakozó országokban is megkezdődött a társadalom összetartozását segítő tervek előkészítése. Európai javaslat kellett tehát ahhoz, hogy Magyarországnak átfogóan át kelljen gondolnia a szegénység, egyenlőtlenség, kirekesztés folyamatait, és gyakorlatban is megvalósítható elképzeléseket kelljen kidolgoznia a helyzet javítására. Nem hinném, hogy ezt a „nyomást” a szuverenitás megsértéseként kellene értelmeznünk.

A sokféle erő hatására az ezredforduló óta széles körben új életre kelt az Unióban a jóléti állam, pontosabban a jólétért való közfelelősség gondolata. Noha a jóléti rendszerek világszerte éles neoliberális támadások kereszttüzében állnak, az Európai Unió felismerte, hogy egy mind több bizonytalansággal és kockázattal terhelt világban a társadalmi védelem a túlnyomó többség szükséglete, s az európai közösséget erősítő közügy. Ezt a szükségletet testesíti meg az *„Európai szociális modell”*, amelynek elfogadása Romano Prodi egy, 2000-ben mondott beszéde szerint a világ számára is fontos lenne. *„Kidolgoztuk a fejlődés és az országok közötti integráció olyan modelljét, amely a demokrácián, a szabadságon és a szolidaritáson alapul, és amely működik...”* Az érdekharok miatt mégis mindig új erőfeszítésekre van szükség, hogy a szociális gondolat ne szoruljon háttérbe. Így történt ez a közösségi alkotmá-

nyozási folyamatban is. Nehezen került be az alkotmánytervezetbe a XI. fejezet a szociális Európáról, és nehezen jött létre egy külön munkacsoport, amely e fejezet tartalmát készíti elő. Ma már azonban ez a munkacsoport is működik, és van remény arra, hogy a javasolt európai alkotmány szövegébe bekerüljenek az *„oszthatatlan emberi jogok”*, amelyek tehát a polgári és politikai jogokon túl az emberhez méltó lét jogát is rögzítik.

Összefoglalva: Európa is küzd önmagával. Az erősebb érdekek piacpártiak. A polgárok többsége a piaci érdeket a biztonsággal és morális értékekkel ötvöző közösségi jóléti ellátások, azaz az erős jóléti állam mellett van, és partner vagy partnerré tehető a társadalmi szétszakadás és kirekesztés elleni erőfeszítésekben. Ahogy Anna Diamantopoulou, a foglalkoztatás és szociális ügyek Európai Biztosa fogalmazott a társadalmi összetartozás nemzeti terveiről szóló jelentés bemutatásakor, 2001 októberében: *„A társadalmi kirekesztés emberi kérdés. Hogy is ne lenne az, amikor az EU-ban ma 60 millió embert fenyeget a szegénység kockázata. De egyben gazdasági és kormányzati kérdés is. Gazdasági, mert csak egy összetartozó, kohézió Európa tudja mozgósítani a ma rosszul kihasznált gazdaság emberi erőforrásokat. Kormányzati kérdés is, mert Európát még ma is sokan úgy tekintik, hogy előbbre valónak tekinti a nagytőke érdekeit az utca emberének érdekeivel szemben. Ez a jelentés azért fontos lépés, mert azt bizonyítja, hogy az Európai Unióban megvan a közös politikai akarat arra, hogy ne csak gazdasági területen, hanem a szegénység és kirekesztés ellen is cselekedjen.”*

A közakarat és a politika az Európai Unió országban a civilizáltabb és civilizálóbb piaccgazdaság mellett látszik állást foglalni. A törekvés sikerét adatok mutatják. A *„jóléti állam halálára”* vonatkozó gyászbeszédek és a szociális Európa értékeivel ütköző egyes szerkezeti változások ellenére az Unió tagországainak szociális teljesítménye szinte folyamatosan nőtt az elmúlt évtizedekben, és erőteljes közeledés mutatkozik a később csatlakozó, gazda-

**Jóléti kiadások növekedése országokon belül, konvergencia
az országok között, 1960-1998**

	1960	1980	1998
Ausztria	16	22	28
Franciaország	13	24	31
UK	10	18	27
Hollandia	12	29	29
Dánia	9	28	30
Görögország	6	11	25
Portugália	3	11	23
Spanyolország	3	16	22

Eurostat adatok

ságilag rosszabbul induló országok, valamint az erősebb jóléti politikával rendelkezők között (lásd táblázat). Nem merem biztosan állítani, hogy ez a tendencia maradandó, hiszen valóban nagyok a kisebb, vagy minimális államot követelő erők. Mégis, ami történt, a többségnek használt, és a többség helyeslésével találkozott. S a jóléti rendszereket erősítő közeledés annak ellenére történt, hogy nincsenek kötelező szociálpolitikai normák, és hogy minden ország szociálpolitikai rendszerét saját hagyományai és politikai erőviszonyai alakítják.

A csatlakozási folyamat után tehát bizonyos jó gyakorlatok szinte spontánul terjednek. Azt hiszem, a szociális Európához közeledéssel a magyar társadalom is sokat nyerhet.

GALLÓ BÉLA
politológus

MEGMARADUNK-E SZUVERÉNNEK?

Unió csatlakozásunk kapcsán gyakran felröppen az a vélekedés – többnyire persze azért, mert bizonyos politikai erők „nemzetföltésüket” kidomborítandó felröppen-
tik –, hogy a tagsággal Magyarország nemzeti szuverenitása sérülni fog. Tekintsünk most el az állítás aktuálpolitikai mozzanataitól, s nézzük meg, mit mond erről a tudomány, azaz hogyan értelmezi az integráción belüli szuverenitás-problémát a nemzetközi politikai viszonyok elmélete.

A diszciplina úgynevezett *funkcionalista* iskolája valamikor a múlt század közepe táján azt jósolta, hogy a nemzetközi viszonyok államközpontú modellje, illetve maguk a belső állami struktúrák az elkerülhetetlen nemzetköziesedés során (akkor ezt még nem nevezték se integrációnak, se globalizációnak) fokozatosan átadják helyüket a nemzetközi technokrácia által vezetett, globális hatósugarú szektorális-funkcionális szervezeteknek. Ez utóbbiak a politikamentes területeken alakulnának ki kezdetben, majd eredményeik, tapasztalataik átgűrűznek (spill over) más ágazatokba is – és ezzel az állam iránti lojalitás, valamint a lobbik tevékenysége lépésről lépésre átirányulna a nemzetiből a nemzetek fölötti szférába, ahol aztán új, a területiség és a szuverenitás hagyományos béklyóitól mentes központok jönnének létre. A politika hatalom-központúsága lényegében megszűnne, a politika az ügyek békés intézésévé alakulna át.

Ezt a jövőképet később a *neofunkcionalisták* azzal egészítették ki, hogy részletesebben vizionálták a jelzett átalakulási folyamatot. Az európai integráció tényéből kiindulva ők már konkrét regionális, integrációs keretekben gondolkodtak, és nem hagyták figyelmen kívül a nemzeti

szereplők tanulási, alkalmazkodási képességét sem. Kiindulópontjuk az volt, hogy a nemzeti élitek előbb-utóbb ráébrednek hosszú távú nemzetközi érdekeik azonosságára. Elődeik átglyűrűzési elméletével egyetértve úgy vélték, hogy a gazdaság bármely fontos szektorában bekövetkezett integrációs lépések maguk után vonják a vele összefüggő szektorok, ágazatok integrációs lendületét, és ez lépésről lépésre végül a taggazdaságok egészére kihat. Ettől azonban nemcsak a gazdaság nyer egyesítő energiát, hanem a tagtársadalmak egyéb szférái is. Pontosan úgy, ahogy azt korábban a funkcionalisták már elgondolták.

A neofunkcionalisták azonban velük ellentétben korántsem mondták automatikusnak, politikamentesnek, ellenkezőleg, tudatosan vezérelendő műveletnek fogták fel a feladatot. Bevezették a politikai, illetve az irányított átglyűrűzés, továbbá az összeszokás (engrenage) fogalmát, mindháromnak nagy jelentőséget tulajdonítva az integráció elmélyítésében.

Felfogásukban a politikai átglyűrűzés azt jelenti, hogy bizonyos döntési hatáskörök Brüsszelbe telepítésével a szervezett érdekérvényesítő csoportok figyelme és lojalitása egyre inkább ide irányul a nemzeti fővárosok helyett. Az irányított átglyűrűzés pedig annyit tesz, hogy ezt a folyamatot nem lehet önműködőnek tekinteni, hanem szélesíteni és irányítani, más szóval ösztönözni kell azt a spontán fejleményt, hogy az integráció során az integrálódó társadalmak tanulási folyamaton esnek át, és a hagyományos logikák mellett átfogó, illetve szektorális szolidaritások alakulnak ki a tagtársadalmak elitjei között.

Ami pedig az összeszokás fogalmát illeti, ez arra utal, hogy az integrációs fejlődés folyamán a döntéshozó elittek mind fokozottabban egységesülnek, a nemzeti bürokráciák europaizálódnak, ami kedvezően hat egyrészt a döntéshozatali folyamat gyorsaságára, másrészt lehetővé teszi, hogy az egymással személyközi kapcsolatba kerülő bürokraták a legbonyolultabb helyzetekben is megtalálják a megoldásokat. Mindent összevetve tehát a neofunkcionalisták arra számítottak, hogy a fenti művele-

tek hatására a nemzetállamok a tanulási folyamatban mintegy önkéntesen elsúlytalanodnak.

Eddig az elmélet, s most röviden vegyük szemügyre, követte-e az elmúlt évtizedek gyakorlata a teóriát. Tömören válaszolva a felelet erre nem lehet más, mint hogy igen is, meg nem is.

Semmiképp se tartható a funkcionalisták optimista jövőképe, hisz a politikai hatalom csapdáit elkerülő világ-alternatíva mindmáig megmaradt – persze ma is sokak által kedvelt – víziónak. Nem alakult ki egy olyan globális közpolitika (global public policy), amely egyfelől a kormányzást (governance) elválasztja a nemzetállamtól és a nemzeti kormánytól (government), másfelől a feladatokat olyan más szereplőkhöz utalja – pl. a Világbankhoz, a Nemzetközi Valutaalapra, valamint egyéb gazdasági, munkaügyi és nem-kormányzati szervezetekhez –, amelyek a globális közpolitikák megvalósítására úgymond kedvezőbb lehetőségekkel rendelkeznek. Arról meg végképp felesleges győzködni a tisztelt olvasót, hogy a politika békés világa se köszöntött be.

De nem teljesültek a neofunkcionalisták várakozásai sem: a tanulékony nemzetállamok önkéntes elsúlytalanodása nem igazolódott. Az Európai Unió példájánál maradva: az integráció intézményi rendjében, belső egyensúlyában nem következett be a nemzetek feletti (szupranacionális) szervek irányába történő elmozdulás, és a küszöbönálló belső intézményi reformok tétje nem utolsósorban éppen az, hogy a közeli jövőben egy ilyen föderatív elmozdulás egyáltalán megszülethet-e. Csupán annyi bizonyos, hogy az egyes tagállamok, illetve tagjelöltek érdekei e tekintetben meglehetősen különböznek, s a jelenlegi belső erőviszonyok eredője inkább a nemzetek Európája, semmint a föderatív unió irányába mutat.

Épp ezért tűnik első ránézésre valóságához közelebbi elméletnek az európai integráció folyamatainak úgynevezett *kormányközi megközelítése*, amely az unió alkufolyamataiban továbbra is a nemzeti érdek hangsúlyos jelenlétét érzékeli, ennél jóval gyengébbnek tartva a nem-

zetállamot kiküszöbölni igyekvő föderatív szervezetek létrehozására irányuló kísérleteket. Ebből a nézőpontból az integrációs intézmények maguk is a nemzeti érdekek időszakos egybeesésének termékei, s amint valamely fél érdeke sérül vagy megváltozik, akkor kétségessé válik az adott intézmény jövője is. Klasszikusan föderatív fejlődésről ily módon tehát csak akkor lehetne szó, ha az valamennyi (vagy legalábbis a legtöbb jelentős) tagállam érdekeivel egybeesne.

Jól érezhető azonban, hogy ez a felfogás az integrációs folyamatokat szinte problémátlannak tekintő (neo)funkcionalizmus ellenteóriája. Ennek megfelelően a kormányközi szemlélet, a ló túlsó oldalára esve, figyelmen kívül hagyja a nemzetállamot korlátozó, számára merőben új környezetet teremtő tényeket, szereplőket és hatásokat. Nem számítja be a neofunkcionalisták által vitathatatlanul felfedezett tanulási és alkalmazkodási folyamatokat. Megfeleldeznek például az úgynevezett kettős kötődés (cross-cutting cleavages) jelenségről, arról tudniillik, hogy az integrációs alkuk során a nemzeti érdekek mellett gyakran ágazati, transznacionális érdekek is működnek, s az ezeket megjelenítő bürokráciák nemzetközi szinten valóban közelebb kerülhetnek egymáshoz, mint saját nemzeti bürokráciájuk más ágazataihoz.

Amíg tehát a (neo)funkcionalizmus az egyik, addig a kormányközi szemlélet a másik oldalról torzítja el a reálfolyamatokat, azzal, hogy mindkettőt kiemeli, illetve homályban hagyja a saját felfogásába jól illeszkedő avagy abból makacsul kitüremkedő mozzanatokat.

Ezeket az egyaránt pontatlan, a valóságot torzító közelítéseket kerüli el a kölcsönös függések teóriája (*interdependencia-elmélet*), amely – bár eredetileg a globális folyamatok elemzését tűzte ki célul – a leginkább ajánlható az integratív regionalizmus formáinak értelmezésére is.

Ez a teória nem mellőzi a nemzetállamok fontosságának tényét, és az ezredvégi nemzetközi politikai viszonyok világát olyan térnek írja le, amelyben a nemzetállam környezete egyfelől állami szereplőkből, másfelől pedig

nem-állami aktorokból áll össze, s az erőteret ezek eredője képezi mind regionális, mind globális szinten. Az egész világot behálózó gazdasági tranzakciók olyan hálóba fogják a nemzetállamokat, amelyből nincs menekvés. Egy-egy nemzetállam érdekérvényesítési lehetőségeit legtágabban saját hálóbeli helyzete, más szereplőkkel való együttműködési készsége és persze nemzeti potenciálja határozza meg, az tehát, hogy miként közlekedik a kölcsönös függőségek rendszerében. Ebben a rendszerben nemcsak a világ fontos, de a nagytérégi régió is, hiszen többnyire a világba is ezen keresztül lehet a legoptimálisabban beilleszkedni. Az integrációs erőfeszítéseket az interdependentisták globális és regionális keretekbe helyezve értelmezik, azt állítván, hogy épp a nemzetállamok jobb világ gazdasági pozícióinak, világpiaci versenyhelyzetének megteremtése miatt értékelődtek fel a regionalizáció különféle lehetőségei, vagyis az integrációs erőfeszítéseket végül is ez indokolja. Szemléletünk nem iktatja ki a nemzetállamot, csupán merőben új környezetet észlel körülötte. A külső környezet vonatkozásában ez az újdonság abban áll, hogy a nemzetközi kapcsolatok világának szociológiai megértésében immár mindenképp elvetendő az egymással kizárólag csupán ütköző nemzetállamok hagyományos képlete, hiszen az ezredvégi társadalmak érintkezései nem súlyozódnak az állami szférára. E vonatkozásban egyértelműen bizonyítható az állam térvessztése, bár ezt a „veszteséget” talán pontosabb tehermentesítésnek nevezni. Ugyanakkor az is kétségtelen, hogy ezáltal az állam politikai kompetenciája csökken, a transznacionális gazdasági szereplők, a kommunikációs forradalom megakadályozzák, hogy a kormányok hagyományos módon monopolizálják a politikát, ennyiben tehát a neofunkcionalista elméletnek komoly érvényessége van. A világpiaci kihívások mellett éppen ezek az új típusú gazdasági, társadalmi mozgások okozzák, hogy kialakul és egyre nő az államok együttműködésre készítő kölcsönös függése (interdependenciája).

Politológiai értelemben viszont a nem-állami szereplők növekvő fontossága nem jelenti azt, hogy az államok véglegesen (végzetesen?) eljelentéktelenednek, és a transznacionális aktorok, valamint a nemzetek feletti intézményesülés irányával kacérkodó integrációk másodrangú szerepre kárhoznának a nemzetállamot. Annyi persze bizonyos, hogy a korábbi állami főszerephez tartozó klasszikus lényegi jegyek (szuverenitás, mereven elhatárolt területiség, kizárólagos politikai lojalitás) ma már nem érvényesek. A szuverenitás fogalmának bármely korábbi definícióját vesszük is elő, az ismérvek egyidejű fennállását ma aligha lehet észlelni. Az integrálódó nemzetállamok szuverenitása tartalmilag átalakul, némely elemét az integráción belüli közösségi intézmények kapják meg, azaz nem elveszik tőlük, hanem a tagállamok jól fel fogott saját és közös érdekből átadják nekik. Ugyanakkor cserébe ezért kapnak valamit, mégpedig nem is keveset: például az integráció közös erejét az integráción kívüli nemzeti érdekeik jobb érvényesítéséhez; kompetenciát az unió ügyeiben; nagyobb tekintélyt a világban stb. Egyfajta kölcsönösen előnyös szuverenitáscseréről van itt inkább szó, korántsem a szuverenitás elsoványodásáról. Ráadásul ez a szuverenitáscsere nem azt jelenti, hogy ezzel párhuzamosan a nem-állami aktorok, történetesen az Európai Unió magába szippantaná a nemzetállam iránt érzett lojalitás emocionális elemeit, tényezőit. Raymond Aron klasszikus bonmot-ját idézve: angolt, franciát, németet, olaszt stb. mindenki látott már, de senki se látott még európaiat. Más szóval az unió nem rendelkezik olyan mélységű identitással és olyan mértékű mozgósítható politikai lojalitással, mint a nemzetállamok. Hiszen a politikai viszony mindig természetes személyek és kollektív szubjektumok közötti viszony *is*, amit a „mi” és nem az „én” identitása jellemez, azaz valamiféle egyének feletti identitástudat. A politikai létezés szükségképpen és értelemszerűen: együttlétezés, vagyis az ugyanazon közösséghez való tartozás tudata testesül meg benne. Egyfajta tömörítő, összetartó erő, amely kifejezi a közösség együtt élő tag-

jai, illetve a múlt, a jelen és a jövő nemzedékei közötti szolidaritást. Mély politikai identitástudat kialakulásához tehát többek között és mindenekelőtt idő, mégpedig bizonyos mennyiségű múlt idő kell, amely során az identitástudat egyáltalán eséllyel kialakulhat. Az integrációs, mint a nemzetállamokhoz képest fiatal és csak kvázi politikai egységek, még nem rendelkezhetnek ezzel a szükséges múltidőmennyiséggel, s ennek hiányát nem pótolhatja, pontosabban csak ideig-óráig pótolhatja bármilyen egyéb logika és szervezet-tudat. Még pontosabban: az integrációs szervezetek politikusaiban, bürokrátaiban kialakulhat az érdekek által motivált őszinte lojalitás munkaadó szervezeteik iránt, de ez nem tévesztendő össze azzal a szerves identitástudattal, amit az integrációban részt vevő nemzetállamok populációja a saját nemzete iránt érez. Így aztán – erre a szerves identitástudatra mint legitimációs bázisra támaszkodva – az adott integráción belüli konfliktusokban jobbra a nemzetállam logikáját követők kerekednek felül – általában az egymás közötti erőviszonyoknak megfelelően.

A kölcsönös függések teóriája tehát nem ijed meg sem a nemzetállam tévesztésétől, sem a nem-állami szereplők megjelenésétől. Elismeri, hogy a gazdasági folyamatok transznacionalizációja miatt a nemzeti kormányok elvesztették korábbi kompetenciájukat az újratermelés ellenőrzése felett, és nem rendelkeznek teljeskörűen a választóik jólétét meghatározó anyagi bázissal sem. Az integráció legmélyebb indítéka pontosan ennek a folyamatnak a kompenzálása. A nemzetállamok kormány- és pártelitjei felismerik: az integráció jó eszköz arra, hogy a termelési tényezők transznacionalizálódása ellenére biztosítsák a maguk számára a jóléti tényezők feletti ellenőrzést, s így – akár szuverenitásuk néhány eleméről lemondva – fenntartsák belső uralmukat, a nemzetközi arénában pedig főszereplői mivoltukat. Az integrációs folyamatban aztán egymásra utaltságuk, kölcsönös függésük még tovább mélyül. Egyfelől azért, mert a tagállamok közti nem-állami interakciók és a kommunikációs lehetőségek

száma ugrásszerűen megnő, másfelől pedig az érintkezés korábbi hagyományos államközi formái mellett az egyes országok döntéshozói között a rendszeres együttműködés következtében hálózatok épülnek ki, és ez a nemzet-állam számára mindenképp új környezet.

S ebben az új környezetben egy-egy tagországot csak akkor fenyeget a szuverenitáscsökkenés veszélye, ha politikai elitje félreérti az új környezet játékszabályait.

KERTÉSZ ÁKOS
író

A GYŐZELEMÉRT TENNI KELL

Az emberlét tragikus. Minden történetbe bele van kódolva a vég. A boldogság csak egy pillanat, vagy ha nem, hát veszélyeztetett; a szerelem vége a kiábrándulás, a mámoré a kijózanodás és a macskajaj, az élvezetekbe bele van kódolva a csömör; minden előregszik, pusztul, elmúlik; még a világmindenség is véges; és egyáltalán a születésünk pillanatától csak rohanunk a halálunk felé. Milyen gyönyörűen is írta Radnóti!

*„Este van, egy nappal rövidebb, lásd, újra a fogság
és egy nappal az élet is.”*

Mélakórra hajlamos nép vagyunk, magyar volt a tizenkilencedik század legpesszimistább filozófusa is: Madách Imre. „A lét küzdelem, s az élet célja e küzdés maga.”

Ebben a légkörben nevelkedtem, és miközben kötelező (lett volna) bizakodástól sugárzó tekintettel nézni a boldog jövő, a kommunizmus felé, ahová a Sztálin elvtárs által kijelölt széles és egyenes úton föltartóztathatatlanul haladunk az imperialisták minden ármánykodása ellenére... nekem kedvenc szerzőm Csehov volt, és tudtam, hogy a csehovi komédián röhög, na de kínjában röhög az ember, mint a legcsehovibb „Csehov” műben, Nyikita Mihalkov Etűdök gépzongorára című filmjében, ahol a csehovi tragikus hős, miután tökéletesen elpackázta ifjúságában még reményekkel teli életét, öngyilkos lesz, és leugrik a hegyoromról (van vagy hat méter) a folyóba, és föltápászkodik, és a víz térdig ér... Na, hát ez volt a komédia, és a tragédia a Hamlet, ahol a végére vérfürdővé változik a színpad, az öreg Hamleten kívül meghal Rosenkrantz és

Guildenstern, Polonius, Ophélia, Laertes, Claudius, Gertrudis és maga Hamlet, a dán királyfi, és Andrzej Wajda Csatornája, melyben a film hősei, a csatornába menekülő fölkelők, mind egy szálig meghalnak, igen, mind egy szálig, nincs túlélő egyetlen lélek sem.

Hát ez volt az én huszadik századom; arra eszméltem, hogy kiirtottak és elégettek hatszázezer magyart, csak mert zsidók voltak, és előtte a Donnál kétszázezer magyar katonából csináltak ágyútölteléket ugyanazok az erők; én még tizenhárom éves sem voltam, és tudtam, föl is készültem rá, hogy ebben a században minden, de minden megtörténhet, nincs az a sátáni téboly, ami valószínűtlen lenne, és ezt nem Orwelltől tanultam, ez a saját, különbejáratú élettapasztalatom volt már tizenhárom évesen, és pontosan úgy éreztem, mint József Attila:

*„Ezért ülnek oly sötét dolgok,
oly hatalmak a szívemen,
hogy szorong lány arcú kedvesem,
ha ránézek; pedig mosolygok.”*

Minden regényem balekokról szólt, olyan tisztességes sőt jó emberekről, akiket eltapos a világ, amelyben élniük adatott, s ahol a jó ember automatikusan hülye is, amely az erőszakra van berendezve, és az én hőseimnek csak passzív erejük volt, a pofonokat állták, helytállni, azt tudtak, de győzni, támadni soha...

Továbbá, ha valaki már elfelejtette volna: a termonukleáris világhátról árnyékában éltünk.

Mondták, hogy pesszimista vagyok, és én azzal védekeztem, hogy aki ír, nem lehet pesszimista, mert az mégiscsak reménykedik abban, hogy valaki elolvassa, valaki talán okul belőle, mégiscsak van az emberiség előtt valamilyen jövő (talán megússzuk), különben kinek írna; aki igazán pesszimista, az nem ír, az fölakasztja magát.

Gyáva sose voltam, nem nagyon ismertem a félelmet, de sose számítottam arra, hogy győzhetek, csak arra, hogy nem adom meg magam. A fák állva halnak meg és „ott

essem el én, a harc mezején, ott folyjon az ifjúi vér ki szívből”, ilyen jelszavak vezéreltek, meg hogy élve nem kerülök a padlóra.

Hát ha valamit utáltam, az az amerikai film volt, azzal az idióta örökös happy enddel, meg hogy a magányos hős mindig győz, és örök érvényű az amerikai álom, és akármi is történik: szörnyűség, erőszak, árulás, gyilkosságok, vérfürdő, szítavá lövés, katasztrófa, vulkán, földrengés, hurrikán, atombomba, pokoli torony; mindig győz a jó, a főhős mindig megmenekül, és nem volt hiába a küzdelem, a fájdalom, az erőfeszítés, az állhatatosság, a fogaknak csikorgatása, nem hiába ment keresztül az egyszerű amerikai ember minden poklokon, az út végén ott várja a győzelem, a siker és a boldogság...

Tudtam mindig: üzlet az üzlet. Erre gerjed az amerikai közönség. A happy endre. A holokausztban, hogy egyebet ne mondjak, igazán nincs pozitív történet, ott nem létezik happy end, mert nem lehetett büntetlenül túlélni, mert a gyilkos totalitás, a totális gonoszság az áldozatot is megfertőzte, ezt írta meg Tadeusz Borowski a Kővilágban, azt, hogy meghalt az Isten, és meghalt minden morális törvény, amiben eddig hittünk, ebből csinálta Andrzej Wajda a Tájékp csata után-t, és akkor jön ez a zseniális amerikai zsidó, ez a hollywoodi varázsló, a Steven Spielberg megkeresi az egyetlen létező sikersztorit a holokausztban, a Schindler bárkáját, és megcsinálja a Schindler listája című hollywoodi holokauszt-filmet egy negyedórás rózsaszínű masnival a végén, na, jó, fekete-fehérben, és eredeti helyszínen, Lengyelországban, hogy mégis hiteles legyen.

Ez a Schindler (ha valaki nem látta volna), ez egy német szélhámos, nem náci, de semmilyen hite, meggyőződése nincs az üzleten, a hasznon kívül, kitalálja, hogy itt ez a sok zsidó a gettóban, mind ingyen munkaerő, ezekre kell valamilyen hadiüzemet ráépíteni... ennyi az egész. És védi a munkásait. Akiket már betanított. Védi a pénzét, mert ezek az Endlösungön dolgozó náci, ezek az SS tisztek folyton ki akarják végezni a melósait, és ő kezdetné egy új csapattal a kínládást előlről. És minél jobban nyomul az SS, annál hara-

gosabb ő, érzi, hogy fanatikus barbárokkal, örültekkel áll szemben, akikről leperegnek a racionális érvek, és akkor a szélhámos ravasz trükkökhöz, átverésekhez folyamodik, és fut, már nem a pénze, az ügybe fektetett energiái után, már csakazértse akar veszíteni, aztán, ahogy a nagykönyvben meg van írva, a mennyiségi változás minőségibe csap át. Eleinte csak a munkaerőért harcol a nagyobb haszon reményében, aztán már meg van sértve: ezek a szadista állatok nem járhatnak túl az ő eszén, később nincs már üzlet, nincs már haszon, már a gatyája is rámegy, már az embereit félti. A lelkeket. Nem csak a munkásait, a munkásai családjait is. A halálraítélt embereket. Így, nagy E-vel: Embereket. Sőt: zsidókat. És több mint ezer ember, aki rákerült a Schindler listájára, megmenekül.

Ez valódi, megtörtént esemény, egy túlélő jegyezte le a Schindler munkásai közül, mégis, ha úgy nézem, hollywoodi giccs, a valóság megcsúfolása (a magyar – zsidó eredetű – filmkritikusok is ezt fanyalogták kórusban). Lehet, hogy „valódi”, de nem „igaz”. Nem ilyen a világ. A világ olyan, ahogy Borowski megmutatja: Kővilág. Sötét, iszonyatos és reménytelen. Csakhogy ez a Spielberg nem csinál filmet üres nézőtérnek. A profit miatt? Nem egészen. Ez mégiscsak egy európai eredetű zsidó, még ha Amerikában született is. Ez meg akarja mutatni az amerikai nézőnek, hogy mi történt odaát, Európában a zsidókkal. Hogy miért is jammerolnak ezek. És ehhez egy olyan mozit kellett csinálnia, ami egyrészt elmondja (többé-kevésbé) a történelmet, és amit az amerikai néző még elvisel. Amit még elhisz, és nem mondja, hogy menjetek már a franchba, ilyen nincs! Amitől nem menekül ki visítva a moziból. Mert egy művésznek, persze, az a dolga, hogy elmondja, de ne csak a vakvilágba bele, azt is el kell érnie, hogy meghallgassák. A valóság igazolja önmagát, azzal, hogy van. Illetve volt, megtörtént. De a fikciót el kell hitetni.

Persze van az amerikai filmnek másik arca is. Hogy csak néhány nevet mondjak: Scorsese, Cassavates, Bogdanowich, Kazan, Coppola, Lumet... És az amerikai próza: Faulkner, Scott Fitzgerald, Steinbeck; vagy a nagyorosz

epika hagyományait amerikai földbe plántáló zsidók: Singer és Malamud, Below és Heller, és a többiek: Styron, Capote, Salinger, Vonnegut, Updike... vagy éppen O'Neill, Miller, Williams... az ő szemléletük közelebb áll a világ igazi arcához, náluk már elbuknak a hősök, mégis... valahogy ezek is más, keményebb anyagból vannak gyúrva.

És ha valami másról van itt szó? Ha egy kultúráról vagyis inkább kultuszról van szó? Ha ez a kurázsi kultusza? Ez a sejtésem akkor támadt, amikor megnéztem egy furcsa amerikai filmet, ami... hogy is fogalmazzak, hogy érthető legyen?... aminek az amerikai köpenye alól kilógott az európai lóláb. (Nem túl nagy a képzavar? Remélem...) Ez a film úgy volt ezerszázalékosan amerikai, egy nagy, bitang happy enddel a végén, hogy valamiképp bűzlött belőle Európa. Széj jót tett neki.

„Agyönyör rabjai” volt a címe magyar fordításban, illetve a magyar televízió forgalmazásában, ami hazai média-kultúránk alulmúlhatatlan alpári színvonalára, és az ízlés minimumát is megtagadó harácsoló lelkületére utal. A film eredeti címe ugyanis: White Palace, vagyis Fehér Palota, ami egy drog-store-ba oltott éjszakai kocsmá neve: itt ismerkednek meg a szerelmesek. Hogy a magyar tévémozgók miért nem bíznak a magyar tévé néző ízlésében, aki éjjel fél tizenkettőkor képes megnézni egy művészfilmet, annyira, hogy ne ilyen hányadék (és hazug) címmel csalogassák a képernyő elé, azt nem értem.

A filmben furcsa, nemigen passzoló párt látunk, gyönyörű, a másságot legyőző szerelmet, egészséges szexet, igen -, de hogy hőseink a gyönyör rabjai lennének?... nahát ez az, amiről szó sincs.

A fiú bostoni úrigyerek, nagyon gazdag, nagyon energikus, mondhatni depressziós, nagyon WASP (White, Anglo-Saxon Protestant) vagyis fehér, angolszász és protestáns: ez Amerika krémje. Aztán kiderül, hogy nem annyira WASP. Egy bostoni askenázi zsidógyerek. (És az ilyen keleti parti askenázi zsidókban még elég sok az európai.) Persze gazdag. És beteg. A lelke beteg, meghalt a felesége autóbalesetben, és azóta ő sem él. Üres tekintetű-

ben, ha jobban belenézek a halványkék szemébe, valami igazi fájdalom. Már nem utálok annyira... Puff neki! Ezt se hittem volna, mert az ilyen nagyon szőke úrifükat én nem csípem. Hogy némileg megkedveltem, abban nagy szerepe van nemcsak a színésznek, de a rendezőnek és az operatőrnek is: eladták nekem. Valami buli, fiatalok társasága, párok, ahol szintén ott van, de nincs is ott. Le kéne menni valakinek cigiért vagy piáért, persze ő megy le, ki más? A sarkon ott a White Palace, a drog-store, és ott a nő. Negyvennégy éves, ő meg olyan huszonhét, persze nem rossz bőr a csaj, de hogy piás, az biztos, és talán drogos is. És piszkosul goromba. Össze is vesznek rendesen; ez egy nagy-pofájú proli-asszony, és megvan a maga keserves sorsa (nem részletezem, a filmben is csak fölsejlik, s az elég).

Hogy, hogy nem, a srác egyszer csak az asszony ágyába kerül, és mintha soha többé nem akarna kimászni onnan. Nem bírnak elszakadni egymástól. Ez a két ember eddig nem élt. Mostantól kezdve élnek. Van értelme annak, hogy reggel fölkel a nap. Egyszerű, nem? Soha össze nem illőbb párt! Ha a csajt nem Susan Sarandon játsszáná, hanem Whoopi Goldberg... azzal lehetne csak fokozni.

Ez a kapcsolat, bár hihetetlenül szép, nem működhet, ez világos. A fiú pedig mindent megtesz, és még a végtelenül liberális és toleráns zsidó család is elfogadná az asszonyt, ha egyszer a mi fiúcskánk így választott, de ezt a csajt nem lehet „elfogadni”, ez keményebb és büszkébb annál, ez egy öntudatos proli. És megpattan. Elmegy New Yorkba és örökre kilép a fiú életéből.

Vagyis kilépne, de ezt a srácot sem kenyérbélből gyúrták, ha ez akar valamit, azt nagyon tudja akarni. Utána megy és megtalálja. Tessék elképzelni, New Yorkban! Az FBI-nak is becsületére válna...

Szóval a mi szőke hercegünk beállít a bronxi vagy manhattani csehóba, ahol Susan Sarandon pincérnő. És ez a két örült olyan fantasztikus vehemenciával, olyan eksztázisban esik egymásnak, hogy nem látnak, nem hallanak, megszűnik számukra a külvilág, csak ölelik egymást, mint a fuldoklók, és nem törődve a kocsma közönségével lezu-

hannak egy üres asztalra és majdnem ott szeretkeznek a csehó közepén a vendégek előtt, akik amolyan kétes egzisztenciák, prolik, és kicsit piásak és bohémok, ez, mondom, Manhattan, lehet, hogy Bronx, mindegy, ez a keleti part, egy kicsit olyan fazonok, mint egy prágai kocsmaközönsége, az egész olyan hrabali (filmről lévén szó, inkább menzeli), és ez a közönség velük örül, és boldogok, és megtapsolják a szerelmeseket, az egész egy nagy fesztivál, diadalmármor, a szerelem ünnepe...

THE END.

Hogy mitől olyan európai? Rendezte Luis Mandoki, és fényképezte Koltai Lajos. És ez hiába ezerszázalékosan amerikai film, minden snitten ott van Európa szaga.

Miért mondom én, hogy annyira amerikai? Igen, a happy end miatt. Hát ez örület, ez a kapcsolat tarthatatlan, ez nyilvánvaló! Talán kapnak a sorstól valami haladékot. Néhány hónapot. Évet. De lehet, hogy csak három napot, és utána megfojtják egymást, mit tudom én... De fontos, tessék végiggondolni, fontos ez?! Hiszen minden történetbe bele van kódolva a szomorú vég, ha más nem, a halál, de muszáj minden történetnek a temetőben végződnie? Nem tudjuk, hogy ez az egyetlen bizonyosság az életben, hogy halandók vagyunk? Minek erről annyit beszélni? Hát nem ott kell elvágni egy történetet, ahol a hősök éppen a győzelem pillanatát ünneplik?!

Igen, kérem, ez Amerika. Az ember győzelemre született. A küzdés célja a győzelem, mi lehetne más? Lehet-e más, ésszerű, racionális célja az életnek, a küzdelemmel, harccal, kemény versennyel teli életnek, mint a győzelem? Hogy aztán meghalunk? Na és, minek ezen annyit tökölni, ha változtatni nem tudunk rajta, de addig, addig győzni kell! Ettől amerikai egy amerikai, és ez a film attól európai mégis, hogy ilyen fanyar, ilyen nagyon átmeneti, ilyen egynapos ez a győzelem, ilyen ordítóan csak haladék... és ettől olyan sírnivalóan gyönyörű!

Ezért mondtam főntebb, hogy ez talán kultusz, a kurázi, a bátorság kultusza: ez a nép győzelemre született. Mit mond Hemingway öreg halásza? „De hát az ember nem

arra született, hogy legyőzzék. Az embert el lehet pusztítani, de nem lehet legyőzni.”

Mert már maga az Amerikai Egyesült Államok is így jött létre: bátorságból született és győzelemre született. Amerikát Európa fölöslege teremtette, mondja Ortega y Gasset, igen, de melyik fölöslege? A bátraké, az elnyomottaké, akikben volt kurázsi, és föl mertek lázadni a sorsuk ellen.

Ki mert nekivágni az ismeretlennek, áthajózni az Újvilágba? Akiben volt kurázsi itt hagyni a megszokott rosszat, és kockáztatni valamiért, ami talán jobb lesz. Nem a biztonságra mentek, a lehetőség vonzotta őket. Mert bátor, kemény fickók voltak, és bíztak magukban. Hittek a győzelemben, a küzdelmük sikerében, de azt is tudták, a győzelem nem hullik az ölükbe: a győzelemért tenni kell!

Azok mentek Amerikába, akiknek elégük volt a nyomorból, a kizsákmányolásból, a jobbágyi robotból és az ipari bérabszolgaságból, akik szabadulni akartak a korai kapitalizmus karvalytőkéjének karmaiból, akik nem tűrték a feudális elnyomást, akik emelt fővel akartak járni, és nem sunyítva, kétrét hajolva, írek és lengyelek, akik nem tűrték az idegen elnyomást, zsidók, akiknek elégük volt a gyűlöletből, a kis vallások hívei, akiknek elégük volt a „történelmi vallások” papjainak terrorjából, a nemesurak fennhéjázásából, akik szabadon akarták megvallani a hitüket, a tudósok, akik szabadon akartak kutatni, akik nem tűrték, hogy rossz ágyékú, dilettáns főpapok bírálják fölül a tudományos eredményeiket, művészek és újságírók, akiknek fontosabb volt az írott szó szabadsága, mint a meleg redakció, a szokott sör és otthon a füledt ágyban a puha párna, akik nem féltek a préri süvítő szelétől, a szakadó esőtől, a méteres hóakadályoktól, a kocsiderékig érő őszi sártengertől, a sivatag perzselő napjától, az indiánok mérgezett nyilaitól, akik városokat és gyárat építettek föl a semmiből, akik vasutat fektettek egy kontinensen keresztül, akik a vadonból ki merték szakítani a hazájukat.

Nem a készbe mentek, nem a mások által megteremtett jólétbe, az ismeretlenbe mentek, a lehetőségek, az ő lehetőségeik földjére. Tudták, hogy ők az úttörők, tudták,

hogy nehéz lesz, tudták, hogy csak rajtuk múlik a győzelem, és ők győzni akartak. Kitértorgott Amerikába másfél millió emberünk, írta József Attila, és ez a riasztó szám a magyar politikusok gyalázata volt, igen, de nem a másfél millió nyomorulté, mert, furcsamód, egy sem tártorgott vissza. Az a néhány amerikai magyar, aki visszajött, nem véres fejjel, legyőzötten jött haza, hanem dicsekedni, és egy kis pénzzel, hogy itthon hasznosítsa a kinti tapasztalatokat.

Kik ezek a mai amerikaiak? Azoknak a leszármazottai, akik Európában a legelszántabbak voltak. A legkeményebb és legmerészebb családoké, mert sokan családosul mentek, asszonnyal, gyerekekkel. Európa fölöslege ment, igaza van Ortegának, de az a fölöslege, amelyikben volt kurázi, akik nem ijedtek meg a maguk árnyékától (másokétól sem). Ez a nép már genetikusan is kiválasztott, ezek voltak Európa túlélői. Ez nem morális kategória, a gengszterek, maffiózók, sorozatgyilkosok ugyanolyan szívósak voltak, mint a pozitív hősök. Csoda, ha ezek az emberek utálják, ha vereségről papolnak nekik? Hogy ezek önmagukat, vagyis a győztesek népét akarják viszontlátni a filmjeikben? Persze ilyenféle mozi lehet ócskán, giccseken, gyomorforgatóan is csinálni (és ebből van a legtöbb, persze), de lehet jól is, művészi erővel, hitelesen, a szó jó értelmében profi módon is. Mi az amerikai álom, amit mi, okos és fáradt európaiak annyira megvetünk? Lényegét tekintve az, amit Hemingway öreg halásza mond: az ember nem arra született, hogy legyőzzék. Ne tessék ezt az amerikai álmot olyan fölényesen kigúnyolni, mert titokban mindannyian egy kicsit Amerikába vágyunk, csak hát Amerika megtelt, már nem fogad.

Európa rájött, hogy ma már máshol van az Újvilág, nem a tengeren túl, hanem helyben, Európában. A második világháború sokszoros tömegmészárlása után föleszméltek a nyugat-európaiak. Rájöttek, hogy az újabb vérfürdőket csak egy módon lehet elkerülni, ha kibékülnek egymással, ha képesek lesznek fölszámolni ma már ezer évre visszamenő ellentéteiket, gyűlölködésüket; ha csak azért

néznek hátra, hogy a múlttal leszámolva a jövő felé fordulhassanak. Ráeszméltek, hogy a történelem legnagyobb közhelye egyúttal a történelem legfontosabb tanulsága is: EGYESÉGBEN AZ ERŐ.

Számunkra sincs már Amerika, a mi Amerikánk, a mi Újvilágunk, a mi lehetőségeink hazája: Európa. Az egységes Európa, az Unió. Nem a népek kohója, hanem az együtt élni tudó népek szövetsége, önnön arcukat, nyelvüket, kultúrájukat, identitásukat megőrző népek bölcs együttműködése, a sokszínű, soknemzetiségű Európa, ami mégis mindig szellemi és kulturális egység volt. (Nem véletlen, hogy ha két európai művész belekerül egy amerikai film stábjába, már rajta hagyják a filmen a kezük nyomát, Európa szellemét.)

Hisz mi, magyarok is mindig ide tartottunk. Árpád hadai nem azért torpantak meg itt a Kárpát-medencében, mert olyan tejjel-mézzel folyó országnak látták ezt a területet, hanem mert nem lehetett továbbmenni nyugatra. Itt még olyan szervezetlen szláv földműves lakosság élt, amelyre szelíden rá lehetett telepedni, amely, ha nem bántották, nem békétlenkedett, sőt nyelvében is elmagyarosodott. Az Alpok keleti nyúlványain túl azonban már szervezett birodalmakat találtak, hát itt kellett megkapaszkodnunk Európa peremén, és innen néztünk sóváran egy évezreden át napnyugatra, és legjobbaink megtanultak mindent Európától, amit csak lehetett, így váltunk ázsiai nomádokból európai kultúrnemzetté.

Aki közülünk bátor, aki nem rezel be, aki nem fél az ismeretlentől (amit, ahhoz képest, hogy a régiek mennyire ismerték Amerikát, mi már úgy ismerünk, akár a tenyerünket), az nekivág az útnak az Újvilágba, az Unió felé. Persze, ahogy az Amerikába kivándorlóknak, nekünk sem lesz könnyű, ott sem várták vetett ággal az új népeket, nem dollárt kaptak, hanem esélyt. Lehetőséget, hogy megteremtsék maguknak a saját „Amerikájukat”.

Nekik sikerült. Nekünk is sikerülni fog. A gyerekeink, az unokáink már a világ második legerősebb hatalmának a polgárai lesznek, miközben megmaradhatnak ízig-vérig magyaroknak.

KOLLÁTH GYÖRGY
alkotmányjogász

BRÜSSZEL FELÉ, FÉLÚTON

Nyugat felé autóztam a fiammal. Nincs csoportos életbiztosításunk, ezért nem én vezettem. Gyakori játékunk Bobóval, hogy félig-meddig komolyan – néha egészen komolytalanul – jogi példákat kreálunk és „oldunk meg”. Az utazás iránya – az „EU” – jó apropó volt szellemi kalandozásra. Fura dolgok derülnek ki ilyenkor. Például az, hogy mennyi lyuk, el nem kötött szál, ha akarom vemhes, ha akarom nem az-jellegű tétel van még a törvények törvényében, a magyar alkotmányban is. Az első, második és harmadik generációs emberi jogok, az alapjogi teszt, a tartalmas jogállamiság és piacgazdaság, a regionalitás, a polgári kötelezettségek modern rendje avagy a pénzügyek alkotmányosságáa nincs jól definiálva, nevén nevezve *a jog Bibliájában*.

Ugyanez mondható el a plurális demokráciák egyik alapeszményéről, a *hatalommegosztásról* is. Záporoznak rám az „Apu, hogy megy be...” karakterű, fogós és tettetetten naiv kérdések. Lesz-e vajon Európai Egyesült Államok, s annak új, közös(ségi) alkotmánya? A 24 Európa-parlamenti képviselő többet ér (el) majd, mint a 386 hazai? Két kormány lesz, egy Brüsszelben és egy itthon: az egyik a teljes és tartalmas, a másik a diétás változat? Ki lesz a király, netán két elnök lesz, egy a huszonötöknek, egy pedig honi fogyasztásra? Az európai bírósághoz majd európai ügyészség és rendőrség, netán csendőrség, hazai békebíró is tartozik? Olyan lesz a magyar földhivatal is, mint mondjuk a párizsi (nehogy a parizerre tessenek gondolni)? Az „európai” ügyvédnek már nem csak talárja, hanem parókája is lesz? Hajmeresztő mondanám – de ez valahogyan tőlem bizarr módon hangoznék.

Tényleg, hogyan is lesz az EU-csatlakozás a hazai hatalmi berendezkedés szempontjából? Gondolkodik, dolgozik ezen valaki? A kis léptékű, piaci-gazdasági-kereskedelmi-szolgáltatási jogharmonizációt követi-e majd a nagy közjogi is, melyben ezekre választ kapunk? Évezredek óta tudjuk: a hatalom, a jogkör, azaz a kompetencia korlátlanul nem bővíthető. Nem a semmiből jön, tehát meg kell osztani, valakitől el kell venni, hogy abból új szereplő kap hasson. A türelmes közlőny papír elbírja azt az „EU” *fémizmust, hogy egyes alkotmányos hatásköröket majd az Unió szerveivel közösen gyakorolunk*. Csak el nem higgyük, hogy ez tényleg így lesz. Mi kérjük a felvételünket egy elitklubba, nem pedig Európa kíván csatlakozni hozzánk. Belépésünk bizony(osan) önkéntes lemondással, alkalmazkodással is jár. De megéri, mert arra van előre, és jobb a világ éléhez, mérvadó minőségéhez, mint a perifériájához tartozni. Ütős hasonlattal egy kölcsönvett szellemi blikkfang: az itt a *kérdés, hogy töpörtyűt együnk-e vagy bifszteket!?*

Az a szép a jogban, hogy általa évtizedekre lehet előre tekinteni, a jövőt megálmodni, majd megjeleníteni. Ezt tették az alapító atyák például Amerikában 1776 és 1787 táján, mely a legrégebbi, ma is hatályos polgári alkotmányt és föderációt eredményezte. Századunk Európájának másféle kihívással kell szembenéznie.

Még nem tudni, mi lesz az európai alkotmányozás sorsa. Lehet, hogy előbb lesz közös európai „kódex”, mint új, hazai alkotmány. Az is lehet, hogy mindez csak egy ünnepélyes deklarációt, de nem kötött normát nyújt. Napjainkban ezen egy konvent dolgozik, melynek a munkája kiérlelhet *egy saját(os) európai alkotmányt*. Még nagyon futurisztikusnak tűnik 25 ország politikai berendezkedését közös nevezőre hozni. Talán erre, a részletekbe menően nincs is szükség. Hagyománybeli, eredendő különbségek léteznek. Van, ahol egykamarás parlament van, másutt kétkamarás. Van, ahol közvetlen elnökválasztás a szokás, míg megint másutt a parlament választ államfőt. Az eltéréseket – melyek nemzeti megoldásként fennma-

radnak – hosszan sorolhatnám. Ebben az értelemben nem lesz, nem is kell egységes, uniós alkotmány. Egészen más a helyzet azokat az alapértékeket tekintve, amelyek az EU lényegét adják. Például a *négy EU-alapelvei alkotmányos megjelenítése, azután az europolgár jogainak és szabadságának az állam(ok) fölé helyezése, avagy a nemzeti és a közösségi jogok találkozásának rendezése: elkerülhetetlen*. Érdemes összehangolni a nemzeti és a közösségi jogvédelmi csatornákat is, különben túl sok lesz a koccanás. A közös nevezők megtalálása azonban *nem a nulláról indul*, hiszen pl. az emberi jogok – lassan 50 éves – európai egyezménye kiállta az idők próbáját. Az uniós alapszerződés, a közösség későbbi nagy hatású többoldalú szerződése, illetőleg társulási alapokmánya szintén markáns jogok, elvek, értékek foglalatja. A közösség intézményei (Strasbourg, Hága, Brüsszel és Luxemburg) máris alkotmányos közjogi súlyt képeznek, megkerülhetetlen elemei lettek (volna) például az alkotmánymódosító 2002. évi LXI. törvényünk megalkotásának. Politikailag decens dolog európai alkotmányt tető alá hozni, tehát lesz ilyen. Európai szövetségi köztársaság (vagy monarchia) viszont egy jó darabig biztosan nem képződik.

Visszakanyarodva: *hatalommegosztás*. Nincs itthon összesen két olyan szakember, aki ennek tényezőit azonos szám és minőség szerint osztályozná. Van, aki három, más hét, megint más húsz-harminc tényezőjét ismeri, veszi alapul. Van, aki az alkotmánybeli fejezetek számát tekinti perdöntőnek. Nemrég az egyik legfőbb hazai közjogi méltóság titulálta a sajtót ekképpen: Tisztelt Igazi Hatalom! Például azért is kell majd kiérlelt új alkotmány, hogy ilyen kardinális kérdés tisztázatlan egy se maradjon. Az EU-csatlakozás ezt automatikusan nem oldja meg, sőt átmenetileg kissé még meg is kavarja, de semmi baj. Rengeteg olyan dolog lesz, ami a közösség részeként változást hoz, anélkül hogy külföldi kényszerzubbonyt kapnánk. Nem kell attól félni, hogy életünk drámaian, kiismerhetetlenül, követhetetlenül megváltozik, sőt idegen erők játéka lesz. Ám azt se gondoljuk, hogy az átállást észrevétlenül,

simán meg lehet úszni. Kár, hogy mindebből eddig főként az jött át: lesz-e vajon az unióban mákos tészta, hagyományos disznóölés, s milyen lesz ízre az egyenméretű uborka?! Sokkal jobb volna látni: a hazai közélet észbe kap-e, a minőség felértékelődik-e, megszűnik-e az a kapkodás, felemáság és sürgetettség, ami a rendszerváltozás első 12 évét jellemezte. Bízunk benne: polgári légkör, értékrend és milió jön előbb-utóbb. (Mint hajdan a ballagási nóta ígérte: filiszter leszek magam is.) Ebben a szellem világát bizalommal, feladattal látja el az előre tekintő kormányzat. Így és ezért sikerül megalapozni, új pályára tenni azt a saját(os) magyar megoldást, ami egyszerre honos és európai. Késésben vagyunk, de nem ment el a hajó.

Meggyőződésem szerint „hatalma” : vagyis közéleti súlya, befolyása, szavának, tettének nyomatéka sok hazai intézménynek van. *Az alkotmányos közjogi hatáskörmegosztásnak, az állami (fő)hatalom, a külső és belső szuverenitás tényezőinek száma azonban mindössze hét. Ezek: 1. Az országgyűlés mint törvényhozó hatalmi ág. 2. A kormány, s a neki alárendelt államigazgatás, továbbá egyes, nem a kormánynak alárendelt, mégis igazgatási funkciót is betöltő szervek (pl. jegybank, versenyhivatal), mint együtt a komplex végrehajtó hatalom. 3. A bírósági szervezet-rendszer, melyet igazságszolgáltató hatalomnak is hívnak. 4. A köztársasági elnök mint egyféle semleges, kiegyensúlyozó hatalmi ág. 5. Az alkotmánybíróság, mely nem integráns része a bíróságoknak. 6. A helyi önkormányzatok együttese, mely része ugyan a közigazgatásnak, de nincsen a kormány végrehajtó hatalmába betagolva, annak alárendelve. 7. És végül, ám voltaképpen első elemként a nép, mely a maga teljes hatalmát, szuverenitását részben közvetve, a képviseleti demokrácia (parlament, önkormányzatok) révén, részben pedig közvetlenül (pl. népszavazás útján) gyakorolja.* Ne feledjük: a mi szisztémánkban minden hatalom forrása, kiindulópontja és végcélja, gazdája és kedvezményezettje a nép. Ő ad hatalmat mindenki másnak, nem pedig a politizáló honatyák engednek neki egy kicsit, ha muszáj.

Nos, ezen medítettünk Lajta felé közeledve. Nem fedeztük fel a spanyolviaszt. Sokszor van úgy a közügyekben, hogy jó kérdések vannak, biztos válaszok még sincsenek. Játsszunk el mi is itt a gondolattal: miként alakulhat a hatalommegosztás szerveinek jövője, perspektívája az Unió viszonyai közepette?! Szentenciák nincsenek, már az is eredmény, ha oszlik a köd, a homály.

A 2002. decembervégi alkotmányreform utat nyitott az EU-csatlakozás közjogi megkottázásához. Jellegzetesen magyaros megoldás született: a döntés súlya és annak színvonala egymás szöges ellentéte. *Az alkotmánymódosítás jelentősége talán az Aranybullához vagy az 1867. évi kiegyezéséhez mérhető. Nívója: felejthető, főként, mert olyan félig teli, félig üres kompromisszum* született, amire senki sem lehet büszke. Tudomásom szerint most sem készült hatástanulmány, társadalmi-közgazdasági elemzés arról, mit hoz nekünk ez a lépés. Valószínűleg az lett volna a világ 8. csodája, ha sikerült volna mindezt jól számba venni. Ilyen makroszintű vállalkozás ugyanis egy életben egyszer jelentkezik. Meg kell azonban szokni, hogy Európában nem úzus fejest ugrani a nagypolitikába(n) anélkül, hogy körülbelül látnák, felmérnék: mire lehet számítani, mindez mibe kerül és mekkora támogatás és ellenállás prognosztizálható? Vessük jól észbe: a plurális demokráciában mindig van alternatíva. Sosem csak egy arca van az igazságnak, továbbá időben meg kellene győzni, netán kényeztetni is illenék az adófizető és választópolgárt. Különben jön a dac, a szédítés, a hitetlenség, az ellenállás. Lehet, hogy a döntés fennmarad, hiszen legális, ám nem biztos, hogy az legitim is, azaz végül senkinek nem lesz így túl sok öröme benne. Az európaiság a 21. században a döntési rend nagyobb profizmusát és a meggyőzés jobb, előbb, őszintébb politikai kultúráját igényli.

Sorra vettük a hatalommegosztás elemeit. Ez lett belőle:

1. Kevesen vannak itthon, akik el vannak ragadtatva *országgyűlésünk* munkájától. Sovány vigasz, hogy Európa-szerte mások is így vannak ezzel (mármint, a sajátjukkal). Tréfálkozhatnánk, hogy amilyen az ország, olyan a gyűlé-

se, de nem sokra mennénk vele. Direkt kihívást az EU-csatlakozás a parlament számára nem jelent, közvetve azonban megváltoztatja annak munkáját. Szűkül például az a kör, melyben a honi törvényhozás tértől-időtől függetlenül jogot alkothat. Egy sereg európai szerződés, normatív vagy egyedi (pl. bírósági) döntés szab határt neki majd e körben. Ez jó hír, mert honatyáinkban rögzül: bizonyos értékek, minőségek, elhatározások, szentenciák felleltek az aktuális politikának, a pártérdekeknek, a pillanatnyi taktikai meg(nem)fontolásoknak. Egyféle stabilitás, mennyiségi visszafogás várható, talán mérséklődik a mai joginfláció, ám esetleg megnő a parlament ellenőrző szerepe. Mivel tényleg változtatni kell, megint elemi igényként jelentkezhet a nem párt-alapon szerveződő második kamara, s ezzel egy sorban a választójogi reform elodázhatatlansága is. Szerintem e század elején az egyik fő gond, hogy a rendszerváltozás nemes eszméi kihunytak, ma már nem jelentenek hajtóerőt. Más viszont nem lépett helyükbe, ezért egyféle kényelmes, de nem hatékony „einstand”, illetve közjogi defenzíva, apály mutatkozik. Gazdasági-polgári jogunkat az unió gyökeresen átrendezi, közjogunkat azonban magunknak kell modern pályára állítani. E szempontból a megújítás 3 sarokköve ez lehet: kétkamarás, hatékony parlament, ösztönzőbb, minőségibb, egyszerűbb (pl. egyfordulós) választási szisztéma és új alkotmány tető alá hozása.

2. A *kormány(zat)* s tágabban a *végrehajtó hatalom* kapja a legnagyobb leckét, kihívást. Jellemző módon itt és ezért jött elő a legkirívóbb kritika, illetőleg féltékenykedés is. Sokan abban látnak dilemmát, hogyan alakul majd a kabinet, a parlament, Brüsszel, Strasbourg és a hazai intézményes ellenerők viszonya, összjátéka. Lehet-e ennyi urat egyszerre szolgálni, nem teszi-e mindez a döntési rendet nehézkessé, lassúvá, formálissá? Rövid válasz: aki beletanul(t) a plurális demokráciák szokásrendjébe, annak számára ez nem új probléma, a demokrácia bonyolult játék, csak éppen nincs nála jobb. Egyeztetni, kompromisszumra jutni eddig is kellett (volna), ezen túl rá is kény-

szerülünk, megtanulva érdekeinket oltalmazni és másokéval összemérni. Amire 24 nemzeti válogatott képes, arra mi is esélyesek vagyunk. Számos szak-politika (idegenjogtól a közlekedésig) nemzetközi dimenziót kap, de ez sem fátum. A világ élenjáró trendjeinek hazai adaptációja a javunkat szolgálja. Ha nem jönne az EU, akkor is a jó irányba kellene tartanunk. Így nem a részkérdéseket venném elő(re). Azt tartom kulcsfontosságúnak, hogy az ország végrehajtó hatalma se több, se kevesebb ne legyen, mint a rendeltetése: igazgassa hozzáértően, szakszerűen, belátással és jogállami példamutatással a társadalmat. Mutasson megértést az emberek gondjai, az átállás nehézségei iránt, de ne vegyen fel paternalista pózokat. Ne csak 4 évben gondolkodjék, hanem jusson ereje, ideje a nem EU-kompatibilis elosztó-pénzköltő rendszerek reformjára is. Minden olyan téren, ahol kötelező EU-direktíva nincsen, önszorgalomból teremtsen a kormány befektetőbarát s az európai értékeket támogató légkört és közalapotokat (pl. a sporttól az egészségügyön át az oktatási rendszerig). Még egy javallat: ma már nem monolitikus és nem monopolisztikus a közigazgatás itthon sem. Ezért a benne részt vevők harmóniáját finom eszközökkel, jogi, közgazdasági és partneri megoldásokkal érdemes fenntartani, új impulzusokkal élesztgetni (minisztériumok, jegybank, versenyhivatal, kamarák, más autonóm szervek együttesében). Tiszteletben tartva, hogy a jogkör és az érte való felelősség: ikertestvérek.

3. Az *igazságszolgáltatás* döntő európai kihívását 3 dologban látom: a) jogbiztonság legyen végre a minden napokban is, b) ésszerű időn belül, fair eljárásban szűlésék független bíró által szavatolt döntés, c) végül ne ösdi ágazati szabályok, hanem európai értékek, jogelvek, igazságossági kritériumok is jussanak érvényre akkor, amikor egy hazai bíró (és nem szimpla közhatósági tisztviselő) élő jogot alkalmaz. Máskülönben a selejt nemzetközi jogvédő szervek előtt kap elmarasztalást, ami pedig állami kártérítési felelősséget is kivált majd. Jó lesz jogásznak lenni Európában!?

4. A *magyar államfő* személyét az EU-csatlakozás nem, közjogi helyzetét pedig csupán járulékosan érinti. Főként a nemzetközi szerződések megkötésével és a nemzetközi fórumok reprezentációjával kapcsolatos, jobbra szimbolikus szerepe igényel korszerű, árnyalt megközelítést. A nemzetközi, sőt uniós szerződések ui. mindennaposakká, rutinszerűvé válnak a közösségben, és azok súly szerint megoszlanak a T. Ház és a kormány között. Az Európán kívüli „régióban” lehet talán nagyobb elnöki aktivitás. Erősödhet viszont – pontosan az átmenet viszonyai közepette, az ellentmondások, a feszültségek oldása érdekében – a köztársasági elnök pártpolitikailag semleges, kiegyensúlyozó hatalmi szerepe, súlya és felelőssége. Külföldi tapasztalatok nyomán, egy új alkotmány előkészítésekor itthon is szóba jöhet a közvetlen elnökválasztás alternatívája.

5. Biztosan módosulni fog az *alkotmánybíróság* hatásköre. Nem hinném, hogy mérsékelni kellene a jogrendszer felülvizsgálatával kapcsolatos normakontroll szerepét. Sokkal inkább azt az európai és a hazai jogi alapértékek oltalmában még szigorúbbá, igényesebbé, kiszámíthatóbbá és egységesebbé is lehetne, kellene tenni. Ez áll egyes alkotmányőri funkciók jövőjére nézve is (pl. alkotmányértelmezés, alkotmányjogi panaszok elbírálása, mulasztásos alkotmányvétség megszüntetése). Ugyanakkor a nemzetközi szerződésekkel kapcsolatos AB-kompetenciát felül kell vizsgálni, tekintettel arra, hogy egy és ugyanazt a jogot nem bírálhatja el másképpen a magyar alkotmánybíróság és az unió jogvédő szerve. Jogos ez az igény még akkor is, ha szakmai körökben köztudomású: az Európai Unió joga sem nemzetközi, sem pedig hazai jognak nem minősül, ámbár számos körben ettől függetlenül közvetlen honi alkalmazást kíván. Az alkotmánybíróság példa arra, hogy 13 évvel a rendszerváltozás után vele kapcsolatban is érdemes kasszát csinálni (pl. célszerű egyes kis súlyú hatáskörét másra testálni, székhely-dilemmáját kezelni, ügyrendi törvényét megalkotni stb). Nyilvánvaló, egy kétkamarás parlament kihatna az AB hatásköreire is.

6. A *helyi önkormányzatról* tudjuk, hogy az (a papírforma szerint) nem az egységes államhatalom helyi, hanem a valóságos helyi közhatalom szerve – lenne. Európában valóságos politikai-közgazdasági-köszolgáltatási stb. decentralizáció ment végbe, minálunk ez még hátravan. Várhatóan a magyar településszerkezet reformját ezzel a decentralizációval karöltve kell megvalósítani, azaz erőltetett menetből kell modern igazgatást képezni. Alapsejtjei a községek, városok lehetnek. Azok önállóságát nem sértve jöhet létre jobbára ösztönzött társulási alapon a kistérség (ami nem nosztalgikus járás). Ezeket azonban az évtized derekán már nem a megye, hanem egy európai mintájú régió fogja össze, méghozzá önkormányzattal, iderendelt közpénz-ügyekkel, az EU-források befogadására is kész más struktúrákkal. Ez a fajta régió nem szolgálati felettese, hanem a kormányzattal való összekötő hídja lesz a mai helyi önkormányzatoknak. Nagy kérdés, hogy még évtizedeken át kell-e, lehet-e racionálisan, hatékonyan 32 200 helyi önkormányzatból álló mezőnyt működtetni, avagy az uniós tagság megszilárdulása alapján és után egy korrekt, de bátor átfogó honi térkép-árajzolás, minőségi redukció következhet. Ami viszont nem kérdés: az a kicsinyes belterjesség, provincializmus, helyi jogalkotási és jogérvényesítési részrehajlás, ami itt-ott tapasztalható mindenkiel szemben, aki nem falubéli, meg kell hogy szűnjék. Sőt hamarosan jönnek, tisztséghez is juthatnak olyan személyek, akik nem magyar állampolgárok, de unió-polgárok, s hozzánk bizalommal, befektetéssel, munkakultúrával stb. érkeznek. István király korabeli intelmei az idegenek befogadásáról új értelmet nyernek!? Helyi szinten tehát mind a „törvényhozó”, mind a „végrehajtó” hatalom gyors, igényes, nemzetközi jogvédelemmel kísért minőségi próbatételnek lesz kitéve. Remélhetőleg erre (is) nyitottan reagál. Murphy törvényeit idéző szlogen adhat útmutatót: amit nem lehet vagy nem érdemes meggátolni, annak az élére kell állni, meg kell szervezni, úgy lehet jól kezelni!

7. Végül, *a nép mint hatalmi tényező* szólal meg e tárgyban először: 2003. április 12-én. 8 millió választópolgár nem tévedhet. Így is van ez rendjén, mivel csak a nép lehet minden jog, hatalom alfája és ómegája. Ez a demokratikus krédó abszolút érvénnyel mindvégig fenn is marad. Jogászok spekulatív tesztkérdése: lehet vajon egyszer arról is népszavazás, távozzunk-e az unióból? Iskola-példa a válasz: *a jogban nem ugyanaz a lehet és a szabad*. Egy ilyen népi iniciativa szabad, mivel jog nem tiltja, ellenben értelmesen valószínűleg ezzel előállni nem érdemes, azaz nem lehet.

Fanyar idézet zárja ezt az eszmefuttatást: egykor Bismarck, a vaskancellár gúnyosan ezt mondta: *minden magyar egy huszár és egy jogász keveréke*. Nem dicséretnek szánta, neki mi idegenek voltunk. Ez lesz most másként. Kíváncsi volnék, 200 évvel később mit mondana rólunk Brüsszel felé „mentében”?

KOVÁCS ANDRÁS
filmrendező

AZ EURÓPAI UNIÓ ÉS A FILM

Úgy adódott, hogy több mint húsz éve, 1980-ban kezdtem ismerkedni az Európai Közösség, a mai Unió életével, sőt részt is vehettem filmszakmai vitáikban, bár egy vasfüggönyön inneni filmes társaságot képviseltem. 1980 legelején magyar filmhónapot rendeztek a franciaországi St. Étienne-ben, amelyre magyar filmrendezőket is meghívtak, váltogattuk egymást, én az elejére mentem, a Ménesgazda vetítésével indították a műsort. Egy korábbi párizsi tartózkodásom alkalmával megkeresett a Magyar Intézetben két francia kolléga, mit szólnék hozzá, mint a filmhónap „házigazdája”, ha a francia, német, olasz, spanyol és portugál rendezői szervezetek képviselői ebből az alkalomból jönnének össze megtárgyalni a franciák javaslatát az európai filmrendezők összefogásáról. Kezdeményezhették volna ugyanezt májusban Cannes-ban a fesztiválon, most azonban sürgetett az idő. Félő volt, hogy az évek óta zajló GATT- (ez a világkereskedelmet szabályozó testület volt, mai neve WTO) tárgyalások hirtelen befejeződnek úgy, hogy a szerződésbe bekerül az amerikai követelés, miszerint a film ugyanolyan áru, mint bármely másik, tehát kereskedelmét tilos „protekcionista” állami támogatással és kvótákkal befolyásolni. Úgy látszott, hogy több nagy európai filmgyártó ország is beadja a derekát, a kormányok vagy nem tartották fontosnak ezt az „apróságot”, vagy örültek, hogy a GATT-ra hivatkozva megszabadulnak egy költségvetésüket terhelő összegtől. Jóformán csak a franciák álltak ki amellett, hogy a kulturális termékeket ki kell venni a szerződésből, és ezekre speciális szabályokat kell alkotni.

Én természetesen örültem ennek a kezdeményezésnek, hiszen a magyar mozikat is kezdte elárasztani a kommersz (bár a mi helyzetünk rózsás volt ahhoz képest, hogy például olyan nagy múltú filmgyártó országban is, mint Olaszország, a hazai film a perifériára szorult, míg a kisebb országokban az amerikai film a mozik műsorának 90 vagy annál is több százalékát adta). Egy hétvégén St. Étienneben összejöttek a kezdeményezők, mint „vendéglátókat” bennünket is bevontak az előkészületekbe, és amikor nem sokkal később egy másik fesztiválon formálisan is megalakult a FERA (Fédération Européenne des Réalisateurs d'Audiovisuelle), a mi filmszövetségünk is alapító tag lett, ha egyelőre társult tagkéntis, hiszen Magyarország nem tartozott az Európai Közösséghez. Ez a szervezet hamarosan kiegészült az Európai Közösség filmeseivel, majd később, a vasfüggöny repedezése és eltűnése után az önállóságukat visszanyert többi ország rendezőivel. A FERA tagszervezetei igyekeztek meggyőzni az egyes kormányokat, hogy támogassák a franciák álláspontját a GATT-tárgyalásokon. Ehhez sikerült megszerezniük az Európai Közösség kultúrával foglalkozó vezetőinek segítségét, akik más oldalról győzködtek a kormányokat, sőt megnyerték jelentős amerikai filmrendezők egyetértését, akik az amerikai kormányra próbáltak hatni. Franciaországban közben Jacques Lang lett a kulturális miniszter, aki különösen hatásosan képviselte hazája kulturális érdekeit. A GATT-csata eredményesen zárult, így az európai nemzeti filmgyártásoknak nemcsak az addigi kedvezményei maradtak meg, de azokban az országokban, ahol eddig nem volt ilyen gyakorlat, megszülettek a hazai filmgyártás támogatásához szükséges törvények. Mi ugyan nem vettünk részt a brüsszeli tárgyalásokon, de a hozzánk is eljuttatott dokumentumokból értesültünk a vitákról, különféle álláspontokról. Láttuk, hogy a kisebb országok ott is hallathatják hangjukat, érvényesíthetik érdekeiket – mert a FERA összejövetelein nem volt „rangkülönbség” a kis és nagy országok között, természetesen.

A nemzeti filmművészetek támogatása az Európai Unióban túllépett az országhatárokon, létrejöttek olyan európai alapok, amelyek különösen a kisebb filmgyártások szempontjából életbe vágóak. A filmgyártás nagyon tökéletes, a tőke csak a „közönségfilmek”-től vár megtérülést, azt is a nagyobb országok piaca ígér, nem szívesen kockáztat, ez a természete. Az Unióban létrehozták az Eurimage-t, ez filmalap, amelybe a nagyobb országok többet fizetnek be, a kisebbek kevesebbet, az alap pályázataiban azonban minden produkció – bárhonnan jelentkezik is, egyenlő eséllyel vesz részt. A beküldött pályázat minősége dönt, és ez kiegyenlít valamit azon a különbségen, amely a nagyobb és a kisebb országok filmgyártása között van. (Nálunk egy átlagos, profi körülmények között forgatott film úgy félmillió euróba kerül, a franciáknál ugyanilyenre 3-4 millió eurót fordítanak, az amerikaiak meg 8-10 millió dollárt – ha nem szerepel benne sztár.)

A kis országokban készült filmek nehezen lépik át a nyelvi határokat. Ezen próbál segíteni az Unió filmforgalmazási alapja, amely támogatást nyújt olyan filmek terjesztéséhez, amelyek formanyelve, szemlélete elűt a mindent elárastató amerikai filmdömping ízlésvilágától. Ez a támogatás elsősorban a filmek reklámozásához adhat segítséget, mert ma nálunk például a „nehezebb” filmek inkognitóban jelennek meg, hírverés nélkül, és mire a nézők tudomást szereznek róluk, már le is vették műsorról. Ugyanakkor az amerikai filmek reklámjára szinte annyit költenek, mint a gyártásukra (ebbe beleértve a horribilis pénzekért „megcsinált” sztárokat). Külön alpnál pályázhatnak azok a mozik, amelyek műsoraikat kulturális megfontolások alapján állítják össze és vállalják hazai és európai filmek bemutatását.

A magyar filmszakma európai filmalapokhoz való csatlakozásának eddig kedvező a mérlege, volt év, amikor befizetéseink kétszeresét, vagy mint 2002-ben, az ötszörösét kaptuk vissza. Hogy ez folytatódjon, ahhoz jó filmtervek és forgalmazási ötletek kellene, ezek hiányában előfordulhat, hogy semmit se kapunk, ez a támogatás nem automatikus.

A közszolgálati televíziózás nemzeti és európai karakterének megerősítését (van, ahol megteremtését) is segítik közös alapok. Nem az Unión múlt, hogy ettől a támogatástól az utóbbi években átmenetileg elestünk a kuratóriumok körüli ismert botrány, a médiatörvénnyel való visszaélés miatt. El kell egy időnek telnie, míg újra bekapcsolódhatunk a Média-programokba.

Nem reménykedések, vágyak, hanem tapasztalatok alapján mondhatom, a magyar film az Európai Unióba való belépés után olyan lehetőségekhez jut, amelyek segítségével megőrizheti, sőt kiteljesítheti sajátos vonásait. Nem lesz szüksége arra, hogy életben maradása érdekében a mozikat uraló szabványosított filmipari termékekhez hasonuljon.

AZ EURÓPAI POLGÁR

Magyarországnak az Európai Unióhoz való csatlakozásával összefüggésben keveset hallani arról, hogy az unióbeli tagságunk magával hozza azt is, hogy *valamennyi magyar állampolgár* – nemcsak politikai frázisok szintjén, hanem *jogilag is – az Európai Unió állampolgára lesz.*

Az Európai Közösségek alapításakor, valamikor az 1950-es évek második felében, sok szó esett a „népek Európájáról”, s a Közösséget alapító Római Szerződésnek az egyénnek a Közösség államainak területén való szabad mozgására vonatkozó rendelkezései – egyebek mellett – ezt kívánták előmozdítani. Ez 1958-ban az európai térség hat államát jelentette, az azóta történt bővítések következményeként mára ez tizenöt európai állam területét foglalja magába, s 2004-től már huszonöt államra fog bővülni.

Az Európai Közösségek létrehozásakor az egyik alapvető célkitűzés a személyek, az áruk és a tőke szabad mozgásának biztosítása volt. A személyek vonatkozásában a szabad mozgás valójában azt jelentette, hogy a tagállamok állampolgárai szabadon utazhattak – természetesen vízummentesen – egymás országába; a letelepedést és a munkavállalást azonban bizonyos gazdasági korlátok övezték.

Az európai integráció fejlődésében mérföldkövet jelentő, 1992-ben kelt, az Európai Uniót alapító Maastrichti Szerződés bevezette az ún. *uniós állampolgárság* intézményét. Meg kell jegyezni, hogy az állampolgárság megjelölés helyett sokkal szerencsésebb az *uniós polgár* elnevezés használata, elsősorban azért, mert az uniós polgárság nem érinti az egyénnek a saját államához fűződő állampolgársági (jog)viszonyát. Az állam és állampolgára közötti jogviszonyt az Unió nem kívánja befolyásolni, s az

uniós állampolgárság, illetve polgárság nincs kihatással a tagállamok állampolgársága megszerzésének a feltételeire. Vagyis, továbbra is minden tagállam maga dönt arról, hogy kit, mikor és milyen feltételek mellett fogad állampolgárai közé. Az állampolgárság megadása felől tehát a tagállamok mindenkor maguk határoznak, erre nézve semmiféle uniós előírás nincs, noha az Európai Unió valamely tagállama állampolgárságának megszerzése – amint erről majd a későbbiekben még szó lesz – egyúttal magával hozza az uniós polgárság elnyerését is. A tagállamoknak az állampolgársági kérdésekben való szabad döntési jogát a Luxemburgban székelő Európai Bíróság is több ítéletében megerősítette. Magyarország számára e kérdés különös jelentőségét az adja, hogy az Európai Unióhoz való csatlakozásunk után továbbra is a Magyar Köztársaság fog dönteni arról, hogy kinek és mely feltételek mellett adja meg a magyar állampolgárságot. Így tehát továbbra is a magyar állam fog határozni afelől, hogy például a határon túlról származó magyar nemzetiségű személyek milyen feltételek mellett válhatnak magyar állampolgárokká és egyben az Európai Unió polgáraivá.

Az uniós polgárság nem rontja le, nem helyettesíti a saját nemzeti állampolgárságot, hanem *kiegészíti* azt és az egyén számára a hazája által biztosított jogosultságokat újakkal bővíti ki. Ez semmiképpen nem tévesztendő össze a kettős állampolgársággal, mivel az uniós polgárság így másfajta jogviszonyt jelent, mint az állampolgárság, ezért is szerencsésebb azt „állampolgárság” helyett uniós „polgárság”-nak nevezni.

A Maastrichti Szerződés 8. cikke értelmében az Unió polgárának minősül *„minden olyan személy, aki rendelkezik az Unió valamelyik tagállamának állampolgárságával.”* Ez azt jelenti, hogy uniós polgár csak az lehet, aki valamely tagállam állampolgárának minősül. Valamely tagállamban állandó lakhellyel rendelkező olyan személyek, akik nem állampolgárai valamelyik uniós államnak, jogilag nem tekinthetők *uniós polgárnak*.

Mivel az uniós polgárság viszonylag új jogintézmény, így a Maastrichti Szerződés létrehozásakor joggal gondoltak arra, hogy szükséges lesz azt továbbfejleszteni. Erre tekintettel a Szerződés 8. cikkének e) pontjában rögzítették azokat az eljárási szabályokat, amelyek mellett a Tanács a jogok megerősítése és kiteljesedése érdekében új szabályokat alkothat, illetve további jogokat állapíthat meg. A Tanácsnak e döntéseit egyhangú határozattal kell meghoznia.

Az uniós polgárság és az uniós polgár jogainak fontosságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy az Unió egyik legfőbb szervének, a Bizottságnak háromévenként jelentést kell készítenie az uniós polgársággal kapcsolatos rendelkezések végrehajtásáról.

A Maastrichti Szerződés alapján az Unió polgárait megillető jogok a következők:

1. Az uniós polgár, ha nem az állampolgársága szerinti államban él, jogosult arra, hogy a tartózkodási helye szerinti államban részt vegyen, illetve jelöltként indulhasson a helyi önkormányzati képviselő-választásokon, még hozzá az ottani állampolgárokkal azonos feltételek mellett. Ugyanakkor azonban bizonyos tisztségeket külföldi továbbra sem tölthet be, így például polgármester nem lehet. A külföldön élő uniós polgár a tartózkodási helye szerinti államban szavazhat az európai parlamenti képviselő-választásokon, sőt, képviselőjelöltként is indulhat a választásokon.

Az uniós polgárok számára az állampolgárságuk szerinti államon kívül más államban való választásokon való részvétel lehetősége egyfajta áttörést jelent azon a hagyományos szemléleten, amely a külföldi állampolgárt mindig holmi „vendégként” kezelte, aki köteles egyfajta politikai „semlegességet” tanúsítani, és általában nem illeti meg a választásokon való részvétel és a választathatóság joga, vagyis az aktív és a passzív választójog. Az Európai Közösségek esetében is évtizedekig ez volt a helyzet, s csak néhány állam – így Belgium, Írország és Hollandia – biztosított aktív választójogot az ország területén élő valamely másik, a Közösséghez tartozó állam állampolgárának. A helyi önkormányzati választáso-

kon való indulás jogát külföldieknek csak az Egyesült Királyság adta meg, mégpedig a Közösséghez tartozó államok polgárai közül egyedül az ír állampolgároknak. A helyi választásokon való részvétel tekintetében tehát korábban nem volt egységes a tagállamok gyakorlata. Mint már említettük, Dánia, Írország és Hollandia a helyi választásokon való részvételt biztosította a tagállamok minden állampolgára számára; a német alkotmánybíróság viszont 1990-ben alkotmányellenesnek nyilvánította külföldieknek a helyi választásokon való részvételét.

A külföldieknek a parlamenti választásokon, az elnökválasztásokon, valamint a népszavazásokon való részvételét az új szabályozás nem érinti, s a külföldön tartózkodó uniós polgárok egy másik uniós államban ezeken a választásokon nem szavazhatnak.

A Maastrichti Szerződés alapján azonban a külföldön tartózkodó uniós polgár szavazhat valamely másik tagállamban a helyi választásokon, továbbá részt vehet az Európai Parlament tagjainak a megválasztásán. Ez utóbbi mindenekelőtt azért lehetséges, mert az európai parlamenti választásoknál az Unió polgárai nem egyénekre, hanem pártokra adják le a voksukat. Vagyis, az európai parlamenti választások idején valamelyik másik tagállamban tartózkodó bal- vagy jobboldali érzelmű magyar állampolgár minden további nélkül szavazhat majd az adott államban működő valamelyik általa preferált politikai irányzatot követő pártra.

2. Az uniós polgár, ha olyan harmadik állam területén tartózkodik, ahol az állampolgársága szerinti államnak nincs diplomáciai vagy konzuli képviselete, úgy diplomáciai, illetve konzuli védelemért az Unió bármely más államának külképviseletéhez fordulhat. Ez a rendelkezés azt jelenti, hogy ha egy magyar állampolgár valamely olyan nem uniós állam területén tartózkodik, ahol a Magyar Köztársaságnak nincs diplomáciai vagy konzuli képviselete, s ott segítségre szorul, például balesetet szenvedett, kérheti az Európai Unió majdani huszonöt állama bármelyike kül-

képviselőinek segítségével, még hozzá ugyanolyan feltételek mellett, mint az adott külképviselet saját állampolgára.

3. Az uniós polgár panasszal fordulhat az Európai Parlamenthez. A Maastrichti Szerződés létrejöttét megelőzően a panasz lehetősége csak íratlan szabályként létezett, e tekintetben tehát az Európai Unióról szóló szerződés ismét újdonságot hozott. A panasz lényege, hogy az európai polgárok az Unió hatáskörébe tartozó kérdésekben – és amennyiben az adott kérdés által közvetlenül érintettek – panasszal fordulhatnak az Európai Parlamenthez. A Parlament ha a panaszt elfogadhatónak találja, azt az ún. panaszügyi bizottságához, illetve az érintett tagállamhoz továbbítja. Ha a bizottság megállapítása szerint valamely tagállam megsértette kötelezettségeit, akkor az adott állammal szemben akár a Luxemburgban működő Európai Bírósághoz is fordulhat.

4. Az uniós polgár az Európai Unió ombudsmanjánál bejelentést tehet. Az Unió ombudsmanja aránylag új jogintézmény, amelyet az Európai Unióról szóló szerződés 138. cikkének e) pontja vezetett be. Az uniós ombudsman az Unió szerveivel szemben az európai polgár speciális jogainak védelmét hivatott biztosítani. Az ombudsmanhoz fordulás nemcsak a természetes személyeket, hanem a jogi személyeket is megilleti. Az uniós ombudsman vagy maga jár el, vagy pedig a tagállamok ombudsmanjaihoz vagy más ennek megfelelő intézményekhez fordul.

5. Az európai polgár szabadon mozoghat a majdani 317 millió lakosú Európai Unió valamennyi tagállamának területén, beleértve a letelepedés jogát is.

A személyek szabad mozgásának biztosítása kezdetektől fogva az Európai Közösségek egyik alapvető célkitűzése volt. A Maastrichti Szerződést megelőzően ez a jog alapvetően a munkához, a vállalkozáshoz, vagyis gazdasági tevékenységekhez kapcsolódott. Később, az 1990-es évek legelején a szabad mozgás és letelepedés jogát –

direktívák útján – biztosították a szakképzést megszerezni kívánó diákok és mások számára is; általános, mindenkire és minden korlátozás nélküli kiterjesztésről azonban ekkor még nem volt szó. A Maastrichti Szerződés minden uniós polgár számára megadja ezt a jogot, s azt csak néhány, magából a Szerződésből eredő, a jogok gyakorlása érdekében megállapított előírás korlátozhatja.

Az Európai Unióhoz 2004-ben csatlakozó államok vonatkozásában a szabad mozgást az Unió mostani határainál bizonyos mértékben korlátozni fogja az ún. schengeni rendszer, vagyis az 1985-ben a hollandiai Schengenben aláírt egyezmény, majd az 1990-ben megkötött újabb nemzetközi szerződés, amelyek a legtöbb nyugat-európai állam közötti, a határokon történő ellenőrzés fokozatos megszüntetéséről rendelkeznek. 2004-től Magyarország is részese lesz a schengeni rendszernek, ugyanakkor azonban az egyezményekhez kapcsolódó szigorú technikai információs rendszer kiépítése és főleg annak a brüsszeli szervek által való jóváhagyása még legalább két évet fog igénybe venni.

A szabad mozgás azt jelenti, hogy az uniós polgár azzal az úti okmánnyal, amelyet számára hazája kiad, szabadon közlekedhet az Unió államainak területén, ami az Északi-tengertől a Földközi-tengerig, az Atlanti-óceántól a Kárpátokig fog terjedni. Az uniós polgár úgy fogja átlépni Európa különböző pontjain a huszonöt tagállam egymás közti határait, hogy szinte észre sem fogja venni, hogy már egy másik állam területén tartózkodik. Legfeljebb a határokon bús lakodó, elhagyatott házikók emlékeztetik arra, hogy itt valamikor fegyveres őrség tartózkodott. A magyar uniós polgár ekkor majd felidézheti azokat az emlékeit, amikor a szocialista Magyarországról érkező utas úti okmányait ezeknél az épületeknél aprólékos gonddal először áttanulmányozták, majd hosszú percekre eltűntek, hogy az okmány minden oldaláról másolatot készítsenek. Ezalatt pedig a háromévenként Nyugat-Európába szabadult magyar turista izgulhatott, vajon a drága pénzen és hosszú sorbaállásokkal megszerzett beutazási engedélyét elfo-

gadják-e, és átlépheti-e a határt. Egyesek még arra is emlékezni fognak, hogy a várakozás izgalmakkal teli percei alatt a többi turista (mármint a nyugati állampolgárságúak) érdeklődéssel vegyes csodálkozással tekintett feléjük, s legfeljebb csak találgatni lehetett, hogy az érdeklődés az „odaátról érkezett” embernek szólt, vagy pedig a sötét füstöt eregető, tartós elemózsiás szatyrokkal telezsúfolt Tra-bantnak vagy Wartburgnak.

Az uniós polgárság nekünk talán többet fog jelenteni, mint a tizenötök polgárainak, akik már évtizedek óta megszokták az egymás közti határok lebontását, s azt, hogy egyik állam területéről a másikra egyszerűen, a személyi igazolványuk felmutatásával közlekedhetnek. Nekünk, sok-sok évig a világ nagy részétől elzárt embereknek, az *európai polgárság* a szabadság kiteljesedését hozza majd magával. A mozgás szabadságának egy olyan lehetőségét, amely valaha – bármily furcsa is a hasonlat – annak idején az Osztrák–Magyar Monarchiában élt nagyszüleinknek és dédszüleinknek adatott meg – már ha rendelkeztek az utazáshoz szükséges pénzzel... Most ez a szabad mozgás lehetővé válik számunkra is, és méghozzá szinte Európa valamennyi állama vonatkozásában!

Az 1903-ban kelt első magyar útlevéltörvény miniszteri indokolása azt mondta, hogy *„az útlevélnek napjainkban, midőn a költözködés és a forgalom szabadsága majd minden államban elismerést nyert, nincs meg többé az a jelentősége, mellyel az akkor bírt, midőn még a nemzetek közti érintkezés mindenféle korlátoknak és zaklató ellenőrzésnek volt alávetve...”*. Az éppen száz évvel ezelőtt elhangzott szép szavak rossz jóslatnak bizonyultak. Hiszen a 20. század folyamán Kelet- és Közép-Európa lakosait a szabad mozgásban sokkal többször és jobban korlátozták, mint azt megelőzően bármikor. Ennek fog most – reményeink szerint – egyszer és mindenkorra véget vetni az Európai Unióhoz való csatlakozásunk.

MÁRTON LÁSZLÓ
író

EURÓPAI ILLEM(HELY)

Gandhi, amikor az európai civilizációról kérdezték, azt felelte: „be szép is lenne...”. Kopátsy Sándor, aki gyakran azért tettei magát balgának, mert szégyelli bölcsességét, a Lajtán-túli és inneni civilizáció különbségét az illemhelyek állapotában véli meglegelni. Mindkét szellemes mondás a közérthetőség érdekében a példabeszéd rövidebb módját választotta, de ki merné tagadni, hogy mindkettőben „van valami”, azaz mindkettő, a maga provokatív módján, valami rendkívül lényegest mond korunkról?

A túl gyakran használt elemek lemerülnek, a nyakra-főre használt szavak értelmüket vesztett közhelyé válnak. A hidegháború korában a demokráciával történt ez. Félő, hogy nemsokára így járunk az európaival, ha csak időközben fel nem töltjük jelentéssel.

Igen, a szónak van jelentése, mert Európa létezik, minél több ellentétes meghatározást hallunk róla, annál inkább. A számtalan definíció közül nekem a történelmi a legkedvesebb, mely szerint zsidó-keresztény örökség + reneszánsz + felvilágosodás = Európa. Lehet, hogy ez is szűk, szorít itt vagy ott, például a görögök és rómaiak csak közvetve jelennek meg, de a leglényegesebb mégiscsak „benne van”. Ahová a három közül egyik se jutott el, az bizony nem Európa, ahová pedig a három közül egyik is eljutott, még ha csak rövid időre is, még ha időközben elfelejtették is, ott megmaradt valami Európából.

Márpedig ha Európa létezik, a fehérek között európaiakat is találni valahol. Említésre sem érdemes köz helyszámba megy, hogy különböznek egymástól. Naná, hogy különbözik a svéd a görögtől, a lengyel a portugáltól – messziről ennyi látszik! Ha közelítünk, az is kiderül, hogy

az egy országban élők, egy nyelvet beszélők sem egyformák: próbáljanak csak leangolozni egy skótot, szerbnek nézni egy macedónt! Tolsztoj (van-e nála európaibb?) írja az Anna Karenina elején, hogy minden boldog család története egyforma, de minden boldogtalanság története különbözik.

Az európaiakat zsidó-kereszténységükkel, reneszánszszukkal, felvilágosodásukkal együtt boldogtalan történetük különbözteti meg egymástól. Természetes, hogy mindenki a maga (boldogtalan) nótáját fújja, és így semmi kivetnivalót sem látok abban, hogy ezen a tájon Mohácsot, Világost, Trianont, a Don-kanyart és újabban Auschwitzot emlegetik, mint ahogy azon sincs jogom meglepődni, hogy a szerbek közös emlékezetének cementje a rigómezei vereség, a lengyelek nem szabadulhatnak Katyntól, az örmények a saját holokausztjuk temetetlen holtjaitól. A nemzetek tudatalattijának működése mindazonáltal rejtélyes marad: hol és mitől válik történelemmé az emlékezet? Nem hallottam arról, hogy a belgák (pontosabban a flamandok) különösebben utálnák a spanyolokat, a finnek pedig egyik gyarmatosítójuk, a svédek nyelvét a sajátjukkal egyenrangúként használják, a másikat jelképező orosz cárnak pedig Helsinki főterén szobrot emeltek... Ugyanakkor hallottam már délnyugat-franciákat arról panaszkodni, hogy az „északiak” megégették az albigeneket és egyúttal felszámolták kultúrájukat, északolaszokat szidni a szicíliai idegeneket, akik nem dolgoznak s arra várnak, hogy a szorgalmas Észak tartsa el őket...

Igen, az európaiak különböznek egymástól – majdnem azt írtam, büszkék a különbségre, ez azonban így nem igaz. Csak ostoba ember büszkélkedik olyasmivel, ami a véletlen eredménye. Nyugat-Európában legfeljebb buta, de leginkább részeg embertől hallani, hogy büszke arra, aminek született, ami persze nem azt jelenti, hogy az okosabb szégyenkezne. Öntudata, ha egyáltalán, a részletekben nyilvánul meg. Büszkélkedhet sajtífélségeivel, szoftverkészítőinek intelligenciájával, tengerpartja és a helyi lányok szépségével, udvarias rendőreivel, vagy

éppen azzal, hogy fátylat vetett a múltra, nem utálja többé szomszédját, akit pedig lenne miért. De általában nem keresi, mire legyen büszke, miért szégyenkezzék. Csak él, igyekszik jól érezni magát ott, ahol él, nyaranta felkerekedik, és megnézi, hogyan élnek mások, akiket se nem csodál, se nem utál, tudomásul veszi, hogy azok – többé-kevésbé – mások...

Akad olyan európai, egyre több, aki néhány évre vagy egy életre máshol próbál szerencsét. Nem csupán azért, mert joga van a szabad költözésre és munkavállalásra, hanem mert már meg is szokta. Ma már nincs abban semmi különös, ha egy német mérnök olyan francia-elzászi falu polgármestere, melynek határán nyolcvan éve a nagyapák egymást mészárolták, ha a Bundestag képviselőjét Mohamednek hívják, ha a firenzei idegenvezető portugál. Az angol-belga, a lengyel-görög vagy holland-dán vegyesházasságokból származó gyerekektől, ha azt kérdezik, minek érzik magukat, gyakran tétova, mindkét szülő eredetével azonosuló választ kapunk, de az sem ritkaság, ha egyszerűen európainak vallják magukat. Amihez azután tetszés szerint ragasztható sokféle egyöntetű identitás.

A sokarcú Európában élő sokféle európai jellemzőit meghatározni bajos, de korántsem lehetetlen.

Az európai polgár – polgár, még akkor is, ha történetesen alattvaló. Önmeghatározása talán a bourgeoisfaló, de citoyentisztelő Sartre-ral ez lehetne: „*senkinél sem tartom magamat különbnek, de senki sem különb nálam*”. Régen kilépett már a rendiségből és az ezzel járó bonyolult viszonyokból, nem keresi a hatalom kezét, de nem is fél a rendőrtől.

Ha az alkotmányt nem mindig, de veleszületett jogait elég pontosan ismeri és különösebb teketória nélkül él velük. Hányszor hallani munkahelyen, családon belül: ehhez jogom van, ehhez nincs jogod, ami lényegében azt jelenti, ezt a határt nem lépem túl, ezen a vonalon józan belátásból nem léphetsz túl. Jogot nem a felsőbbtség adományoz, de dédapák, nagyapák vívták ki, akár úgy is, hogy

a maguk idejében fegyvert, kaszát-kapát ragadtak, ha kellett levágták az uralkodó fejét, vagy addig húzták az általános sztrájkot, amíg az ellenfél nem engedett.

A megszerzett jogok eredetlegendája minden európai országban más: az angoloknál nem annyira a Magna Charta, mint a parlament és az uralkodó harca (amelyben ugyancsak megkurtítottak egy királyt), a franciáknál a forradalom, amely helytel közzel a 19. század végéig tartott, az olaszoknál a félsziget egysége, a spanyoloknál a francóizmus időben nem is olyan távoli vége. Véröntás után ki egyezés, annak felismerése, hogy a nemzet csak akkor maradhat fenn, ha minden tagjának juttat valamit.

Hasonló felismerésből született a mai Európa is. Alkuból, kölcsönösen felismert érdekekből, temérdek papírból, de szívbemarkoló jelképekből is. Willy Brandt térden a varsói gettó emlékműve előtt, Kohl és Mitterrand kézszorítása a verduni mészárszék helyszínén. Választott vezetői után az európai átlagpolgár is felismerte, hogy értelmetlen, mi több, bűn, a régen elvesztett csatákat újravívni: a múltnak a tankönyvekben, a múzeumokban és a hősi emlékműveken a helye. És természetesen a család legendatárában, de semmiképpen az európaiak közötti érintkezésben.

Ebből következik, hogy az európaiak első kölcsönösen kicsikart joga: élni, nem ölni, nem halni hősi halált a becsület mezején és nem gyűlölni egymást... Ebből az első és mindenek felett valóból ered azután a többi, amely a pusztta élet jogához hozzáteszi az emberi méltóság és az egyenlőség jogát: amit neked szabad nálam, azt nekem is szabad nálad, bár nem feltétlenül ami nekem jó, az jó neked is. A sok közös jogból, jóból és szabadságból alakul lassan az az Európa, ahol a „nálam” és „nálad” szigorú határvonalai is elhalványodnak: élj úgy, ahogy jónak véled és ott, ahol tetszik, hiszen nem veszel el tőlem semmit, ha ugyanerre az én jogomat is elismered.

Az európai polgár saját jogát törvénytisztelettel védi. Oh! Ne legyünk gyermekesen naivak, az olaszokról éppen nem mondható, hogy betartják a sebességkorláto-

zást (bár ehhez képest rendkívül ritka a baleset), a görögök se úgy ítélik meg a korrupciót, hm! mint a dánok. Ennek ellenére minden (nyugat-)európai országban kömegegyezés van arról, hogy a társadalmat a törvény tartja össze, és ahol a törvény tekintélye nem érvényesül, mint – mondjuk – Szicíliában vagy a francia peremvárosokban, ott a társadalom szövete is ronggyá foszlik. Ezt tudva általában tisztelik. De ha nem, legalább büntudatot éreznek.

Ugyanez mondható az adózásról is. Kornai János intett nemrég: nem illik az államot átverni. Nos, a brit alattvaló se fizet szívesebben adót, nem lelkesedik jobban a parkolási pótdíjért, mint mediterrán eurotársa. Nem pénzről van itt szó, hanem az állam és a polgár viszonyáról. Ha az angol, a holland, a svéd, sőt újabban az északolasz nem tekinti megvetendő ellenfélnek az államot, amely nem ellenszolgáltatás vagy megfelelő tájékoztatás-meggyőzés nélkül vesz el tőle, akkor ő is egyre kevésbé hajlik ennek „átverésére”.

Megkockáztatnám, hogy hasonló mechanizmus működik munkavállaló és munkáltató viszonyában. Negyven évig sok elégedetlen európaival dolgoztam együtt, de egyikük sem a marxi értéktöbblet-elméletre utalva áhított vagy követelt több fizetést. A lét pusztá gondjain túl (ennyiből nem lehet megélni) az általánosan elfogadott normára, az igazságosság elvére apelláltak (ezért a munkáért, itt ennyi jár), és ha a kevesebb pénzt nagyobb cím vagy kedvezőbb környezet egészítette ki, azaz ha a méltóságukon nem esett csorba, a követelőző hang is mérséklődött. Ahol a nagy társadalmi kiegyezést kis kompromisszumok sora követi, ott, ha az osztályszerkezet megmarad is, a harci kedv – mindkét oldalon – lohad.

Ennél persze több történt, hiszen a nyugat- és dél-európai társadalmakban a forradalmi kedvet a középosztályosodás mérsékelte. Ha a proletárt a polgártól a tulajdon különbözteti meg, Európában nincstelen hovatovább csak a bevándorlók első nemzedékében találunk. Ott is csak addig, amíg a minimálbérre, betegbiztosításra, nyugdíjra, gyermekeik iskoláztatására való jogukat a befogadó „bennszülöttek” kétségbe vonják. A társadalmi felvonó

azonban előbb-utóbb működni kezd, a jogtalan, féljogú, analfabéta proletárok leszármazottai akár konzervatív politikusokká is válhatnak.

Az európai polgár mindennek következtében türelmes. Lehet, hogy egy-két régióban még dudál, ha a neki nem tetsző autós nem hajt elég gyorsan, de az útról bizonyosan nem kíván leszorítani, a villamoson nem lökdösődik, a sorban nem áll eléd és anyád szerelmi életét is ritkán elemzi. Oh, nem azért, mert imádja az idegent vagy éppen séggel a szomszédját, hanem mert megtanulta, hogy az élet egyszerűbb és elviselhetőbb, ha a másokban nem keres ellenfelet. Van, aki nagyapjától tanulta, van, aki a templomban, van, aki a gimnáziumban Erasmustól. A türelem természetesen nemcsak a mindennapi élet ily apró mozzanataiban jelenik meg. Az európai már megtanulta vagy éppen tanulja, hogy a másfajta ízlést, az övével homlokegyenest ellenkező véleményt, a tőle eltérő viselkedést is eltűrje – egészen addig, amíg egyéni méltósága intim körébe nem hatol, azaz amíg a túrés erény, önkéntes elhatározás következménye, nem fogcsikorgató kényszer.

Az európai polgár végül, a türelmen túl, nyitott. Eleve érdeklí és egy bizonyos határig vonzza, ami hétköznapijaitól különbözik. Ezért eszik Helsinkitől Malagáig pizzát, csop szuit és falafelt, ezért hord szabad idejében Indiában hímezett inget és texasi csizmát. De főleg ezért tanul idegen nyelveket, pletykál ismeretlenekkel az interneten, erősít műholdas antennát háza tetejére, ezért készül a nyári népvándorlás alkalmával idegen tájakra. Dédapja, nagyapja a haza határai mögött szuronnyal várta az ellenséges sereget, amely azért jött, hogy elrabolja tehenét, megdugja feleségét és felgyújtsa otthonát. Ő elcseréli lakását, hogy egy hónapig a Földközi-tengerben áztathassa lábát vagy Lappföldön gyalogtúrázzon, mert az ismeretlen vonzza. Minél messzebb s minél ismeretlenebb, annál inkább. Saint-Exupéryvel mondja: *„Ha különbözöl tőlem, testvérem, nem fosztasz meg semmitől... gazdagabbá teszel”*.

És közben persze az illemhelyet is úgy hagyja el, ahogy találta.

PERSÁNYI MIKLÓS
állatkertész, biológus-politológus

VÉGRE ITTHON – EURÓPÁBAN!

Személyes impressziók az európai szellemről,
emberekről és arról, hogyan hat majd az EU
a maradék természetre Magyarországon

Ebben a dolgozatban az önvallomás és az ökológiai prognózis elemei szándékosan keverednek – azt gondolom ugyanis, hogy európai jövőnk egyrészt ráció, másrészt emóció, de az utóbbi talán előbbre való...

Vajon mit jelent európai polgárnak lenni? Mintegy fél évszázados fennállásom alatt kevésszer jutott olyan erősen eszembe ez, mint 1991-ben, amikor egyéves amerikai ösztöndíj után hazafelé utaztam. Sokszor csak akkor értjük meg azt, hogy hová is tartozunk, ha elszakadunk a helyünkről. Nagyon nehezen lehet valóban átérezni például, hogy mit jelent a Föld lakójának lenni. Egy repülőgépre felszállva, amikor minden oly pici lesz odalent (és a régi adoma szerint mi magunk is nagyon picinyekké válunk odafent), erről a „Föld-lakóságról” jobban el tudunk már gondolkodni. De egy távolságtól és a visszatérés reményétől szorongó úrhajós számára, ha kabinja ablakából saját szemével látja a végtelenségben úszó kék és zöld bolygót, nem lehet más érzés, mint az, hogy oda tartozom. Föld-lakó vagyok.

Az említett egy év alatt az USA húsznál több államában, százánál több szervezetnél fordultam meg, éltem, előadtam és tanultam az egyik legszebb amerikai egyetemi campuson, a Cornellen, dolgoztam másfél hónapot a Világbanknál, megcsodáltam a szuperhatalom természeti szépségeit, vezettem napokat irdatlan útjain, ismerősö-

ket, barátokat szereztem, faragtam a Thanksgiving idején pulykát, énekeltem karácsonyi énekeket Georgiában, megcsodáltam a Grand Canyont, meg a Golden Gate-et. Megérintettem a Dalai Lámát, azelőtt soha nem látott méretű shopping mallokból bolyongtam, végiggyalogoltam az azóta összeomlott World Trade Centertől Kossuth szobráig egész Manhattant a Broadway teljes hosszában, heverésztem a Central Parkban, kajakoztam az Adirondacks hegység medvéktől lakott vidékein kristálytisztá tavakon, repültem a pasmaquaddi indiánok ügyvédjével a Hudson-öböl felett.

Mondom, ismerősöket, barátokat szereztem, olykor megfélelkezve már sajnos néhai Marx Gyurka bátyám sok bölcs tapasztalaton alapuló intelméről, amit kiutazásomkor vésett az eszembe. Azt mondta ugyanis, hogy ne tévesszen meg, hogy az amerikaiak ugyanúgy néznek ki, mint mi, képzeljem azt, mintha zöld volna az arcuk, mert annyira másféle emberek. Nem egészen értettem, hogyan gondolja ezt, de ma már jobban tudom. Meg persze azt is megértettem odakint, mit tartanak az amerikaiak a magyarokról (magyar az, aki a forgóajtón mögötted megy be és előtted jön ki), és próbáltam sokukat meggyőzni arról, hogy mi valójában nem ilyen, hanem olyan emberek vagyunk, akik hozzászoktak olyan dolgok működtetéséhez, amelyek nem működnek.

Megszoktam persze addigra, hogy kelet-európai csodabogárnak tekintsenek, aki egy pontosan nem ismert helyről (Bukarestből?) jön, aki frissen került ki a szovjet-birodalom veszélyes, de izgatón egzotikus burája alól, és gyermekien naiv üzletemberek szemében hasznos tanácsok és kapcsolatok forrása lehet a frissen megnyílt piacok meghódításához. Persze utóbbi várakozásoknak sem nem tudtam, sem nem akartam megfelelni. Egyszerűen más dolgok érdekeltek világeletemben.

Megtanultam persze, hogy az amerikai csoda egyik titka, az olvasztótégely, a „melting pot”, segít hasonlóvá elegyíteni a többiekkel, és a sokféle összeolvadt ember aztán új minőséget teremt az amerikai álomban. Ennek a

tégelynek a létezéséről már a legelső szintre hozó nyelvleckék sikerrel tájékoztattak. Aprópó, nyelvlecke. Az egyik legelső tanács, amit a külföldieket segítő tanár adott, az volt, hogy hogyan mondjam ki a saját nevemet „amerikaiul”, hogy ne tűnjek nagyon lehetetlen alaknak. (Nem mondom meg, mit javasoltak, hadd legyen a tisztelt olvasónak egy kis öröme a rejtvényfejtésben.) A tégely első rotytanása. Persze én „megtaláltam Amerikát”, ahol aztán sok-sok remek élmény, tanulság, emberség és szinte csoda ért, szeretem Amerikát és nagyon sok amerikait, de csak azért szóltam róla most ennyit is, hogy elmondhasam, én azért inkább európai vagyok. De ezt nem tudtam mindig ilyen pontosan.

Hazafelé jövet Londonban kellett átszállnom a budapesti gépre, és volt némi elintézendőm a Cityben, amiből aztán többévi munka lett az Európa Bankban. Heathrow-ból metróval mentem át a város másik végébe. A metró az első jó néhány kilométeren többnyire a felszínen halad, így aztán az utasok nézegethetik a kis telkekre épült kétszintes házak hosszú sorát itt-ott megszakító templomokat, parkokat, gyárakat, lakótelepeket, irodaházakat. Nyár volt ugyan, se nem napos, se nem esős, se nem meleg, se nem hideg, amolyan szürkés londoni nyári nappal. Mégis, ahogy az ablakon kibámultam, hirtelen elfogott egy nyilvánvaló érzés:

„Végre itthon vagyok! Itthon – Európában.” Kevés hajlam van bennem amúgy a pátoszra, de ez a pillanat életem egyik maradandó „heuréka-élménye” volt. Pedig Anglia még önmaga is „tengerentúlnak” titulálja Európát, meg juszt is a másik oldalra szerelteti az autók kormányát és balra hajt. De egy év Amerika után valóban úgy éreztem, hogy az én saját kontinensemén vagyok újra, és ez jó érzés volt. Éreztem a házakból, utakból, de még a kopott öreg metróból is áradó történelmet, meg azt, hogy olyan helyen vagyok, ahol a múltat nem egy-kétszáz évben mérik, ahol az természetes, hogy emitt ilyen nép él, ilyen nyelvet beszél, de pár száz kilométerrel arrébb egy másik

nép és másik nyelv – anélkül hogy nyomtalanul egybe akarna olvadni.

Nem tudom, hogy mitől éreztem akkor ennyire Európa otthonosságát, de eufórikus élmény volt. Józan ésszel nem is igen érthető, hiszen sok örömben volt részem az Újvilágban is. Talán az otthontól való nagyon távol-lét, az óceán képviselte nedves és feneketlen elválasztás, ahonnan már nem lehet józan paraszti ésszel hazajutni? Talán csak megörültem, hogy immár nem ezer, hanem inkább száz kilométerekben méretik a távolság a Dunától? Vagy talán csak túl hirtelen csapott meg Angliában Európa múltat jelenbe ötvöző atmoszférája?

Mindenesetre ettől kezdve otthonosabbá vált számomra Európa. Megadatott aztán, hogy az Európa Banknál számos európai országból jött vezetővel és munkatárssal dolgozzak évekig, ami szintén izgalmas tapasztalat volt, de olyan élmény, amit bárkinek jó szívvel kívánok. Angol és francia főnökök, olasz, német vagy spanyol kollégák, ha kellett, együtt repülni orosz rengetegekbe, finn irodákba vagy egy kis közép-ázsiai demokrácia-fejlesztésre Taskentbe.... Egy környezetvédelmi főszakértő munkája nagyon érdekes tud lenni... Igaz ugyan, hogy Angliában élve sohasem voltam képes megérteni egy krikett-meccs lényegéből annál többet, hogy szép időben kellesz dolog a nézőnek söröket szopogatni a lelátón, az ember mégis megtanul türelmes lenni másféle emberek, másféle kultúrák és másféle gondolkodási utak iránt, mert megérti, hogy ha nem ezt teszi, őiránta sem lesz türelmem senki.

* * *

Talán ez az európaiság egyik fokmérője. Már elmúltam harminc, amikor legelőször léptem az átkos nyugat földjére, s meglegegedetten tapasztaltam, hogy bár valóban fényesebb ez a világ, mint a miénk, ott is eszi a vasat a rozsdá. Mára már csak egyetlen olyan európai ország maradt, ahol nem fordultam meg személyesen (Portugália). A sors úgy hozta, hogy az Európa Bankot elhagytam, és

mondhatnám Királyhegyi Pál nyomán, hogy „kalandvagyból” hazajöttem, mert egy gyerekkori álmomnak tartozva állatkert-igazgatónak álltam Budapesten. Sok munkát, olykor bosszúságot, de ugyanakkor sok elismerést is hozott ez a lépés, amelyet ma sem értékelek „visszalépésnek”, de hozott olyan meglepetéseket is, amelyekre Londonból haza-pályázva egyáltalán nem számítottam.

Állatkert-igazgatók Európában többnyire az állatkertekben teremnek, csak a kisebbségünk csöppen be ebbe a furcsa világba kívülállóként. Velem ez történt, s amikor 1994-ben elkezdtem főigazgatni a Fővárosi Állat- és Növénykertet, én voltam a kétszáz dolgozó között az egyetlen, akinek egyetlen hónap állatkerti munkatapasztalata sem volt. Jó kollégák, barátok és bölcs tanácsadók mellett ebből nem lett szerencsére nagy baj. Az persze nem volt örömteli fáklyásmenet, hogy miként csináljunk mielőbb egy szovjet-típusú állatkertből egy európai típusút, különösképpen pénz nélkül, de Lao-ce szerint a leghosszabb út is az első lépéssel kezdődik. (Nem állhatom meg, hogy ugyanennek a bölcsességnek alparibb, de vonatkozó találos kérdés analógiáját is megemlítem: Tetszik-e tudni, hogyan kell egy elefántot megenni? Hát falatonként...) Bizonyos, hogy egy poszt-szovjet országból európaiat teremteni is hasonló receptúra szerint kell. A mi esetünkben az első lépés a lámakifutó átépítése volt, s az onnan leszerelt több tonna vasból egy Rács-Lámát építettünk, afféle állatkerti felszabadítási emlékműként.

Nem szeretnék az Állatkert megújításának részleteivel senkit untatni, hiszen Európa volna a téma, tehát avval folytatom, mert Európa a londoni heuréka óta valahogy nem akar elhagyni. Az általam nem számított meglepetések közé tartozik például, hogy négy évvel állatkerti karrierem kezdete után megválasztottak az Európai Állatkertek és Akváriumok Szövetsége (EAZA) alelnökévé, majd 2000-ben (hogy könnyebb legyen észben tartani) elnökévé. Mivel viszonylag kevés európai szervezetnek van magyar elnöke, ez számomra is meglepő érdekesség volt. E szervezetnek 15 éves története során először belga,

aztán skót és német elnökei voltak, de kelet-európai még nem. Az eredetileg az Európai Unió országainak állatkertjeit egyesítő szervezet 1988-ban alakult meg, és a rendszerváltást követően kezdett kelet-európai tagokat is befogadni.

Az EAZA a világ legnagyobb regionális állatkerti szervezete, amelyben 34 ország 284 intézménye vesz részt. A tagállatkerteket, akváriumokat, szafariparkokat, állatparkokat, terráriumokat és hasonló intézményeket évente 125 millió látogató keresi fel. Könnyen belátható, milyen széles körben van hatása természetvédelmi, tudományos, oktató és ismeretterjesztő munkájuknak. A tagintézményekben több mint 15 ezren dolgoznak, köztük közel ezer olyan felsőfokú képzettségű szakember (pl. zoológus, biológus, állatorvos, pedagógus), akik tudásukkal a természet védelmét segítik elő.

De nem az állatkerti vonatkozásokról akarok most további részleteket mondani, hanem arról, hogy milyen érzés egy ilyen európai szervezetben magyarnak lenni. Hát kezdetben egyáltalán nem egyszerű. Talán olyan, mint ahogyan majd Magyarország lakói érezni fogják magukat, ha az Unió tagja lesz az ország. Eleinte nem értjük, hogy mi minden történik körülöttünk. Ismeretlen arcok, fogalmak, gondolatok, eszmék, érdekek kavargása, ütközése – ez így volt számomra ebben a különös állatkertész világban is. Cseppben a tenger.

Aztán lassanként kiismeri magát az ember, megtanulja a játékszabályokat, és kezdi észrevenni azokat a hézagokat, amelyekben sok a tennivaló és kevés a tapasztalat. Így találtam magamnak hamar feladatot az EAZA-ban, no meg újbarátokat is. Persze ehhez tudni kell, hogy az állatkertekben elvárásolt emberek sokasága dolgozik, akikkel nagyon hamar szót talál a hasonszórú. De itt nem csupán a suba subához, pardon madarat tolláról elv működik. Nem tudom miért, de a szakma tele van lelkes, életvidám, bizakodó, ügymozgató emberekkel, akiknek nem a pénz jelenti a sikert, hanem akkor lelkendeznek legkivált, ha egy ritka állatot sikerül szaporítani. Megállás nélkül alkot-

nak valamit, folyton fejlesztenek, építenek, átrendeznek, mert az állatkertészet olyan szakma, ahol mindig lehet valamiből jobbat csinálni, és aki nem teszi ezt, menthetetlenül elmarad. Habár az üzletről általában is azt tartják, hogy olyan, mint a biciklizés, vagy taposol, és akkor haladsz, vagy megállsz és akkor leesel.

Az új nagy feladat, a kipusztulóban lévő állatfajok megőrzése iránti alkotó lelkesedés manapság további energiákat mozgat meg az állatkertek köreiben. Ha a szükség úgy hozza, tucatjával kerekednek fel madárgondozók, hogy Dél-Afrikába menjenek pingvint mosni az olajmocsokból, napokat töltenek úton, hogy a tenyésztési programok sikere érdekében állatokat szállítsanak Európá egyik végéből a másikba, felkerekednek távoli dzsungelbe tudományos vizsgálatokra, vagy csak esetleg egy izzasztó majommentő telepre ganajozni.

Remélem, nem tűnik hazafiatlannak, de számomra ezek az emberek lelki honfitársaim, még ha sosem hallottak Árpádról, Mátyás királyról, netán Rákosi Mátyásról. Még akkor is azok, ha nem is kíváncsiak rájuk. Egy helyre tartozunk, Európába, annak is egy sajátos csoportjába. Megtaláljuk a hangot, ha olykor vitatkozunk is, például arról, hogy milyen módon kell szabályozni az állatok beszerzését, továbbadását, cseréjét, hogyan csökkentjük az egyedi gyűjtemények rendelkezési szabadságát, szuverenitását, ha így jobban tetszik, annak érdekében, hogy a veszélyeztetett állatfajok biztosabban maradhassanak meg. Tanulságos figyelni ezeket a vitákat, ahol nemegyszer az elnöknek, mármint most éppen nekem kell kimondani a döntő szót, ha nagyon muszáj. Mert az elvárás az, hogy az elnök inkább azt segítse elő, hogy olyan döntések szülessenek, amelyekkel mindenki elégedett.

De hogyan lehet azt elérni, hogy a német, a brit (már ez is elég suta, mert akad skót, északír, angol meg miegymás egyaránt), a holland, a francia, a cseh, a svájci meg a svéd mind egyetértsen? Ráadásul nemzetiségtől függetlenül másként gondolkodik az akvarista, mint a madarász, az állatorvos és a zoopedagógus, az igazgató és az állatgon-

dozó... A feladat nemes, mondhatnám nemes egyszerűséggel, de a titok egyszerű: oda kell figyelni arra, hogy ki mit akar. A végén úgyis kiderül, hogy ugyan vannak különbségek, de többet jelent mindaz, ami valamennyiünket összeköt. Vannak ugyan ádáz viták, de ettől a barátság barátság marad, s ha fel is merülnek konfliktusok, a végén mindenki érdeke az, hogy ne csak ő, hanem a másik fél is jól járjon.

Én a magam kis európai elnökösködése során azt tapasztalom, hogy európai honfitársaink majdnem szakasztott olyanok, mint mi. Persze a spanyolok kicsit többet gesztikulálnak, a germánok többet körülményeskednek, a franciák sosem akarnak más nyelven tudni, a hollandok sokkal pontosabbak, a lengyelek általában egyetértenek, a dánok között éppen dül a belviszály. De ha összehasonlítom a fejleményeket avval, hogy a Magyar Állatkertek Szövetségében – ahol csak 12 állatkert szerepel a tagsági listán – hogyan születnek döntéseink, nem sok különbséget látok. Van szerencsém jelenleg éppen funkciókat halmozni, mert a hazai szövetségnek is elnöke vagyok, és azt látom, hogy nincs nagy különbség magyar és nem magyar állatkertész (mondhatnám bátran magyar és nem magyar ember) között. Vannak emberek, akikkel könnyű a hangot megtalálni, és vannak olyanok, akikkel kicsit nehezebb. De nincsenek reménytelen helyzetek – csupán emberek lehetnek remények nélkül. De ez határoktól, nemzetektől független.

* * *

Persze az, hogy az ország az Európai Unió tagja lesz, nemcsak több kapcsolatot, szellemi közösséget jelent majd más nyelvű, más történelmű európai honfitársainkkal. Lesznek jócskán gazdasági, politikai, kulturális hatások. Lesz uniformizálódás – bár lehetne választani, hogy az amúgy ránk is hengeredő globalizációs masszát hagyjuk-e magunkra zúdulni, vagy mi is beállunk az Európa-ernyő alá.

Természettudós és természetvédő szakembereink némelyike idehaza úgy tartja, hogy az EU Magyarországnak már csak amiatt is örülhet, mert egy természeti értékekben, az élővilág változatosságában gazdag országot kap, ahol nem pusztult el még annyi minden, ami a fejlett ipari országokban már régen tönkrement. Most nem szeretném ezt a tézist sem megerősíteni, sem megcáfolni, mert ez önmagában külön tanulmányt érdemelne.

Aki járt Európában a norvég fjordoktól az Ebro deltájáig és a Pireneusokig, vagy a Fekete-erdőtől a holland dűnékig és a finn tóvidékig, annak lehetnek ötletei Európa természeti értékeiről – és arról is, hogy ezek nem kell hogy versenyezzenek egymással abban, hogy melyik a szebb, a jobb, az értékesebb. Ezek között az értékek között büszke helye kell hogy legyen a Hortobágnak, Belső-Somogynak, Gemencnek vagy Zemplénnek, a magyarországi vidráknak, túzokoknak, rákosi viperáknak, sisakos sáskáknak, fői boglárkalepkéknek, medvefül kankalinoknak, magyar kikericsnek, a pilisi lennek. De semmiképpen nem valamely más térségben lévő értéket megelőzve, hanem azokkal egyenlő sorban. A természetben nincsenek jobb és rosszabb értékek, csak értékek vannak, amelyek egyaránt közös európai örökségünket jelentik, és ahhoz méltón is kell bánnunk velük.

De érdemes megnéznünk azt, hogy vajon a magyar gazdaság uniós csatlakozásának következtében mire számíthatunk a hazai természeti értékek szempontjából. Lásunk hát természeti kihívásaink közül néhány kulcsfontosságút, például azt, hogy a gazdaság várható növekedéséből eredően a területhasználatban változások lesznek, várhatóan még nagyobb nyomással a „zöld” területekre, a településekre, a lakó, ipari, kereskedelmi és szolgáltatási létesítmények további terjeszkedése, de különösen is a közlekedési infrastruktúra fejlődése várható.

Vagy a mezőgazdasági termelés szükségszerű csökkenéséből eredő földhasználati változásokat, az agrár-környezetvédelmi program erősödését, illetve általában a

fenntartható fejlődés egyes elemeinek erősödését a gazdasági és társadalmi tevékenységekben.

Nem kevésbé a környezetvédelmi szabályozás és intézkedések megerősödését, a természetvédelemre fordítható erőforrások jelentős növekedését, a természetkárosító tevékenységekkel szembeni szigorúbb fellépést, a nemzetközi elvárások növekedését a természeti értékek megőrzésére.

Illetve az emberi tényező változásait: így az anyagi jólét terjedése, a növekvő szabad idő, a képzettségi szint emelkedése, az ökológiai gondolkodás erősödése, az emberek növekvő térbeli mobilitása. Nézzük meg mindezeket egy kicsit alaposabban.

Az EU-csatlakozás várhatóan a gazdaság további növekedését fogja eredményezni. Ennek nyomán korszakos változások várhatók a területhasználatban. Persze e változások egyébként is bekövetkeznének, nemcsak az EU-csatlakozás váltja ki őket, de annak köszönhetően gyorsabban fognak megtörténni, mint egyébként. Még nagyobb nyomás nehezedik majd a „zöld” területekre, hiszen a települések, a lakó-, ipari, kereskedelmi és szolgáltatási létesítmények tovább terjeszkednek majd. Ha nem gondolunk egyébre, csak arra, hogy a rendszerváltást követő egyetlen évtizedben milyen ütemben történtek meg úgynevezett „zöldmezős” beruházások az országban szerteszét egy gazdaságilag nem éppen pozitív időszakban, akkor józan fejjel aligha hihetjük, hogy a gazdaság fejlődésének sokkalta kedvezőbb körülményei között nagyobb önmérsékletet tanúsítanak majd a befektetők vagy akár maga a magyar lakosság. Gondoljunk a szédítő tempóra, ahogyan a prosperáló vidékeken lévő helyi önkormányzatok belterületté tettek külterületi földeket, hogy azokat aztán mielőbb lakóparkká parcellázhassák, vagy egy bevásárlóközpontot, gyárat, de legrosszabb esetben egy raktárat, kamionparkolót vagy akármit létesítsenek rajtuk, ami egy kis pénzt hoz vagy az önkormányzatnak, vagy valakinek.

Nem nehéz megjósolni a közlekedési infrastruktúra fejlődését sem. Elegendő kézbe venni a tervezett új autópályák és autótutak terveit, és máris látható, hogy a nyomvonalukon lévő élőhelyek statisztikailag is jelentős csökkenése, illetve feldarabolódása elkerülhetetlen. Ráadásul ezek az utak további fejlesztéseket is fognak vonzani, amelyek még újabb területeket vesznek igénybe, és e helyeken a korábbi „zöld” állapotok örökre megszűnnek, pl. erdő, legelő, szántó stb. helyett roncsolt talaj, zavart környezet, betonmező, autóparkoló, valamiféle épület lesz. Olyan helyeken is járművek ezrei fognak naponta dübörögni, ahol most szinte érintetlen természetes területek vannak – gondoljunk csak a régóta emlegetett déli autópályára, amely Belső-Somogytól a Kiskunságon át Beregig több tucatnyi helyen fog beleütközni már védett vagy védelemre érdemes zónákba. Az előre megjósolható országos és helyi viták végén több-kevesebb kompromisszummal ugyan, de a természet számára most meglévőknél mindenképpen nagyságrendekkel rosszabb állapotokkal lehet számolni.

E változások valószínűleg elkerülhetetlenek, és adódnak abból, hogy Magyarország Európa közepén fekszik, és szükségképpen tranzitország szerepe van. A hazai természeti értékek védelme pedig fontos társadalmi cél, de aligha lesz versenyképes a makrogazdasági érdekekkel és magával a tőkés társadalmi rend alapszabályaival szemben.

Akadnak persze a természet számára kedvező változások is. Ezek közül az egyik legnagyobb hatásút a mezőgazdasági termelés szükségszerű csökkenéséből eredő földhasználati változások jelentik, amelyeket az agrár-környezetvédelmi program erősítése is jól szolgál. A hatalmas agrár-túltermeléssel bajlódó Európai Uniónak nincs szüksége arra, hogy tagországaiban rossz termőhelyi viszonyok mellett alacsony hatékonysággal próbáljanak tűzelvással élelmiszert termelni. Várható, hogy – nyugat-európai mintákhoz hasonlóan – nálunk is olyan gazdasági kényszerek és ösztönzési mechanizmusok fognak megho-

nosodni, amelyek segítségével jelentős területeken megszűnik majd a közvetlen mezőgazdasági termelés.

Ezeket a jövődöbeli volt-agrár területeken mód lesz arra, hogy természetes élőhelyek alakuljanak ki, helyreálljanak vagy helyreállíthatók legyenek. És itt nagy számokról van szó, hiszen a termőterületeknek nem csupán pár százalékról beszélhetünk, hanem annál nagyságrenddel többről, akár az ország területének 10-20 százalékról is, például közel 1 millió hektár szántóterület feladásáról. Az így megjelenő hatalmas területek sorsáról pedig tervszerűen kell gondolkodni és gondoskodni, beleértve ebbe a vidékfejlesztés teljes eszköztárát, amely az ott élő embereknek a megélhetését, egyáltalán az ott-létézését biztosítja, de bele kell érteni azt is, hogy mi a természetvédelem koncepciója ezekkel a felhagyott területekkel kapcsolatban.

Befolyásoló tényező az Unió egységesítő szabályozása a mezőgazdasági termelésben is, ami nem kedvez a sokféléseknak. A megmaradó intenzív művelt területeken az intenzitás ugyan növekedik majd, de másfelől az agrár-környezetvédelmi program erősödése is hatással lesz az élővilág állapotára. Részben a művelési módok változásai, a több extenzív művelt terület, pl. ártéri szántó helyett legeltetés, intenzív állattartással szemben a külterjesebb módszerek, a kevesebb vegyszer használata mind olyan hatásokkal járnak, amelyek kedvezőek a természetes folyamatokra és életközösségekre.

A művelési ág változtatása tekintetében Haraszti 1999-ben már összefoglalja, hogy mely területeken kellene a művelési ág változtatását preferálni: a hullámtéri, a domb- és hegyvidéki, a természetes gyepekkel érintkező és a védett területeken lévő szántók esetében, illetve felveti az átmeneti gyepesítés ötletét is. A gazdálkodásból kieső, gyenge termőképességű és nagy kiterjedésű szántók lehetséges jövőbeni hasznosítására pedig a következő földhasználati módokat veszi számításba: erdőtelepítés, faültetvények létesítése, folyók hullámterének bővítése, halastavak építése, nádasok létesítése, ugaroltatás, gyepesítés, átmeneti gyepesítés, egykori természetes mocsarak,

lápok visszaállítása, infrastruktúra és lakóterületek területigényének biztosítása, sport- és szabadidős tevékenység.

Az előbbiekhöz hasonlóan a fenntartható fejlődés egyes elemeinek is az erősödése várható a gazdasági és társadalmi tevékenységek különböző szektoraiban az energiatermeléstől a nyersanyaghasználatig. Mindezek között jó néhány olyan van, amely az élővilág sorsára is hatással van. Ezek felmérése, elemzése külön tanulmány tárgya lehet.

Az EU-csatlakozás a környezetvédelmi szabályozás és intézkedések megerősödését is hozza, s ez könnyen belátható hatásokkal jár különböző élő rendszerekben. Ha például a szennyvíztisztítás mértéke jelentősen javul, az gyors és pozitív következményeket jelent a felszíni és felszín alatti vizekben, és ennek nemcsak élőhelyi, hanem biodiverzitásbeli hatásai is vannak. Várhatjuk továbbá a természetvédelemre fordítható erőforrások jelentős növekedését, mind hazai, mind EU-s forrásokból. A természetkárosító tevékenységekkel szembeni szigorúbb fellépést pedig nemcsak a hazai társadalmi csoportok, hanem külföldi befolyásos szervezetek is követelni fogják.

* * *

Végezetül nem szabad elhanyagolni az emberi tényező változásait. A következő években, évtizedekben valószínűsíthető az anyagi jólét terjedése, a növekvő szabad idő, a képzettségi szint emelkedése, az ökológiai gondolkodás erősödése és az emberek növekvő térbeli mobilitása. Mindezeknek hatása lesz arra, hogyan alakul az országban a természet állapota, és arra is, hogy milyen programot építhet fel a hivatalos természetvédelem. Bizonyos például, hogy növekszik majd a nyomás a magas rekreációs értéket képviselő természetes területek iránt, és egyre több ember fog érdeklődni, de akár személyesen részt is venni a természet megőrzését célzó tevékenységekből.

Az emberek szemlélete és a kultúra terén is várhatók elmozdulások. A technikai civilizáció korunk műveltség-

eszményének egyik alapja, amelynek különösen elektronikus módjai erősödnek. A művészetek pedig a másik hagyományos vonulat. A 21. század az egyik fő vezérgondolata azonban most még jóval kevesebb figyelmet kap, de a jövőben egyre fontosabbá válik majd. Ez a harmadik terület, amelyet „ökologikus útnak” neveznek, fő tematikájában a természet és az ember harmonikus együttélését hangsúlyozza. Tudósok és civil mozgalmak próbálkoznak terjesztésével, és kezdeményekben már jelen van a társadalom egyre több formalizált intézményében az államigazgatástól az oktatásügyig. Tudjuk, hogy sosem volt annyira éles a viszony az emberiség és a befoglaló természet között, mint manapság.

Közhelyszerűen vészterhes ez a viszony, világvége-jóslatokban gazdag, fenyegető katasztrófapéldák sokaságát felvonultató. Globális felmelegedés, ózonlyuk, veszélyes hulladéközön, árvizek, lég- és vízszennyezés, erdőségek pusztulása, mérgezések, erőforrások felélése, génpiszka, állat- és növényfajok ezreinek kipusztítása meg a többi beláthatatlan kockázattal járó beavatkozás a természet eredeti folyamataiba.

E gondolatoknak Magyarországon is egyre szélesebb a bázisa. Amikor nálunk hagyományosan kultúráról esik szó, szinte kivétel nélkül a humánkultúráról, elsősorban a művészetekről, színházakról, irodalomról, zenéről, szoborról, táncról, történelemről és hasonlókról szoktak beszélni. De a természettudományos és az ökológiai kultúra jelentősége a társadalomban egyre növekszik, az ezt szolgáló intézmények és civil szervezetek egyre inkább népszerűek, és még inkább azok lesznek a jövőben. A szelíd turizmus pedig a szabadidő-töltésben, kül- és belföldi idegenforgalomban fog egyre jelentősebb használókat vonzani.

* * *

Mindemellett azt is fel kell vetni, hogy Magyarország a világ leggazdagabb országai közé kerülve már nem maradhat közömbös a Föld szegény országaiban jelent-

kező természeti és élővilággal összefüggő kérdések iránt. A kommunista rendszer idején azt mondtuk, hogy a szegény országokban lejátszódó környezeti problémák, így az élőhelyek, állat- és növényfajok pusztulása is az imperialista tőkés társadalom bűneinek következménye, tehát a mi kis országunk csak igen szerényen tud egyes „baráti országok” természetmegőrzéséhez hozzájárulni. Aztán a rendszerváltás után ezt a szálát is jórészt elejtettük, és a fő hangsúly arra került, hogy mi magunk, a saját természetvédelmi tevékenységünkhöz éppen a korábban elmarasztalt országokból szerezzünk forrásokat adományok, támogatások formájában, amelyeknek mértéke ugyan összességében nem volt nagy, de hozzájárult számos helyi gond enyhítéséhez, modell-értékű megoldások bemutatásához.

Az EU tagjaként nyilván számíthatunk intézményesülő természetmegőrzési célú támogatásokra, de csökkenni fog a hozzánk irányuló alkalmi adomány, hiszen az mindig a szegényebb, elmaradottabb térségekre irányul. Sőt rövidesen számítani kell arra is, hogy a világ szegényebb négyötöde miránk is mint „donor-országra” fog tekinteni. Emiatt el kellene dönteni azt is, hogy vajon Magyarországnak egyéb nemzetközi érdekei és az EU belső feladatmegosztása során vajon milyen régió(k)ra kellene a hazai természetvédelmi célú donor-tevékenységekre fordítania, akár állami, akár azon kívüli forrásokról legyen is szó. Előrebocsáthatjuk, hogy a világ nem fog avval megelégedni, ha mi a határainkon kívüli támogatásunkat csupán a Kárpát-medence szegélyéig szeretnénk elképzelni. Számkra Európa akkor lesz otthonos, ha rájövünk arra, hogy hazánk határai nagyon távolra terjedtek ki...

SZABÓ ISTVÁN
filmrendező

KÖZÖS KULTÚRÁNK

Abban kevesen kételkednek, hogy Európa a világpolitikában, világ gazdaságban elfoglalt helyének megőrzéséhez, még inkább megerősítéséhez szükséges az Európai Unió, s ez az Unió a pénzügy, a gazdaság, a piac, a munkahelyteremtés, a szociális háló, a biztonság és még sok más kérdésben egységes fellépést igényel. Abban sem kételkednek sokan, hogy az egységes fellépéshez meg kell teremteni ennek technikáját, szabályait, rendszerét. De vannak Európának megőrzendő alapértékei, amely közös kezelése nehezebb, mivel maga a különbözőség hordozza ezeket az értékeket. Ilyen Európa kultúrája, művészete. Létezik-e közös európai kultúra? Összevonható-e a német kultúra a spanyollal, az angol az olasszal, a francia a magyarral vagy a svédvel, a dán, a cseh a portugállal? Sőt, ha a német kultúrát egységesnek próbáljuk felmutatni, azonnal beleütközünk a porosz és a bajor kultúra, mentalitás, világszemlélet különbségeibe. De ugyanilyen távolság van Olaszországban a szicíliai és a toszkán kultúra között.

A kultúra tehát mindig lokális, függ sok mindentől, ami a történelmi-társadalmi tapasztalatból, természeti adottságokból, szellemi örökségből kultúrát, s a kultúrából művészetet teremt. Az európai kultúra egyszerű képpel leírva olyan, mint egy hatalmas mező telve különböző fajta, különféle színű, illatú virággal. Ha csak egyféle virág nyílhatna ezen a mezőn, elvesztené gazdagságát, szépségét. Természetesen van egy alapvetően közös ezen a mezőn: a föld, amelyből ez a sokszínű világ táplálkozik. A föld valószínűleg a Biblia – az Ó- és Újtestamentum –, a görög és római kultúra, de a gazdag és csodás növényzet

különböző attól függően is, hogy honnan került erre a mezőre, mikor eresztett gyökeret, hogyan alakult át asszimilálódva környezetéhez, s itt mezőn a patak közelében, fák árnyékában vagy a napfényes oldalon nőhet-e. Gondoljunk Bartók népdalkutatásaira, a népdalok eredetéhez vezető csodálatos bűvópatakokra.

Ahhoz, hogy az európai polgár otthon érezze magát mindannyiunk Európájában, a saját falujában is otthon kell lennie, ehhez pedig lehetőséget kell kapnia, hogy ott saját kultúrája szerint éljen. Őrizhesse hagyományait, vendéglőiben találja meg otthoni ízeit, televíziójában láthasson anyanyelvének értékeit hordozó műveket.

Az európai kulturális politika lényege – ellentétben sok más európai értékkel – éppen a különbözőségek megtartására kell hogy épüljön, a helyit – lokálisat – kell támogatnia. Pontosabban közösen kell támogatnia, sőt megkövetelnie a helyi kultúrák, lokális értékek támogatását a kormányoktól, régióktól, s biztos vagyok benne, hogy kulturális elveit, stratégiáját is erre kell majd alapoznia. Mert ha a kulturális politika a lokális kultúrát valamiféle általános piaci szemlélet irányába kényszeríti, azzal megfojtja. Különösen igaz ez a kisebb, nyelvíleg is behatárolt országokra, mint például Svédország vagy akár Magyarország.

A mozgóképnek, hangsúlyosan a televíziókban és a számítógépen megjelenő képnek, ebben egyre nagyobb a szerepe.

Sajnos naponta látható példa a közszolgálati televíziók színvonalatlanodására. Hamis piaci versenyhelyzetbe kerültek a magántelevíziókkal; reklámokkal és úgynevezett nézőszámnövelő műsorokkal rombolják le színvonalukat, mintha nem is az adófizetők pénzéből élnének. A közszolgálati lényegét hazudják el – a közinformálása, a köz számára elérhető kultúra, értékőrzés, értékterjesztés a feladatuk, ezért kapnak pénzt a „köz”-től, amit a magántelevíziók nem kapnak. A magyar közszolgálati televízió a politikai erők kiszolgálásán kívül semmiféle közszolgálati feladatnak nem felel meg. Nem láthatók a magyar irodalom értékei; a magyar közönségnek kedves szí-

nészek csupán színvonaltalan, úgynevezett show-műsorokban jelennek meg, nem tehetségük szerint; zenei értékeink, színházművészetünk, képzőművészetünk stb. csak töredékekben, két „nézőszámnövelő” műsor közt időkitöltőként kap helyet. Ez politikai kérdés: ha a kultúra félresöpése hiánnyá sűrűsödik, a hiány politikai erővé válhat, s az bármilyen irányba, így az EU-ellenesség irányába is mozdítható.

Hasonló módon vizsgálhatnánk a moziműsorok – tehát a filmforgalmazás – és a nemzeti filmgyártás ügyét is. Évek óta nem készült el a filmtörvény, mert senkinek sem volt érdeke, hogy a szabályozással megszűnjön a zavarosban való halászás, a székértábor-politika többeknek alkalmas helyzete, ami mindig igényli a felső döntést, és az természetesen befolyásolható. Törvény hiányában nem felelünk meg több európai normának, emiatt a támogatásokhoz is nehezebben juthatunk.

A magyar filmkultúra hosszú évtizedekig *élt* az állami lag vezérelt, közpénzen támogatott kultúrpolitika rendszerében.

Most a szabad piacon *fuldoklik*.

Tudomásul kell vennünk, hogy a magyar mozgókép-, film-, televízió-kultúra lényegesen kisebb piaccal rendelkezik, mint ami a ráfordítást visszatermelné. A magyar mozgóképkultúra – ahogyan a kultúra más területe is – nem életképes, nem létezhet közösségi támogatás nélkül. Természetesen mindig születnek olyan művek – egy-egy –, amelyek ellentmondani látszanak ennek a helyzetnek. Magam is fel tudok sorolni 5-6 olyan magyar filmet az elmúlt 40 évből, ami a nemzetközi piac segítségével behozta az előállítási árát. De ezek a filmek olyan környezetben és olyan más művek hatására születtek, amelyek többségét nem érte ez a véletlen szerencse: az előre nem látható, nem kiszámítható találkozás a világ pillanatnyi igényével, sőt, pillanatnyi ízlésével. Erre építeni tehát nem szabad. Építeni csak arra lehet, hogy megpróbáljunk érdeklődést kelteni a saját gondjaink iránt.

Az Európai Unióban a lehetőségek lényegesen meg nőnek. A támogatási rendszerek majd ránk is érvényesek

lesznek, a koprodukciós könnyebbségek, előnyök kihasználhatóvá válnak már a tervek, forgatókönyvek szintjén is, még inkább a gyártás és a moziforgalmazás terén.

A kihívás kettős. Megőrizni és felmutatni értékeinket, azt, ami kizárólag a miénk, amiben különbözünk, ami ránk jellemző – a mi tájaink, a mi színeink, a mi otthonunk hangulata. De mindezt úgy, hogy érthető, élvezhető legyen azoknak is, akik a világunkról kevesebbet tudnak, mint mi, akik helyzetünkkel nehezebben azonosulnak.

TAMÁS PÁL
szociológus

A LÉC

Nem egészen értem, miért jó a magyar politikai elitnek, ha rezeget a lécc? Miért kell nekünk nagymamákat és süldő lányokat, sokat tapasztalt gazdálkodókat és a jövőtől még valamit azért remélő vállalkozókat Európával riogatni? Miért kell egy „tuti” népszavazásból bizonytalan kimene-tű politikai drámát csinálni? Tíz éve várunk egy külső döntésre. Az kínna-keservvel Koppenhágában mégiscsak összejön. S akkor mindenki elkezd kínokról, vesztesek-ről, áldozatokról, radikális életmódváltásról, az egyén át-programozásáról beszélni. A közvélemény-kutatóknál máris látható az eredmény. Az EU-belépés a térségbeli szomszédjainkhoz mért magyarországi támogatottsága három hét alatt nagymértékben visszaesett.

A közvélemény jó részétől eltérően, persze, értem, vagy legalábbis érteni vélem, hogy mit is mondanak a politikusok. Aki az állítja, hogy a mostani „európai opció” a „Szent István-i” döntéshez hasonló választás, az arra is utal, hogy akkor neki, pártjának vagy a magyar politikai osztálynak – bármilyen furcsán is hangzik – valamiképpen valahol mégiscsak a nagy királyhoz mérhető nagyságrendű fordulathoz van itt köze. S mindeközben nem gondol arra, hogy az emberek – bár minden mérés szerint többségük mind ez idáig uniópártinak számított, ugyanakkor túlnyomó részben az utolsó évtizedek nyűglődése után most nem [sem] forradalom pártiak. Nem tölti el őket boldogság annak hallatán, hogy most majd minden más-képp lesz. Vagyis, hogy ha nem látnak neki újra az első osztálytól a tanulásnak, megnézhetik magukat. Hogy még száraz borsójuk sem lesz, amire az európai tanító néni majd büntetésből letérdepeltetné őket. Sokan most érez-

ték úgy, hogy, ha talán lassan is, de kezdtek egyenesbe jönni. Hogy a világ – legalábbis az ő személyes világuk – már újmódián, felnőttként, s nem az unalom sivatagaként mégis valahogy kiszámíthatóvá válik. S most azt mondják nekik, ismét kezdődik az erőltetett menet. Természetesen nem gondolom, hogy hazudni kellene. Nem hinném, hogy itt és most létezik kifizetődő retorika a realizmuson kívül. S különösen nem hinném, hogy bármely politikai csoportnak hasznos lenne, ha a jelenlegi és jövőbeli választóik előtt valódi nehézségeket vagy kiszámítható törésvonalakat elhallgatnának.

De három dolog mégis biztos. Az egyik az, hogy sem mi, sem mások tőlünk nyugatra és keletre, nem vagyunk igazán jók a nagy társadalmi átalakulások következményeinek előrejelzésében. Következésképpen, egészen egyszerű támogatási formákat, illetve azok elmaradását vagy késleltetett belépését leszámítva, az igazi hatásokat nem tudjuk előre jelezni. S jobb, ha ezt most bevalljuk, mint ha azt állítanánk, hogy az egyének, szakmák és fogyasztói csoportok szintjére lebontva mi pontosan tudjuk, kivel mi történik vagy történhet a következő évtizedben.

Másodszor, a változások elsőpró többségének időtávja nem egyetlen éjszaka, hanem több év. Ezek áthúzódó és valamennyi tanulási, helyzetfelismerési, reakció-előkészítési időt az érintetteknek mégiscsak kínáló folyamatok. Nem azt mondom, hogy van elvesztegetni való idő. Nem azt állítom, hogy nem kell drámaian komolyan venni azt, ami holnap, vagy holnapután történik. De egyrészt a 90-es években a magyar társadalom legtöbb csoportja igen gyorsan és jól tanult. Tulajdonképpen hihetetlenül rövid idő alatt igen sokat változott. Egyébként éppen ezekre az eredményekre hivatkoztak az azonnali EU-belépést támogatók itthon és a nyugat-európai központokban. Akik ennyi újat voltak képesek ilyen gyorsan magukba szívni, azok miért viselkednének másként a következő évtizedekben? Közép-Európában nem egy helyben taposó, hanem az elmúlt másfél évtizedben a változásokkal együttélést már begyakorló társadalmak állnak most újra rajthoz.

Végül, a hatások – rövidebb és hosszabb távokon – nem szoríthatók be a jól tanuló-rosszul tanuló vagy a vesztes-nyertes ellentétpárokbá. Azokon a pontokon, ahol a magyar apparátusok vagy valamilyen kísérleti üzemmódokban az EU-val máris szoros kapcsolatban működő szervezetek vagy csoportok [például a hazai kutatás-fejlesztés] tapasztalhattak, a hatások meglepően sokfélék. Egyszerre konjunkturálisok, alkalomszerűek, alapszerkezetiek és még véletlenszerűnek tűnőek. Hagynak maradandó nyomokat és tűnnek el már pár órát követően. Jelentkeznek „végzetes erővel” és kerülhetők ki elemi iskolás trükkökkel. Másként fogalmazva – egy időben a szervezeti és egyéni tanulás igen sokféle metszetében buknak elő. Én, bár ezeknek résztvevője és egyidejűleg megfigyelője vagyok, egyelőre épp ezért tartózkodnék a látottak vagy megélt túláltalánosításától. Összefoglalva: a változások alapirányai természetesen világosak, de akinek itt valamilyen vállalkozás, település vagy szakmai csoport számára biztos tippjei vannak, az fecseg. Az azonban így is valószínűsíthető, hogy 2004-05-06 leginkább 2002-03-ra fog leginkább hasonlítani. És a mostani tagok tapasztalataiból az is látszik, hogy a korábbi „nemzeti” gyakorlat valamiképpen mindenütt hasznosult.

A következő hónapokban néhány elemet talán mégis csak érdemes lenne hangsúlyosabbá tenni.

Mindenekelőtt azt már most is tudni lehet, hogy mely területeken – legalábbis a jelenlegi európai gyakorlat szerint – milyen erős makroszinten, a politikai rendszerben a közvetlen „brüsszeli” hatás. Hol érvényesül közvetlenül az európai joganyag, hol van a nemzeti kormányoknak komolyabb játékterük, és hol marad a felelősségek és kötelezettségek rendszere maradéktalanul a nemzeti kormányoknál és állami apparátusoknál. Így azután az is nyilvánvalóvá válna, hol takarózik „Brüsszellel” saját ügyeiben valahol a kormány vagy az ellenzék. S az is kiderül, hol várják tévesen sorsuk automatikus jobbra válását a belépéstől egyes csoportok. Egy ilyen leltár, azt hiszem, a mai magyar közvéleményben – néhány éves minisztériumi

„eurokommunikáció” után is – nagy meglepetéseket fog okozni. Nem kevésbé jelent majd újdonságokat a mikroléltár, vagyis annak tisztázása, hogy miként éli meg „élesben” az EU-polgár valahol a mai Nyugat-Európában az uniót. Ha abból indulunk ki, hogy itt egy nemzetek feletti formációról van szó, ahova átkerül az állami szuverenitások valamekkora hányada, akkor aligha hihetjük, hogy hatása erősebb lenne, mint magáé az államé. S mert egy tisztességes országban az élet a személyes szférában, a civil világban és a piacgazdaságban mégiscsak saját logikáját követi és nem az állami lét függvénye, miért lenne ez az új szövetségi szféra erősebben jelen, mint az állam maga? Az utóbbi hónapokban úgy teszünk, mintha valami szovjet típusú erőszakos szuperállamba lépnénk be, ahol minden és mindenki a birodalom vezérkarának akaratára szerint mozogna. Korábbi tapasztalatainkból tudjuk, hogy még a szovjet világ sem volt ilyen. Akkor miért hiszszük-hirdetjük, hogy az új „európai projekt” így működik?

KI MARAD ITTHON?

Beléptünk a 21. századba, és ezzel szinte egyidejűleg az Éves Jelentések XXI. fejezetét is egyre feszültebben figyeljük: vajon milyen véleményt alkot európai uniós bürokráciánk fejlődéséről a Bizottság a csatlakozási folyamat végén?

A XXI. fejezet a regionális politika és a strukturális eszközök koordinációjáról szól, vagyis nem másról, mint többek között a strukturális és kohéziós alapok programozásával és végrehajtásával kapcsolatos intézményi keretek magyarországi kialakításának értékeléséről.

Miért olyan fontos mindez? Úton-útfélen szinte valamennyi médiumban azt olvashatjuk és hallhatjuk, alapvető kérdés, hogy a Magyar Köztársaság ne váljon nettó befizetővé az EU tagságot követően, vagyis képes legyen az Európai Unió által biztosított pénzalapok fogadására és elköltésére. Politikai szinten általában csak az hangzik el e kérdés tárgyalásakor, hogy a hatalom „kiharcolta” a megfelelő források biztosításának garanciáit az Uniótól, és kvázi automatikusan hozzájutunk a forrásokhoz. Sokszor elhangzik az is, hogy „kevés a jól kidolgozott project”, amely majd gátolja a források felhasználását.

Ez azonban csupán az érem egyik oldala. A hatalom a nemzetközi szerződés szintjén, kormányként jól tárgyaló miniszterein keresztül ténylegesen elérhette, hogy a már tagként létező országoknál valamivel kedvezőbb körülmények között lehessen átmenetileg a forrásokhoz hozzájutni, automatizmusról azonban semmilyen körülmények között nem beszélhetünk. A támogatás ugyanis a legkevésbé

¹ Az European Policy Center senior tanácsadója (Brüsszel)

² Közigazgatásszervezési, államháztartási szakértő (Budapest)

tekinthető normatív természetűnek és feltételek nélkülinek. A támogatás nem adomány, hanem az európai gazdasági közösség által szigorúan szankcionált rendszerben a fejlettebb országok gazdálkodó szervezeteitől, állampolgáraitól a tagországok kormányain keresztül elvonat befizetés, amelyet az Európai Unió a fejletlenebb országok/régiók/kedvezményezettek számára biztosít meghatározott fejlesztési célokra. Egyszerűbben kifejezve: az Európai Unió nem jóléti alapítvány. Nem adományoz, hanem fejleszti Európa elmaradottabb területeit, hogy felzárkózzanak a fejlettekhez, és ezen keresztül növeli saját versenyképességét, csökkenteni próbálja a területi egyenlőtlenségeket, vonzó befektetési területeket próbál kialakítani a globális versenyben, képzett polgárokat vár el stb. Vagyis növelni kívánja saját gazdasági-társadalmi erejét a glóbuszon Amerikával, Japánnal stb. szemben.

Az európai strukturális alapok és a kohéziós alap felhasználásának tehát egzaktul meghatározott célrendszerben, előre tervezhető módon, átláthatóan, ellenőrizhetően Európa működési hatékonyságának növelését kell szolgálnia az élet minden területén.

Most vizsgáljuk meg azt, hogy milyen általános feltételeket/kötelezettségeket szab és ró az Európai Unió a tagországaira, illetve a tagjelöltekre az európai források elérésénél.

A logika általános szintjén mindezen feltételeket összegyűjteni, rendszerezni a jelen tanulmányban nem célszerű, mert akkor könyvet írnánk, nem egy rövid véleményközlést. Ugyanakkor az európai jogalkotásból és az alapelvekből, valamint a PHARE, ISPA, SAPARD, Twinnig stb. programokból, illetve a jelenlegi tagországok működő rendszereinek tanulmányozásából lesűrhetőek azok a szignifikáns feltételek, amelyek nélkül a támogatások nagy valószínűséggel törvényes keretek között nem hívhatóak le³.

Melyek ezek? Mire kellett volna összpontosítanunk⁴?

³ Tehát nem a projekt kevés, hanem működésképtelen az allokációs csatorna bürokráciája a szabályok be nem tartása miatt.

⁴ A „volnát” azért használjuk, mert a későbbiekben bizonyítani fogjuk, hogy jelentős fáziskésésben vagyunk, ami megnehezíti helyzetünket. Mindez természetesen a két szerző véleménye.

1. Az első feltétel az alapok fogadására alkalmas bürokratikus intézményrendszer és szabályozás, valamint az átlátható, ellenőrizhető depolitizált döntési mechanizmus kiépítése. Mindezt a feladatot operacionalizáltan 1991. december 16-án a magyar-EK társulási megállapodás megkötésekor meg kellett volna kezdeni ahhoz, hogy mára nyugodtan elmondhassuk: felkészültünk. Ehhez képest közigazgatásunk EU konform reformja a mai napig komplex kérdésként nem merült fel államháztartási reformként. Amíg a versenyszektor átélte a rendszerváltozás valamennyi gazdasági és politikai⁵ krízisét, addig a központi és a helyi közigazgatásban csupán látzat-reformfolyamatok indultak meg. Ennek következménye ma az egészségügy, a szociális ellátás, a közoktatás, önkormányzatok stb. alrendszereinek strukturális, működési, finanszírozási, egzisztenciális válsága felváltva, illetve más értelmezésben a nem hatékony, átláthatatlan működés mind szakmai, mind finanszírozási szempontból. Más dimenziót adva a kérdésnek: az elmúlt tíz évben belpolitikai tényezővé vált az állam közigazgatási feladatellátásának válsága, és elvonta a figyelmet a közelgő csatlakozás által támasztott követelményrendszertől. Politikusaink azt hitték többek között, hogy az Európára való felkészülést maga Európa az előcsatlakozási eszközökkel⁶ megoldja, és jószerivel magunknak semmit nem kell tennünk. Ugyanakkor elszalasztották azt a tízéves periódust kihasználni, amely alatt, többek között akár külső kényszerre való hivatkozással is – a valódi reformokat beindíthatták volna. Az Európa által megkövetelt intézmények és működési mechanizmusok kiépítése valójában 1998-ban kezdődött meg, és rendkívül vontatottan, nagy rendszerveszteségekkel⁷ haladt. Az elmúlt egy évtizedben egyszer sem került a politika prioritásai közé, csupán a szloge-

⁵ Gondoljunk csak a mezőgazdaság kanosszájára!

⁶ Itt a Phare, a Twinning stb. intézményfejlesztési programjaira gondolunk.

⁷ Gondoljunk csak a SAPARD történetére és az intézményfejlesztésre fordított kiadásokra!

nek szintjén a csatlakozás bürokráciája. Ebből következően csak a csatlakozási időpont egzakt meghatározását követően ébred rá a hatalom arra, hogy milyen méretű feladat is ez. Ugyanakkor az intézményesítést a rendszer önmozgása is késlelteti mára. A létező intézmények ugyanis szocializálódtak tíz év alatt a magyar viszonyokhoz, tehát mindazon elemek megtalálhatóak itt is, mint bármely más közigazgatási szervezetünkben. Csak példaképpen: (1) teljesítménykényszer van, mérési, minősítési rendszer csak látszat; (2) az intézmények nagy többségének belső normatív szabályozása nem létezik, szokásjog alapú; (3) az ellenőrzési rendszer gyenge; (4) az információs rendszerek nem működnek megfelelően; (5) a hatáskörök, jogkörök és a felelősség kellően egzaktul nem elválasztott, „kézi vezérlésre” adnak lehetőséget; (6) sok a potyautas és a funkcionális analfabéta; (7) nem ismertek, rosszabb esetben megvetettek a modern közigazgatási technológiák; (8) túlpolitizált a bürokrácia; (9) következményként: nagy a korrupció és a visszaélés lehetősége; (10) sokszor nem hatékony az előcsatlakozási eszközök forrásfelhasználása.

2. Jobbiztonság az intézményfejlesztésben: szomorú, hogy kevés kivétellel az intézményesítési folyamatok szabályozása nem minősül jogszabálynak, a jogalkotási törvény szempontjából ugyanis kormányhatározat. Ennek megfelelően a végrehajtó hatalom intézményeire kötelező, de a verseny-, a nonprofit szektorra és az állampolgárookra nem. Az európai uniós közbeszerzések szabályozása a mai napig nem épült be a magyar közbeszerzési törvénybe az eljárások szintjén stb., ennek megfelelően az intézményrendszer ma még sokkal inkább politikafüggő, mint nem az.

3. Decentralizáció, az Európai Unió delegációja jogköreinek átvétele a magyar államigazgatásba (EDIS): az 1266/99. EK Tanács Rendelet 12. cikke meghatározta azon minimális normatív kritériumokat, amelyeknek a csatlakozó országok Phare és ISPA Végrehajtó Ügynökségeinek meg kell felelni ahhoz, hogy a csatlakozó országok 2002. január 1-jétől Phare és ISPA támogatásokban része-

süljenek⁸. Az általános normatív keretek alapján az Európai Bizottság Bővítési és Regionális Főigazgatósága a kidolgozott a kiterjesztett decentralizáció megvalósítására egy munkaanyagot, amely a Végrehajtó Ügynökségek számára ellenőrző listákat tartalmazott a normatív kritériumok teljesítésének ellenőrzéséhez. Az EDIS bevezetésével eljött „a valóság mérésének ideje”. Nem lehetett többé felületes indokokkal kibújni a rendszer implementációja alól. Az EDIS bevezetésével kapcsolatos eddigi tapasztalatok jól mutatják a valós problémákat: (1) a napi végrehajtó hatalom szintjén a bürokráciában az európai uniós közigazgatás-szervezési és szabályozási technológia minimális szintű; (2) országos metodikai központ nem létezik; (3) az európai uniós tanácsadók nem ismerik a magyar államháztartási-közigazgatási szabályozókat, bizonytalanok, véleményeik ellentmondanak egymásnak; (4) belföldi források nem állnak rendelkezésre kellő mértékben az intézményekben a „külsősök” alkalmazására; (5) kötelező nyűgnek tekintik a belső szabályozást a bürokraták, amelynek „meg kell lennie a fiókban”, de nem azonosulnak vele⁹; (6) azt hiszik, a szabályozás formalitás, és „ha lemegy az audit, minden mehet a régi kerékvágásban”; (7) hatalomvesztésként élik meg a vezetők, mert átláthatóvá és ellenőrizhetővé válik általa a rendszer. Pedig épp ellenkezőleg: az EDIS valójában szabályozza a folyamatokat, és „megtisztítja” a rendszert a hatásköri, jogköri túllépésektől, „tisztá környezetet teremt”.

4. A strukturális alapok és a kohéziós alap intézményrendszerének szabályozása működőképes, tesztelt és auditált: az intézményrendszer az irányító hatóságoktól a kifizető hatóságokon keresztül a közreműködő szervezetekig most szerveződik. Jelentős részben közigazgatás-szervezési technológia hiányával, gyakorlati tapasztalatok nélkül néz szembe a rá váró feladatokkal több mint 80 (!) intézmény. Jellemzőjük ugyanaz, mint a 3. pontban leírtak, azzal a különbséggel, hogy jelentős

⁸ Csak a 2003. év végére várható a rendszer auditja!

⁹ Tisztelet a kivételnek!

részük még soha nem vett részt a gyakorlatban európai uniós projekt valódi végrehajtásában. Ha mindez sikeres lesz, az felér önmagában egy csodával...

5. Az Európai Unió előírásai szerinti tervdokumentumok elkészítése, ellenőrzése és elfogadtatása: a 2002. évi kormányváltás napján a Nemzeti Fejlesztési Terv a tervezéséről szóló eredeti kormányhatározat ütemterve szerint 423 nap késésben volt, mára ez egy évre csökkent az eredeti ütemhez képest. Tényszerű, hogy a 2004–2006 közötti időszakra *minőségromlás nélküli terv nem nyújtható be*. Ennek jelentős kockázata van a források hatékony és szükségszerű felhasználása tekintetében egy ilyen tőkeszegény országban. Különösen a makroszintű hatásvizsgálatok, a többlépcsős tervezés modelljei hiányoznak, nem is beszélve a tervezői szakapparátus hiányáról... az idő pedig szorít.

6. az európai uniós alapokból részben finanszírozott programokhoz magyar társfinanszírozás biztosítása: államháztartási szinten költségvetés tervezési módszertanunkat figyelve egyelőre a leghalványabb jelét sem lehet felfedezni tervezési metodikaváltásnak. Marad a bázistervezés és az integrált forrásfinanszírozás, esetleg a valós idejű projektfinanszírozás álom. A költségvetési fejlesztési forrásokért folyó hatalmi harc megöli a módszertani kihívást, minden marad a régiben. Alternatív – vállalkozói, pénzügyi – források bevonásának ösztönzése, konstrukciók kidolgozása idő-, költség- és tesztigényes feladat, és nem kockázatok nélküli üzlet. Ezért a pénzpiaci szereplők és a vállalkozások kívárnak. A költségvetés vergődik a hatékonytalan működési kiadások túlköltekezésének, az államháztartási hiány leszorításának és a spekulációs nyomás miatti erős forint reálgazdasági hatásainak béklyójában. Költségvetés-tervezési, feladatellátási modernizáció nulla – bázisalapú, struktúraváltás nélküli fűnyíró, politikai kötéláncsal – maximum. Az önkormányzati és az intézményi tartalékok kimerültek. Veszélyes modell.

A külső feltételek hiánya mellett meg kell említeni egy minőségi és egy mennyiségi szűk keresztmetszetet is a humán erőforrások területén: mivel az elmúlt tíz évben

nem volt olyan tudatos és tervezett kormányzati humán-politikai stratégia, amely garantálta volna, hogy mára gyakorlott, képzett, az európai uniós alapok működési mechanizmusát jól ismerő apparátus fejlődjön ki, így szakemberhiánnyal számolhatunk. Oktatási intézményeink ugyan hirdetik az EU-szakirányokat, de elegánsan megmaradnak az „Universitas” általánosságának talaján. Ha csatlakozunk, 300-600 főt kell uniós intézményekbe küldenünk. Számításaink szerint 150-200 főnek van – szóródó tudásbázis mentén – ma az uniós előcsatlakozási alapok tekintetében gyakorlata. Ki marad itthon?

„1997-es országvéleményében a Bizottság megállapította, hogy Magyarország megteremtette a jogi alapot az átfogó regionális politikához, és megjegyezte, hogy adminisztratív kapacitása az integrált regionális fejlesztési programok kezeléséhez kielégítőnek tűnik. Megjegyezte azt is, hogy Magyarországnak tovább kell fejlesztenie az intézményi kapacitást, és erősíteni kell a koordinációt a minisztériumok között, továbbá a központi és a helyi szint között. A Bizottság arra a következtetésre jutott, hogy a hátralévő reformok bevezetésétől függően Magyarország képes felkészülni a közösségi szabályok alkalmazására és az EK strukturális politikai alapjainak hatékony kezelésére.

Annak érdekében, hogy kész legyen a tagságra, Magyarországnak most a programozási dokumentumok véglegesítésére és a szükséges végrehajtási kapacitások fejlesztésére kell összpontosítania erőfeszítéseit, összhangban azzal a menetrenddel, amelyet a valamennyi szinten folytatott, hosszsan tartó egyeztetésekkel fogadott el. Tovább kell erősíteni a minisztériumok közötti koordinációt, és biztosítani kell a partnerség elvének megfelelő alkalmazását. Magyarország ebben a tekintetben már tett intézkedéseket. A folyamatban lévő erőfeszítéseket lényegesen gyorsítani szükséges¹⁰

Mikor ismerjük fel a valós üzenet tartalmát?
Mikor ha nem most?

¹⁰ Részletek a 2002. évi Országjelentésből.

VÁMOS TIBOR
informatikus

HIC RHODUS...

MÁR NYAKIG BENNE..., AZAZ HOGYAN ÁLLUNK A SZUVERENITÁSSAL?

Valójában már nyakig benne vagyunk az uniókban. Sőt, állítom, hogy ez sokkal előbb kezdődött, mint ahogy az Európai Unió gondolata megszületett. Most nem is az európai kulturális kölcsönhatásokra hivatkozom, a népek folytonos nagy keveredésére a Duna-medencében, hanem arra a folyamatos meghatározottságra, ami a kereskedelem és az ipar fejlődése révén végigkísérte történelmünket és akarva-nemakarva szabványosította tárgyainkat, szolgáltatásainkat, jogrendünket, társadalmunk mindenféle berendezkedéseit. Nálunk nehezen lehetne más vasúti nyomtáv, mint Európa többi részében, nem úgy, mint a különböző orosz rendszerek cárijai által elhatározott és sok nehézséget okozó eltérő nyomtáv, alkalmazkodunk a villamos készülékek mindenféle csatlakozási megoldásaiban, de ez vonul tovább ma már majdnem mindenben, amiben valamiféle kapcsolatot akarunk tartani a környező világgal. Alkalmazkodunk viselkedésben is, lemondtunk a hús nyereg alatti puhításáról, leszokunk a köpködésről, sőt lassan már a WC-k felszereltségében is kezdünk hasonlulni.

Ez bizony szuverenitásaink feladása, hiszen ezeket az előírásokat általában nem mi találtuk ki, sőt közben sok hazai ötletet is – jobbakat és ostobábbakat is – fel kellett adni. Múltunk minden normálisabb idejében része voltunk a nemzetközi pénzrendszernek, közlekedési, postai és távközlési rendszereknek, szabvány- és szabadalmi rendeknek, egészségügyi és mezőgazdasági előírások kemény szervezeteinek, ahol mindenütt legfeljebb mére-

teinknek megfelelő szavazattal védhettük vélt vagy valódi érdekeinket. Ezekben a rendszerekben általában nem a magyar volt a tárgyalások és megállapodások nyelve, az aranyozott régmúltban francia, jó ideje angol, rosszabb időkben orosz. A németeknek többszöri rossz magaviseletük következményeként is meg kellett tanulniok angolul.

MI LESZ, HA NEM...?

Így nem olyan nagy a meglepetés. Van viszont egy csomó hátránya annak, hogy még nem vagyunk bent egészen. Korábban még a technológiai embargót is nyögtük, de ma is sok vonatkozásban érzékeljük a megkülönböztetést, még hozzá nemcsak a határállomásokon átlépéskor. A veszteség nem elsősorban az az igen jelentékeny és jól célzott támogatás lenne, amit tagként a mezőgazdaság támogatására, az infrastruktúrák és az elmaradott régiók felzárkóztatásához kapunk, hanem az igazi tragédia a világversenyben egyébként reménytelen helyzetünk esetleg évszázadokra történő meghosszabbítása lenne. Elég a történelmi atlaszokra nézni, mikor voltunk képesek az elmúlt tizenegy évszázad alatt fejlődni. Csak akkor, amikor vesztes háborúk után, időnként külső, nyugatról érkező erők gyötrelmeket is hozó segítségével integrálódtunk. Minden lemaradásunk viszont a nagy kuruckodásokhoz fűződik. Az igazi gézai és Szent István-i, Károlyi Sándor-i és deáki tanulságokat az önálló gondolkodásukhoz ragaszkodó történészek mind leírták, csak a populista politikusok igyekeznek ezek elhallgatásával torzítva részegíteni. Az adott körülmények között a kedvező feltételek kialakulása csak a kisebb lépés ezekben a történetekben, az ezután következő igazi vizsga a lehetőségekkel élés.

Ugyanezen térképre nézve, a mai gazdasági és nemzeti viszonyokat tekintve képtelen veszélyt pillanthat meg az, aki egy olyan belépést mulaszt el, mint amit az Unió a jelenlegi politikai megfontolásaik alapján most számukra

felkínál. E szegényebb és gyakran civakodó államok befogadásának az Unió mai tagjai számára hátrányai is vannak. Ez egyébként válasz azoknak is, akik a csatlakozást késleltetnék. A mi feltételeink már rosszabbak, mint az előző politikai töltetű bővítése volt, és minden valószínűség szerint ezek a feltételek csak rosszabbodhatnak, hiszen az újabb csatlakozók még több gazdasági és politikai kockázatot hurcolnak magukkal az Unióba.

A VILÁG ÉS A MIENK IS ERRE TART

A világ belátható alakulása is ide utal. Az új felállások az amerikai szuperhatalom mellé néhány nagy egység kibontakozását mutatják. Ezek olyanok, amelyek méreteik és sajátos kulturális egységük alapján gazdasági, politikai és kulturális vonatkozásokban is versenyképesek lehetnek. Európa ma is még és már a második helyen áll. Még, mert nem lehet tudni, meddig lesz második és nem harmadik Kína mögött – már, mert kibontakozóban van újraépített Római Birodalma, amely elődje nyomán is képes a föld e tartományainak értékeit, kulturális hozományát megtartva összeolvasztani, ahogy annak idején és máig is ható módon az egyiptomi, a görög és a közel-keleti kultúrák eredményeit. Ez a közösségbe álló sokarcúság jellegzetes európai sajátosság, sok történelmi vésznek és talán még több, az egész világot átformáló eredménynek a szülője.

A magam világában már két döntő ágon is hivatalosan csatlakoztunk. Az első a háló, nemzetközi nevén Internet. Ebben részesek vagyunk már a hetvenes évekkel kezdve, teljes jogon is egy évtizede. Szerencsére a magyar nép is egyre nagyobb arányban részes, van korosztály, amelyben a többség, bár ma a szomszédainkkal szemben is lemaradásban vagyunk. Ennek a hálónak a jelentőségéről nem szükséges itt zengedezni. Nagyon hamar olyan nélkülözhetetlen lesz, mint a villamosenergia-szolgáltatás.

A másik részesedés a kutatás. Magyarország harmadik éve teljes jogú, befizető és részt kapó tagja az európai kutá-

tási közösségnek, pályázatainkkal a befizetéseknel több pénzt hozunk vissza. Itt sem ez a pillanatnyi mérleg a döntő, hanem az, hogy részesévé lettünk olyan kutatási lehetőségeknek, amikről elzártágunk idején álmodni sem mertünk. Ha egyéb felkészültségünkkel képesek vagyunk rá, úgy részben a háló segítségével is végre ott állunk esélyeinkkel, mint a többi európai kutató. Ha azt tekintjük, hogy egy ország egy főre jutó nemzeti jövedelme – hacsak nincs hatalmas, de gyorsan fogyó olajkincse – milyen szorosan függ össze azzal a helyezéssel, amit a technológiai világ újíto csapataiban elfoglal, fel tudjuk mérni, mit jelent ez nem csak a magunk számára, azaz a kutatóknak, hanem az egész ország esélyeinek. A megnyílt versenyjót tett a kutatók igyekezetének is, hiszen bármely téren a velünk versenyzők színvonala fontos meghatározója saját mércéinknek, alakítója a magunk teljesítményének. A történelem minden nagy szellemi központja ilyen iskolaszerű közösségekben emelkedett fel. A mi iskolánk ma már Európa, és ha mitikus illúzióinktól meg is kellett szabadulnunk – ami jót tett nekünk –, nem vizsgálunk az átlag alatt. Több más tényező mellett ennek is köszönhető, hogy a nagyobb agyelszívás megállt, sőt egyre növekvő számban jönnek vissza olyan jó képességű fiatalok, akik színvonalas helyeken tanultak, voltak pályakezdők. A népesség nagyobb kiáramlásait is az elzárkózások és a provinciális fejlődési korlátok gerjesztették.

A HELYI ÉRTÉK

A csatlakozás kapcsán szembe kell néznünk egy, a csatlakozástól lényegében független, jelenséggel, a globalizálódás lokális értékeit háttérbe szorító hatásával. Szándékosan nem használom a szenvedélygyűjtők keményebb szavait. Mielőtt belépünk a jelszógyártók és jelszóevők utcájába, jó tisztázni, mik is azok a helyi értékek? Helyit mondunk és nem nemzetit, nehogy további keveredést okozzunk. A helyhez kötődő identitások is a történelmi

árulták a ponyvákön, sőt dalolták is. A megnyomorítások emlékeit őrizte a legtöbb ókori sztélé vésete is és utódaik a megszámlálhatatlanul sok hősi emlékmű. A vad pornográfia sem új találmány. Ilyen az ember (megengedőbben: ilyen is), a kultúrmocsok az ember természetes igényét elégíti ki, ezért veszik, nem azért, mert a gonosz Amerika ránk kényszeríti. Legfeljebb az amerikai kultúrmocsokgyárak professzionálisabban, ügyesebben állítják elő. A történetek azután a folytonos, generációkon keresztül történő csiszolódás során és néhány zseniális mester kezében szublimálódtak, mélyértelmű metaforákká, tüposzokká váltak. Ez a háttér a mitológiáknak, lapozzuk csak fel Graves mítosztörténeteit, nézzük ezzel a szemmel a Biblia könyveinek fejlődését, a népmesék manapság sokszor elemzett típusémáit vagy Shakespeare drámáinak témaelőzményeit.

Sok tömegáruból becses emlék, sőt esztétikai ideál is vált, az idő és a ritkaság értékével korokat jellemző múzeumi kincssé. Jó példánk a Nefertiti-fej, amit lehet, hogy egykori bírálói giccsesnek tartottak (bár ez a fogalom sem szerepelt a harmincnégy századdal előttünk tanított esztétikában), de az bizonyos, hogy egy politikai-ideológiai kampány tömegtermelésének egy majdnem kész termékét csodáljuk, mellette megtalálták a sorozat számos, még gyártásban volt darabját. Nehéz az elválasztás! A fogyasztó embert nevelhetik az arra hivatottak a választás és válogatás bizonytalan művészetére, de a tiltás és kiátkozás csak a piaci értéket növeli. Európa e nevelő munkában is szépen igyekszik, anyagi alapot is teremtve meg szélesebb közönséget kínálva annak az elitkultúrának, amely előbb-utóbb szelektálódva, elfogadva, megszokva általános kultúrkinccsé is válhat.

AZ ESÉLYEK

Ugyanakkor két fontos körülményre is felhívhatjuk a figyelmet. Az egyik a politikai nemzeteknél sokkal régebbi, hagyományosabb regionalizmus és az ezeken belüli

lokalitások megerősödése, azoké, amelyeket az újkornak, az akkori gazdasági viszonyok által is racionálissá tett nemzetállami alakulása sokszor a legdurvább eszközökkel nyomott el. Az a kooperatív rendszerszervező elv, amely a maga természetes demokráciáját a helyi autonómiákra építi, de ésszerűen szabályozza az elengedhetetlen együttműködési-kapcsolódási viszonyokat, hatalmas értékgazdagságot szabadít fel. A közvetlenül érzékelhető „miénk” gyarapító örömet kapjuk és a másik autonómia tiszteletét, megértését és ezen keresztül a megbecsülését. A más történelmű és kevesebb hagyományos gyökerű Egyesült Államok autonómiáit is felülmúló szövetség lehetősége bontakozik ki.

A másik, talán még fontosabb lehetőség a közel egyenlő érvényesülési alkalom a világ és ezen belül Európánk áru-, kultúra- és kezdeményezéspiacán. Ez számunkra igen korlátozott határok között és csak rövid ideig a ki-egyezés utáni időszakban nyílt meg, de akkor is páratlan eredményességgel. A maga torz formájában ilyesféle volt a szovjet uralom néhány jobb időszaka, amikor termékeink, egyes, az ottani hatalmasok számára befogadható kulturális értékeink a korábbiaknál sokkal szélesebb visszhangra találtak. Most külső monopolhatalmak és egyéb korlátok nélkül szabad a pályánk. Van egy sor közvetlen bizonyíték: a kevesebb mint négymilliós Írországé, a körülbelül ötmillós Dániáé és Finnországé és az alig kilencmilliós Svédországé. Mindegyik alatta van a mi tízmilliónknak, de mennyivel többre tudták vinni e sokfajta világpiacon. Most új kihívás előtt állunk, vagy ahogy az ezópuszi történet rodoszi nagy ugrással dicsekvő hősének mondták: *hic Rhodus, hic salta!* Ihol Rodosz, ugorj!

VARGA GYULA
agrárközgazdász

MAGYARORSZÁG AGRÁRGAZDASÁGA AZ EU KAPUJÁBAN

2002. december 13-a estéjén – utolsóként – a magyar kormány is lezárta a csatlakozási megállapodás alkufolyamatát, befejezték az agrárvitát. Elértük, amit az EU által fölkinált ajánlatok – némi korrekciója alapján – még el lehetett érni, s mint a többi ország, mi is *elsősorban a csatlakozást magát, nem pedig a szűkkeblűen kikalkulált támogatási összegeket tartottuk szem előtt*. Megértettük, hogy az EU tagországai ennyit szánnak a bővítésre, s nem többet. Az egyébként igazán sorsdöntő, mondhatni történelmi fontosságú lépést ez a kicsinyes pénzügyi alku megfosztotta ugyan a neki kijáró ünnepélyességtől és eufóriától, de mindkét fél föllélegezhetett. Az EU nem kényszerült az általa 25%-ra leszorított (de eredeti álláspontja szerint nulláról indítandó) közvetlen kifizetések összegét a belépni akarók követelésére följebb emelni, a belépők pedig engedélyt kaptak arra, hogy saját pénzükből, azaz nemzeti forrásokból még 30%-kal kiegészíthetik a termelőknek juttatandó támogatásokat. Ez megmentette a mezőgazdaságot a katasztrofális versenyhátránytól, az EU-t pedig egy esetleges kudarcról, amely az új tagországok agrárpiacain alakulhatott volna ki.

A KIINDULÓ HELYZET

A magyar mezőgazdaság még ma is a transzformáció nehézségeivel küzd, s ennek a küzdelemnek minden bizonnyal csak az EU-hoz való csatlakozást követő néhány év után lesz vége. A tulajdoni átalakulás és a privatizáció törvényekkel szabályozott és „diktált” fázisa befejeződött, és uralkodóvá vált a magántulajdon. A termőföl-

dek túlnyomó része magántulajdonban van, a mezőgazdasági területek mintegy 94-95%-a s az erdők mintegy 41%-a. A másodlagos tulajdoni átalakulás azonban, amelytől nem csak a „normális” koncentrációs folyamat fölerősödését várhatjuk, hanem azoknak *a súlyos hibáknak a korrekcióját is*, amelyek a nem eléggé végiggondolt kárpótlási törvényekből és az ideológiák vezérelte üzemi átalakításokból erednek, még csak elkezdődött. Ráadásul ismét torzulástól terhelten, hiszen a jogi személyeket kizárja a törvény a földtulajdonszerzés lehetőségéből.

A transzformáció nehézségei az elmúlt évek során egybemosódtak az agrártermékek világpiacán fölerősödött konkurenciaharcral, a növekvő versennyel és az erősödő protekcionizmussal. Ebben a küzdelemben *a súlyosbodó versenyképességi zavarokkal küzdő magyar agrárszektor egyre nehezebben tud helytállni*. A csekély termelői jövedelmek miatt az üzemek technikai felszereltsége romlott, illetve egészségtelen méretűvé vált a termelők közötti differenciáltság (ez a felszereltségtől kezdve a jövedelmekig mindenre vonatkoztatható). Az állami támogatások szintje ugyansokkalta kisebb, csak mintegy harmadrésze az EU-ban szokásosnak, a költségvetési kiadások mégis számottevő összeget tesznek ki. Allokációjuk azonban *nem a gazdasági céloknak* alárendelt módon, a versenyképesség és a hatékonyság javítását segítve valósult meg, hanem részben szociális célokat (a vidék egyre hátrányosabb helyzetét némileg mérséklő intézkedéseket), részben pedig a mezőgazdaságban bekövetkezett károk – rendre csak utólagos – enyhítését szolgálta.

Ráadásul az utóbbi években már a pártpolitika befolyása is fölerősödött, s így természetes, hogy *a támogatások hasznosulása is rossz*. Az elmúlt évek agrárpolitikáját a kisebb méretű termelő egységek fokozott preferenciája és a nagyüzem hátrányos megkülönböztetése jellemezte. A kisméretű gazdaságok területalapú támogatása átlag feletti volt, a 300 ha-nál nagyobb területen gazdálkodókat pedig teljes egészében kizárták ebből a támogatási körből. Az EU-ba tartva – s tudván tudva, hogy ott mi vár a magyar termelőkre – *ez már nem csak hibának, hanem súlyos bűnnek is minősül*. Most kell szembe-

sülnie sok kistermelőnek azzal, hogy a „kicsi szép” ugyan, de versenyképtelen, hogy a demagóg ígéretések mögött csak üres nagyizálás, felelőtlen porhintés volt.

A magyar mezőgazdasági termelést a nemzetgazdaságon belüli *fokozatos térvészítés* jellemzi. Ez annyiban egyezik a világtendenciákkal, hogy a mezőgazdaság részesedése mindenütt csökken a GDP-hez való hozzájárulásban, a foglalkoztatásban és a külkereskedelemben, de abban mégis *egyedi és sajátosság a magyar helyzet, hogy a mezőgazdaság teljesítményének abszolút értékei is csökkenőek*. Stagnál a bruttó termelés értéke, egyre kisebb az előállított GDP reálértéke,¹ s drasztikusan romlik az agrár- külkereskedelem szaldója is (1. táblázat).

A teljesítménycsökkenés mögött a folyamatosan romló technikai, hatékonysági mutatók és az állatállomány csökkenése áll. Az átlaghozamok a növénytermelésben több évtizeddel visszaestek, s az elégtelen tápanyagellátás és a gyenge technológiai szint miatt a termelési eredmények is nehezen kiszámíthatóvá, ingadozókká váltak. Ez a mezőgazdasági termékek piacán folyamatos bizonytalanságot teremt, s a szűkös pénzügyi források miatt a piacsza- b-

1. táblázat. A magyar mezőgazdaság részesedése a nemzetgazdaságból 1995–2000

Évek	GDP		Foglalkoztatás		Milliárd USD		
	Milliárd euró	Részesedés, %	Ezer fő	Részesedés, %	Kivitel	Behozatal	Egyenleg
1995	2,54	7,1	295,1	8,0	2,94	0,97	1,97
1996	2,35	6,5	302,4	8,3	2,75	0,94	1,81
1997	2,38	5,9	287,8	7,9	2,86	1,09	1,77
1998	2,30	5,5	278,8	7,5	2,77	1,20	1,57
1999	2,16	4,8	270,4	7,1	2,31	0,99	1,32
2000	2,12	4,2	251,7	6,5	2,26	1,02	1,24

Forrás: Magyar Statisztikai Zsebkönyv, KSH Budapest, 1996 és 2001 közötti kötetei, valamint az Agrárgazdasági Statisztikai Zsebkönyv, AKII Budapest, 1996 és 2001. közötti kötetei.

¹ Ezt az egyszerűség kedvéért euróban fejeztük ki.

lyozás sem képes megfelelően működni. A mezőgazdasági szektor elégtelen jövedelmezősége miatt a beruházások is mindössze 3%-kal részesednek a nemzetgazdaság egészéből, mivel saját forrásaik nincsenek a vállalkozásoknak, és a külső befektetők számára sem vonzó ez a helyzet. A mezőgazdaságból élő, főfoglalkozású alkalmazottak keresete jóval, mintegy 30%-kal, a társadalmi átlag alatt marad. Az egyéni termelők becsült jövedelme ennél is jóval kisebb.

Az elmondottakat úgy összegezhetjük, hogy *a termelés gyors fellendülésének még az EU-ba lépve sincsenek rövid távú esélyei*, feladatunk tehát a következő években a technikai háttér korszerűsítése és a gazdálkodás konszolidálása lesz.

Az agrártermelés 1990 és 1992 közötti összeomlása és az azóta tartó stagnálás – a strukturális problémák kieleződése, a versenyképes termelési egységek részesedésének visszaszorulása miatt – a termelés piaci orientációja is visszaszorult. A piacgazdasági rendszerre való áttérés szándékolt (illetve inkább csak hirdetett) célja helyett ellentétes folyamatok erősödtek föl. Mindez jól tükröződik abban a mutatószámokban, amely szerint a termelők áruértékesítése az 1997–2001 közötti öt év átlagában – 1990-hez képest – a növényi eredetű termékeknél 60, az állati eredetűeknél 55, az összes mezőgazdasági terméknél pedig az egykorinak 57%-ára zsugorodott. Mindez *az önellátó gazdálkodás erősödését, a versenyképes termelők hátrányos helyzetét* tükrözi.

A MAGYAR MEZŐGAZDASÁG ÜZEMI RENDSZERE

A társadalmi-gazdasági rendszerváltással, illetve az azt követő törvényi szabályozások végrehajtásával alapvetően átalakult a mezőgazdaság üzemi-vállalati struktúrája. Ez azonban korántsem volt előzmények nélküli, hiszen Magyarországon, szemben a többi, akkori szocialista országgal, nem csak a jogi szabályozás várta szinte készen a rendszerváltást, de a mezőgazdaságban döntő tulajdoni

és vállaltszerkezeti átalakulás volt folyamatban. Csak sajnálni lehet, hogy ezt a reformfolyamatot az 1990-ben hatalomra került politikai erők nem folytatták. Az esztendő-kön keresztül tartó pangással korábbi, jelentős *előnyét szinte teljesen elvesztette* a magyar mezőgazdaság.

A mezőgazdaságban, az erdőgazdálkodásban és a halászatban 2001. végén 52 ezer gazdasági szervezetet (társas és egyéni vállalkozást) tartottak nyilván, melyek közül azonban csak 38 ezer működött. A mezőgazdaságban a jogi személyiségű szervezeteket a kisméretűek túlsúlya jellemzi, a néha hallható megjegyzések a „mamut-méretekről” ismerethiányon alapuló, megmosolyogtató túlzások. Az 1990-es évtized során végbement földtulajdoni változások és a mezőgazdasági nagyvállalatok szét-darabolódásához vezető törvényi és gazdasági körülmények igen nagyszámú, részben csak önellátó, de részben árutermelői céllal működő kisgazdaság kialakulásához vezettek. Fontos azonban megjegyezni, hogy Magyarországon történelmileg mindig is fontos szerepet játszottak az önellátó típusú kisgazdaságok a feudális nagybirtokok mellett és a termelőszövetkezetek tagjainak háztáji gazdaságaiként egyaránt. De *céljük soha nem az önálló egzisztencia megteremtése volt*, amelyet elsősorban az avított ideológia élharcosa, a Kisgazdapárt hirdetett, hanem mindig is csak a kiegészítő jövedelem megszerzése. Szemben a világtendenciákkal, Magyarországon az életképes termelési méretek létrehozása, megőrzése helyett a „törpésítés” folyamata zajlott le a mezőgazdaságban, napról napra rontva ezzel esélyeinket az EU-ban ránk váró versenyben. Abból a gyakorta hallható korábbi kormányzati propagandaszövegből, hogy az EU a családi gazdaságok kialakítását várja el tőlünk, s egyébként is csak ezeket támogatja, *nem volt igaz egyetlen betű sem*. Az EU versenyképes méreteket kíván ösztönözni, függetlenül annak tulajdoni és üzemi formájától. Szabályozórendszere sem ismer ezen a téren kivételt, hiszen túlnyomó többségében ágazatokat és termékeket támogat, tekintet nélkül arra, hogy ezeket milyen formációjú vállalkozásokban találhatjuk.

A 2001. évi adatok szerint az ország 9,3 millió ha területéből 3,6 milliót gazdasági szervezetek, 4,2 milliót egyéni gazdálkodók műveltek. A rendszerváltást követően, részben nosztalgiaik nyomán, de nagyobb részben kényszerűségből,² meglehetősen sok olyan egyéni gazdaság is létrejött, melyek hivatva lennének ugyan a család megélhetésének megteremtésére, de elégtelen méretük és hiányos felszereltségük miatt erre alkalmatlanok, s ez napról napra még fokozódik is.

Magyarországon 2000-ben végeztek egy olyan átfogó statisztikai felmérést, amely az összes mezőgazdasági vállalkozásra kiterjedően számba vette a művelt területet, az állatállományt, az eszközfelszereltséget és azt is, hogy kik és mennyit dolgoznak a termelésben. A magyar számbavétel *igen kis méreteket is bevon az „egyéni termelő” fogalomba.*³ Ez az igen laza mérethatár számos félreértéshez is vezet a magyar közvéleményben és az európai szakemberek körében is, mivel „ijesztően nagyszámú” mezőgazdasági termelőt és latens migrációs veszélyt feltételeznek az ilyen módon majdnem egymillióra tett „egyéni gazdaságot” hallván.

Ezeknek az egyéni gazdaságoknak majdnem háromnegyed része azonban 1 ha-nál kisebb (átlagosan 0,2 ha) földet művel, ami még egy család élelmiszer-szükségletét sem képes fedezni. A termelők fele évente kevesebb, mint 200 ezer Ft termékértéket produkál. Ha ennek – igen nagyvonalúan – 25%-át jövedelemnek tekintjük (hiszen a többi költség: vetőmag, takarmány, üzemanyag stb.), akkor is legfeljebb a magyar *mini-málbér egyhavi összegét kapjuk eredményül, mégpedig egy egész esztendőre.* Ha pedig 500 ezer Ft-nál húzzuk meg a határt, akkor a termelőknek már 80%-a kerül e csoportba, s ezek jövedelemtermelése sem több mint havi tízezer Ft. Ez a

² A magyar közgazdasági szakirodalom rendszeresen használja a „kényszervállalkozó” kifejezést, amely arra utal, hogy valaki kényszerűségből folytat önálló gazdasági tevékenységet. Ha ugyanis egy faluban feloszlott az ott működő termelőszövetkezet, akkor a korábban a szövetkezetben dolgozó személyeknek – egyéb munkalehetőség hiányában – nem maradt más választásuk, mint saját vagy bérelt földön, mezőgazdasági termelésbe kezdeni.

³ A felmérés szerint ebbe a csoportba tartoznak mindazok, akik 1500 m² mezőgazdasági területtel, vagy 500 m² ültetvényvel, vagy egy lóval, marhával, sertéssel vagy juhval, illetve 50 baromfival, 5 méhcsaláddal stb. rendelkeznek.

jövedelem természetesen még a családi élelmiszer-fogyasztásnak is csak töredékét teszi ki, nemhogy fejlesztésre, eszközbeszerzésre adna forrást. Vagyis az *oly sokszor hallható milliónyi magyar parasztcsalád nem létezik*, legfeljebb milliónyi olyan vidéki család és háztartás, amely az elégtelen keresetek, a hiányos szociális ellátás miatt erre a csekély értékű, kiegészítő jövedelmet adó *mezőgazdasági termelésre is rászorul*.

AZ EGYÉNI TERMELŐK TÁRSADALMI HOVATARTOZÁSA

A KSH ugyanennek a felmérésnek a keretében mérte fel és elemezte az „egyéni gazdaságok” munkaerő-felhasználását, valamint termelőtevékenységük célját is. A végzett munka mennyiségét illetően a már egy napi munka is elég volt ahhoz, hogy valakit mezőgazdasági munkavégzőként számba vegyenek. Ez pedig még az „egyéni gazdaság” minősítéséhez alapul vett terület igen kis méretéhez képest is elfogadhatatlannul alacsonyan meghúzott küszöböt jelent.⁴ A számba vettek fele 45 napnál kevesebbet dolgozik a mezőgazdaságban. Az összes mezőgazdasági munkavégzőnek *mindössze 11%-a*, mintegy 220 ezer fő az, aki 135 napnál, tehát *mintegy fél évnél többet dolgozik a mezőgazdasági termelésben*.

Az adatokból az is kiderült, hogy ezek közül az egyéni termelők közül mindössze 10,3% az aktív mezőgazdasági kereső! A legnagyobb arányt azok jelentik (33,3%-ot), akik valahol főfoglalkozású munkahellyel rendelkeznek, vagyis *kiegészítő jövedelem* megszerzése végett folytatnak valamilyen mezőgazdasági termelést. A második nagy csoport a nyugdíjasoké (28,2%), a többi pedig eltarthat (köztöttük 5,8% munkanélküli, és 12,4% inaktív).

A piaci kapcsolatok alapján osztályozva a munkát végzőket az az eredmény, hogy *91,4% vagy kizárólag önellá-*

⁴ Ilyen alapon az ország lakossága számos kisipari szakághoz is tartozhatna ház körül végzett javító és karbantartó munkája miatt, s hívhatnánk villanyszerelőnek, kőművesnek vagy szobafestőnek is! De ennek sem így, sem úgy nincs értelme.

tásra, vagy csak eseti eladásra termel, s mindössze 166 ezer fő (8,3%) termel kifejezetten piacra.⁵ (A maradék 4 ezer fő szolgáltatást végez.) Tévednénk azonban, ha azt hinnénk, hogy ez a 166 ezer személy olyan, akinek egzisztenciája elsősorban a mezőgazdasági termelésétől függ! Közülük ugyanis alig egyötödnyi, mindössze 22,5% a főfoglalkozású mezőgazdasági termelő! Több mint egyharmaduknak (33,3%) van ugyanis a mezőgazdaságon kívüli főfoglalkozása, 25,7%-uk nyugdíjas, és a többi (18,5%) az eltartottak és munkanélküliek csoportjába sorolandó. Végül is, az árutermelőknek is csak mintegy fele él főfoglalkozásban a mezőgazdasági termelésből, vagyis mintegy 90 ezer személy. Ők azok, akiket a gazdasági szervezetek (szövetkezetek, részvénytársaságok, korlátolt felelősségű társaságok stb.) alkalmazottain kívül, közvetlenül és meghatározó módon érint az agrártámogatások, illetve az EU agrárpolitikája magyarországi alkalmazásának rendszere. Mindezt azért létfontosságú hangsúlyozni, hogy oszlassuk a homályt, ellensúlyozzuk azokat a felelőtlen híreszteléseket, melyek szerint milliőkat érinthet hátrányosan az EU-val kötött agrármegállapodás, veszélybe sodorva százezrek munkahelyét stb.⁶

A VIDÉK HELYZETE ÉS A VIDÉKFEJLESZTÉSI TÖREKVÉSEK

Az Európai Unió kritériumrendszere szerint Magyarországnak mintegy 96%-a vidéki térségnek minősül. Itt él a népességnek majdnem háromnegyed része. Az e térségen belül alapvetően vidéknek minősülő terület pedig több mint 61%-át adja az országnak, s így *az itt élő népesség aránya mintegy 3,5-szer nagyobb arányú, mint ami az*

⁵ Sajnos, itt sem ismerjük, mekkora az ebből származó bevétel. Ez pedig azt jelenti, hogy még az árutermelést folytatók sem biztos, hogy ebből élnek meg.

⁶ Jellemző, hogy gyakran azok bírálják az EU-nak a versenyképes méretű üzemet ösztönző rendszerét, akik nemrégén azt hirdették, hogy a nagy üzemeknek nincs is jövőjük Európában.

EU-ban jellemző. Az ország népessége minden településformán fogy. Különösen jellemző ez a falvak több mint egyharmadát kitevő, 500 lakosnál kisebb lélekszámú településekre, amelyek népessége jóval öregebb az országosnál, és igen alacsony a szaporodási ráta. Az itt élő népesség szociális ellátása, főként az öregek gondozása állítja nehezen megoldható feladatok elé a települések önkormányzatait. Fokozottan érvényes ez a sajátosan magyar szórványtelepülési formára, a tanyára, amelyek ellátottsága még a kis településektől is elmarad.

Az elmúlt évek során a lakosság egészséges vezetékes ivóvízzel való ellátása terén igen jelentős, a csatornázás és a szennyvíz, valamint a kommunális hulladékok kezelése terén szerény előrelépés történt. 1998-ban a lakások 91%-ában volt vízvezeték és 98%-a számára volt a közelben elérhető a vezetékes vízforrás, és csatornába kötött a lakásoknak mintegy fele. Az energiaellátást megoldottnak tekinthetjük. Ugyanakkor a gyorsan és majd minden településre kiterjedt vezetékes gázellátás és a többi infrastrukturális szolgáltatás igénybevétele szinte megoldhatatlan helyzet elé állítja a vidéki települések nagyszámú szegény lakosát.

A vidék – mára sok szempontból kirívóan hátrányos – helyzete hosszan tartó folyamat következménye. Ezen *változtatni is csak hosszabb időszak alatt* és a társadalom összefogásával, valamint az EU előcsatlakozási támogatásainak, majd tagként vidékfejlesztési forrásainak ésszerű felhasználásával tudunk. Az agrár- és vidékfejlesztés átfogó céljait a készülő Nemzeti Fejlesztési terv vitára bocsátott előtanulmányai a következő három fő tennivalóval fogalmazzák meg:

- a termelés versenyképességének javítása,
- a mezőgazdaság környezetbarát fejlesztése,
- a vidék esélyhátrányainak mérséklése.

Itt érdemes utalni arra is, hogy az Európai Unióban az elmúlt években előtérbe került ún. *multifunkciós mezőgazdaságnak* jelentős – és sajnálatos módon gyorsan

mellőzött, a nagyüzemek átalakításakor részben tudatosan fölszámolt – hagyományai vannak Magyarországon. A legtöbb mezőgazdasági nagyüzem, mindenekelőtt a szövetkezetek, a helyi foglalkoztatás és a hiányzó kommunális ellátás pótlására alakított ki olyan tevékenységi szerkezetet, amelynek legfőbb értéke a falvak népességmegtartó képességében, a munkanélküliség mérséklésében⁷ és a helyi ellátás javításában mutatkozott meg.

Magyarországra régóta jellemző a gazdasági fejlettség tájak, országrészek közötti igen jelentős és tartós különbség. Ennek egyik pontja a fővárosba központosuló ipar, s még inkább az oktatási és az állami intézményi rendszer. A másik jellegzetesség az ország északnyugati régiójának fejlettsége. A terület zömét kitevő maradék országrészen mintegy „zárványszerűen” találunk fejlett kisebb régiókat, melyeknek közvetlen környezetükkel azonban elenyésző a kapcsolatuk, legfeljebb munkát adnak néhány, a környékből ingázó számára.

Az 1990-es évek gazdasági és társadalmi átalakulását követő években ezek a különbségek nem csak megmaradtak, *hanem még tovább növekedtek*. Az egy lakosra jutó GDP értékében 1994-ben mért 2,1-szeres különbség 1999-re már 2,4-szeresre emelkedett.⁸ Az ország egyes tájai között ma már szélsőséges, visszafordíthatatlan területi különbségeket is találhatunk. Ezekre a hátrányba került térségekre s az azokon belüli kistérségekre a nagyarányú (nem föltétlenül regisztrált) munkanélküliség, illetve munkahelyhiány jellemző. Különösen nagy a gond azokon a településeken, ahol számottevő vagy akár túlnyomó arányú a zömmel szakképzetlen, illetve iskolázatlan *cigány népesség*. A mezőgazdaság szerepe az iparszegevény, az átlagosnál jobb termőhelyi adottságú térségekben az országos átlag kétszerese, a kisebb településeken

⁷ Nem tagadható persze az sem, hogy elég általános volt az ún. kapun belüli munkanélküliség számos vállalkozásnál.

⁸ A megyék, melyeknek átlag fölötti a mutatója, egyetlen kivétellel mind az ország nyugati felén vannak, az átlag alattiak pedig mind a keletin.

pedig szinte meghatározó. Arra, hogy a mezőgazdaság oldja meg a foglalkoztatás gondjait, nem számolhatunk, de hozzájárulására igen.

Magyarországon az 1990-es évtizedben drámaian csökkent a munkaképes korú népesség munkavállalása, mégpedig 77%-ról 61%-ra. Ráadásul *a falvakban alig haladja meg a 30%-ot*, az 1000 lakosnál kisebb településeken pedig még ezt az értéket sem éri el. Hasonló mutatók jellemzik az észak-magyarországi és észak-alföldi régiókat is, ahol 30% körüli az átlagos aktivitási ráta. A foglalkoztatás, az újbóli elhelyezkedés terén tartósan hátrányos helyzetben vannak a vidéken, a kistelepüléseken élő nők és az alacsony képzettségű roma népesség. A szegények aránya 25-30%, a szegénység kockázata pedig 6-9-szer nagyobb az átlagnál a kritikus foglalkoztatási helyzetű északi, északkeleti régiókban és az 1000 fő alatti kistelepüléseken. A vidékfejlesztés legsúlyosabb terhei és a legsürgetőbb teendői is itt vannak.

A KÖRNYEZET ÁLLAPOTA ÉS A KÖRNYEZETVÉDELLEM HELYZETE

Magyarországon a környezettudatosság, a természet védelmét célzó intézmények és mozgalmak korántsem jutottak olyan fejlettségi szintre, mint Nyugat-Európa iparilag fejlett országaiban, s ma is inkább az irritáló feltűnősködés áll a reális célok helyett törekvéseik homlokterében. Ugyanakkor azt is elmondhatjuk, hogy a természetet ért károk is jóval kisebbek nálunk, mint a gazdag országok legtöbbjében. A helyzetképhez tartozik az is, hogy Magyarországon a mezőgazdasági termelés környezetterhelésének intenzitása – még a leginkább kritizálható 1970-es évtizedben is – elmaradt a fejlett országokétól, a rendszerváltás óta pedig kifejezetten alacsony, sőt már a termelés gazdasági érdekein túl, a talajok termőképességét is veszélyeztető szintre süllyedt. A kemikáliák használata csak harmada-fele a legszigorúbb németországi normának. Valós veszélyt jelent viszont a környezetre az elap-

rózzott parcellákon szakszerűtlenül folytatott vegyszer-használat éppúgy, mint a parcellák elhanyagolása, a kórokozók és a gyomok irtásának elmaradása. Továbbá a falvak elégtelen arányú csatornázottsága és a belterületen folytatott, esetenként nagyobb koncentrációjú állattartás, együtt a többi kommunális hulladékkal.

A nagyüzemi állattartó telepek zömében híg trágya helyett szalmás trágya keletkezik, s ennek használatával az ország behozhatatlan előnnyel előtte jár Európa nyugati országainak. A 2002-ben bevezetésre került Nemzeti Agrár-környezetvédelmi Program (NAKP) sikere viszont nagyban függ az EU bőkezűségétől vagy a mindinkább érzékelhető szűkmarkúságától.

AZ EU AJÁNLATAI ÉS A MEGÁLLAPODÁSOK

Az EU döntése nyomán az újonnan belépők, így Magyarország is, elvesztette azt az esélyét, hogy tényleges egyéni teljesítménye és alkalmazkodásának eredményessége alapján szülessenek meg a döntések a csatlakozási tárgyalásokon. Az EU visszatért az egykori blokkszemlélethez, amely a felkészültebbeknek inkább hátrányt okoz, az elmaradottakat pedig inkább segíti. *Az oly sokszor említett szolidaritás a belépők irányában csak részben érvényesült.* Mivel az EU részéről hiányzott az akarat, és a korábbi bővítésektől eltérően, bizony a forrás is az újonnan belépők egyenrangú kezelésére. A tagjelöltek számára pedig nem maradt más választás, mint – vitatkozva és a lehető legjobb pozícióra törekedve – elfogadni az ajánlatokat. A belépni akarók nemzeti érdekei egymás között és a régi tagországokkal való egybevetés alapján is lényegesen különböznek. Ezek hangoztatása tehát értelmetlen. Helyette a speciális előnyök megkeresése és érvényesítése a reális és hasznos út. Magyarország agrárérdekei különösen azon a ponton mutatnak alapvető eltérést, ahol a direkt kifizetésekről döntöttek. Számunkra – sajátos agrárstruktúránk miatt – ez a támogatási forma a legfontosabb. Az egy-két

évvel ezelőtt *reméltnél hátrányosabb, de a 2002 januárjában megfogalmazott EU-ajánlatnál azért lényegesen kedvezőbb feltételekkel* való belépés nem csak a kívülmaradásnál, de az akár csak egy-két évvel későbbi (bizonytalan) belépésnél is sokszorta kedvezőbb. Talán a magyar mezőgazdaság jelenlegi állapotáról szóló sorok is igazolják, hogy „Az EU-n kívül is van élet!” mennyire átgondolatlan és felelőtlen kiszólás volt a tárgyalások időszakában. Ha sorra vesszük a legfontosabb döntéseket, akkor azokról, nagyon tömören, a következő megállapításokat tehetjük:

1. Az EU agrárpolitikájának fő céljait, *a versenyképesség növelését, a piacok stabilizálását és mindezek alapján a méltányos paraszti jövedelmek* megteremtését számos, a tervgazdaság rendszerét idéző kötöttség és piactudományi elem kombinációja szolgálja. Ennek egyik kulcseleme a termékek nagyobb körére kiterjedő, de változatos egyedi megoldásokkal működtetett *intervenciós rendszer és intervenciós ár*. A megállapodások egyik nagyon fontos, de idehaza túlságosan is természetesnek vett pontja az, hogy ezt azonnali hatállyal kiterjesztik az új tagországokra is. Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a gabonaféléket minden év november 1-jétől előre meghirdetett 101,3 euró/t (24 565 Ft/t) áron, ha a termelő kívánja, megvásárolják tőle. Ez a rendszer – korlátozott mértékben és mindig csak későn meghirdetett, többnyire elfogadhatatlanul alacsony árakkal – már eddig is működött, tehát nem ismeretlen. Csak éppen nem jelentett elég garanciát. 2004-től tehát Magyarországon is növekszik a gabonát, tejet, vágómarhát termelők piaci biztonsága, de ettől a termelői jövedelmekben jelentős emelkedés nem következik be!

2. A *kvóta, amelyről oly sokat és gyakran oly pontatlanul szól a magyar sajtó*, az EU agrárszabályozásának leginkább piacidegen, tervutasításra hasonlító eleme. A kvótákkal az egyéb módon nyújtott kedvező termelési feltételeket s az ezek nyomán kialakuló *túlkínálatot tartja korlátozottan az EU*, mégpedig termékenként eltérő módon.

A legszigorúbb a rendszer a tejtermelésben, ahol minden termelőnek megszabják az általa értékesíthető tej mennyiségét, amit csak büntetés mellett léphet túl. Hasonló rendje van a cukortermelésnek. Jelenleg nálunk is működik – ehhez némileg hasonló – rendszer, de itt egyértelmű a szigorodás. Végül a legfontosabb anyagi kihatással járó gabonakvótáról kell szólni. Ez csak az országban támogatással művelhető termőterületet szabja meg, de nincs sem a termés mennyiségére, sem az egyes termelőkre „lebontott” száma, s a túllépést sem szankcionálják. Igaz, nem is jár utána támogatás. Az egyszerűség kedvéért a gabonakvótának nevezett termőterület magában foglalja a gabonafélék (köztük a kukorica), az olajnövények és a fehérjenövények teljes körét (ezek az ún. GOF-növények). Erre a területre jár az ún. *földalapú, direkt kifizetés, mégpedig tulajdoni és üzemi formától függetlenül minden termelőnek*, aki nyilvántartásba vetette (regisztráltatta) üzemét, s a megfelelő igénylési lapot benyújtja.⁹

A kvótákról folytatott viták a növénytermelésben egyszerűbben lezárhatók voltak, hisz manapság sem lényegesen más a területhasználat, mint 10 vagy 20 évvel ezelőtt volt. Egészen más a helyzet az állattartás „kvótás” ágazataiban, ahol is drasztikus *állománycsökkenés, ennek nyomán drámai tej- és hústermelés-csökkenés következett be*. Mivel az EU egyetlen csatlakozó ország esetében sem fogadta el kiindulási alapnak a többnyire kedvezőbb képet nyújtó 1980-as évtizedet, nekünk is meg kellett elégedni a jövőt szűk korlátok közé szorító tejkvótával¹⁰ s a némi növekedési tartálékokat mutató vágómarha- és juh-létszámmal. Ha ezért valakinek is szemrehányást tehetünk, akkor *azok az elmúlt 12 év*

⁹ Itt kell emlékeztetni azokra a megtévesztő propagandákra, amelyek elhitették sokakkal, hogy pl. a termeléssel is foglalkozó szövetkezet „idegen test” az EU-ban. Ez nem így van, s arra is utalni kell, hogy a támogatások nem a földtulajdonosát, hanem annak használóját illetik meg. Az, hogy a bérleti díjjal a tulajdonos is osztozhat e támogatásokon, már más téma.

¹⁰ A tehénállomány az 1990. évi 630 ezerrel 380 ezerre, a tejtermelés 2,8 milliárd l-ról 2,1 milliárdra esett vissza, s a már igazi népegészségügyi problémákat jelentő alacsony tejfogyasztási szint is tovább csökkent, alig több mint 150 l/főre.

kormányai, amelyek képtelenek voltak számolni a termeléscsökkenés jövőt determináló, negatív hatásaival, s a forrásokat rossz célokra költötték.

3. A földalapú direkt támogatások kvótájához szorosan kapcsolódó második fontos fogalom a *hozamok referenciaszintje*. Ez egy történelmileg kialakult átlagtermés, amelynek nagyságától függ a GOF-növények termelése után járó területalapú, direkt kifizetés nagysága (minden tonna után 63 euró = 15 278 Ft). A számításban alapul vett időpont itt is döntő fontosságú, mert a leépülés az 1990-es években itt is „töretlen” volt. Végül az általunk kért 5,04 t/ha sz az EU által először megajánlott 4,26 t/ha között a végső tárgyalási szakaszban sikerült a küldöttségnek a 2000 és 2001-es év adataival operálva a jónak ítélt 4,73 t/ha referenciaszintet kialakítania. (Ez azt jelenti, hogy a 3,49 millió ha GOF-területen nem 268, hanem 298 euró/ha lesz a teljes összegű támogatás, amivel az ország évi 105 millió euróval, kb. 25,5 milliárd forinttal, egy-egy ha GOF-terület pedig évi 7,3 ezer Ft-tal kap többet.)

4. A *kvótákról és a referenciaszintekről folyó vitákat* kezdettől fogva egyfajta *homály és kétértelműség* jellemezte. Mi, a belépők, abból indultunk ki, hogy az azonos kötelezettséghez azonos jogok járnak, s a belépéstől igényeltük (az 1986-1990 közötti termelés alapján) a régi tagokkal egyenlő elbánást.¹¹ Ezzel szemben az EU minden hivatalos megnyilatkozása úgy szólt, hogy ez nem jár az új tagoknak. Viszont mégis befogadták azokat a csatlakozási dokumentumokat, amelyekben ezeket az igényeket megfogalmaztuk, sőt le is folytak – nagyobb részét az Orbán-kormány idején – az egyeztető és tisztázó megbeszélések. Ezeket követően tette meg az EU azt a javaslatát, hogy a 25%-ra redukált direkt támogatásokat 9 év alatt lép-

¹¹ Az EU-megállapodásokat érő kritikák, sajnos gyakorta a mennyiségre és a területre vonatkozó mértékegységeket sem tudják megkülönböztetni, s azt is elhallgatják, hogy a tagországok között is igen jelentősek az agrártámogatási különbségek. Pl. egy holland gazda 1 ha gabonára csaknem kétszer akkora direkt támogatást élvez, mint egy olasz vagy portugál, sőt ennél a magyar támogatási szint is jóval magasabb.

csőzetesen növelve mégis megkapják az újonnan belépők. Ezen a makacsul védett álláspontján végül egyetlen ország esetében sem módosított az EU, de abba az utolsó pillanatban mégis belement, hogy *nemzeti forrásból ez a 25% további 30%-kal kipótolható*.¹² Ez a gyakorlatban azt is jelenti, hogy az átmeneti idő, vagyis a teljes összeg elérése, 9 helyett 6 esztendőre rövidült, s a magyar gazdák az EU-beliekhez képest az első évben már 55%-os támogatottságot élvezhetnek. Konkrét adatokkal érzékeltetve: 2004-ben mintegy 40 ezer, 2005-ben 43, 2006-ban kb. 47 ezer Ft támogatást kapnak a magyar GOF-termelők minden ha terület után (ez 2004-ben 140 milliárd forintot, majd két évig 12,6-12,6 milliárddal, később 25,2 milliárddal növekvő összeget tesz ki).

Erre természetesen szükségük is van az új tagállamok parasztjainak, hiszen *nem csak a bevételeik, hanem a kiadásai is nőnek*. De ennél is sokkal fontosabb az a tény, hogy az eszközállomány – évek óta halogatott – korszerűsítését és pótlását most igen rövid idő alatt kell bepótolnunk. Mivel az új tagországok termelőinek jövedelme a számottevő támogatás ellenére sem nő a régi tagok szintjére, a mezőgazdasági vállalkozások a belépést követő időszakban is arra kényszerülnek, hogy jövedelmük minél nagyobb hányadát „visszaforgassák”, s a kíváncsnál lassabban folytassák azt a technikai megújulást, amit éppen az EU sürget oly nagy szorgalommal.

Formájukban mások, de végül is hatásukban nem nagyon különböznek ettől az állattenyésztési ágazatok támogatásai sem, melyek azonban közvetlenül csak a szarvasmarha és a juh ágazatot segítik. A sertés- és a baromfitartás a tisztán piaci megoldásokat kell hogy kövesse, bár bizonyos korszerűsítési támogatásokban részesülhetnek ezek az ágazatok is.

¹² A lengyelek – likviditási problémáik miatt – nem ezt a megoldást választották, hanem azt kérték, hogy az EU finanszírozza strukturális alapjaikból csoportosíthatóknak át ide. Mi, együtt a többi, erre rá nem szoruló országgal, érintetlenül hagytuk a strukturális alapokat, s kialakítottuk az eddigi EU-szabályokkal szemben a nemzeti forrásokkal történő támogatáskiegészítést.

5. Az ugaroltatási kötelezettséget az EU – korábbi szándékától eltérően – 1999-ben nemhogy felszámolta volna, hanem éppen kétszeresére, 10%-ra emelte föl. Ugaroltatnia a termelők közül azoknak kell, akiknek GOF-területe 92 t-nál több termésre képes (a referenciaszinttel, 4,73 t/ha-ral számolva). A kisebb termelő maga dönt erről. A támogatás az ugaroltatott terület után is megilleti a termelőt, s ez 2004-ben a 39,7 ezer Ft, 6 év után pedig 72,3 ezer Ft lesz minden egyes ha után.

Ha össze akarjuk foglalni a direkt támogatásokra vonatkozó legfontosabb adatokat, akkor a 2. táblázatot érdemes áttekinteni. Kiegészítésül azt érdemes még elmondani, hogy az agrárgazdaság által 6 év múlva elérhető, mintegy 380-400 milliárd forintnyi összegből a direkt kifizetések jelentik a „legnagyobb falatot” 73%-kal. Továbbá 11%-ra rúg a piaci támogatásokra, illetve 16%-ra a vidékfejlesztésből a korszerűsítésre jutó EU-forrás, ami hozzávetőlegesen további 105 milliárd forint agrártámogatást jelent.

HOGYAN JÁRT MAGYARORSZÁG?

Nem csak azért, mert éles kritikák hangzanak el a magyar tárgyalások végeredményéről, hogy „mennyivel rosszabbul jártunk, mint a lengyelek” és „mennyivel kevesebbet kapunk, mint a régi tagországok”,¹³ hanem azért elsősorban, hogy objektívebben tudjuk megítélni jövőnket, röviden érdemes a tényadatokkal és az azok nyomán lehetséges gazdasági és agrárpolitikai következményekkel is foglalkozni.

Elsőként arra érdemes utalni, hogy *a tárgyalások végig az előző kormányciklusban benyújtott, ún. pozíciós papír nyomán folytak*, sőt a főtárgyaló személye sem változott meg. Mindvégig Juhász Endre képviselte – igencsak sok megpróbáltatás mellett, nagyon következetesen – a magyar álláspontot. Másodsorban arra kell utalni, hogy az

¹³ Az első állítás nem igaz, az utóbbi viszont köztudott, és mindenki előre számolt vele.

2. táblázat. A direkt kifizetésekkel kapcsolatos legfőbb adatok

Megnevezés	Az eredeti magyar igény	Az EU ajánlata	A végleges, ill. 2004-től aktuális érték
A GOF (gabona, olaj- és fehérje-növények) területi kvótája, millió ha	3,65	3,55	3,49
A referencia-hozam, t/ha	5,04	4,26	4,73
Az 1 ha-ra jutó direkt kifizetés, 1000 Ft/ha, 100%-on*	77,00	16,27	72,26
Az 1 ha-ra jutó direkt kifizetés, Ft/ha, a belépés évében (2004)	72,26	18,06	39,74
Az összes GOF-támogatás, millió Ft	281 045	63 042	138 693
Cukorkvóta (A és B együtt), 1000t**	480,00	380,00	401,70
Izocukor-kvóta, 1000 t	140,00	111,00	137,60
Dohánykvóta, 1000 tonna	15,00	12,36	12,36
Az 1 tra jutó direkt kifizetés, 1000 Ft	639,13	159,78	351,52
Az összes támogatás, millió Ft	9 587	1 974	4 343
Tejkvóta, melyre felvásárlási garancia és ár van, extra minőség mellett, millió kg	2800,00	1946,33	1947,00
Marhavágási kvóta, 1000 db***	480,00	202,00	235,998
Húshasznú tehenek kvótája, 1000 db	300,00	90,00	117,00
Speciális húsmarha-kvóta, 1000 db	245,00	143,00	94,62
Az összes támogatás, millió Ft	14 821	3 705	8 151
Juhállományi kvóta, 1000 db	1550,00	1027,00	1146,00
Juhászat támogatása, millió Ft	7 893	3 371	6 130
Az összes „kvótás” ágazat támogatása együtt, millió Ft	284 340 985	71 085 246	156 387 542

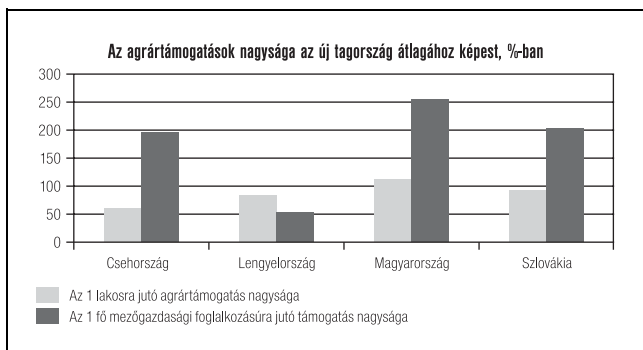
* 242,5 Ft/euró árfolyam alapján számolva.

** Erre a mennyiségre garantált ár működik.

*** A tárgyalások során derült ki, hogy a magyar igények a meglévő állomány és az évente születő, mintegy 300 ezer db borjülétszám miatt teljességgel megalapozatlan, és a harmadik oszlopban feltüntetett, közbenső létszám-ajánlat így visszavonásra is került.

EU agrártámogatási mérce-rendszere, pl. a kiemelkedő fontosságú döntése a direkt kifizetések 25%-ról való indításáról, *egyformán érinti az összes belépőt*. Ebben eleve nem lehetett volna differenciálást elérni, a már bírált „blokkszemlélet” miatt. Harmadsorban pedig *a referencia-hozam alapján egységesen fizetnek* (pl. 63 euró/t a GOF-növényeknél), *a régi és az új tagoknak egyaránt*.

Az agrártámogatásokat nem az ország lakossága, nem a mezőgazdasági dolgozók, hanem a termelés volumene és korábban elért szintjének figyelembe vételével állapítják meg. Az az állítás, hogy mi jóval kevesebbet kaptunk, mint pl. Lengyelország, *a helyzet nem ismerését, vagy a megtévesztés szándékát bizonyítja*. A 10 új belépő tag közül Lengyelország 47%-kal részesedik, jelezvén ennek az országnak mindent perdöntően befolyásoló szerepét. De utána már Magyarország jön 18%-os részarányával. Ez az összeg csak 13% lenne, ha a népesség arányában kapnánk, s csak 10%-os, a mainak fele lenne, ha az előző kormányzati ciklusban „kiharcolt” SAPAR-arányokat érvényesítették volna most is velünk szemben. Mindennél beszédesebbek azonban azok az adatok, amelyek a négy legjelentősebb belépő ország agrártámogatásainak mértékét hasonlítják össze.

Ebből az ábrából pedig minden kiolvasható, csak az nem, hogy a magyar agrártámogatások elmaradnának a „konkurens” országokétól! Sőt!

MILYEN VÁLTOZÁSOK LESZNEK A MAGYAR AGRÁRPOLITIKÁBAN?

Az EU-hoz való csatlakozás talán legáltalánosabb kihatása az lesz, hogy az eddig „*nemzetinek*” *mondott agrárpolitika helyét átveszi a KAP, a közös agrárpolitika*. Ha ennek legfontosabb kihatásait – csak címszószerűen – felsoroljuk, kitetszik belőle az eddiginél nagyobb mértékű támogatás és a sokkalta erőteljesebb szabályozottság, valamint a termelők összefogásának, együttműködésének igénye. Az EU-t tehát elsősorban jellemzi:

- a növekvő *verseny* a piacért és a forrásokért,
- a *kiszámíthatóság* megerősödése, a hosszú távú gondolkodás, a „tervgazdálkodás” kényszere,
- hogy vége a rögtönzések és *a hátrányos megkülönböztetések*, a politikai célú „keresztes hadjáratok” évtizedének,
- hogy *a versenyképes méretű és tőkeerős* (vagy hitelképes) *vállalkozások* behozhatatlan lépéselőnyben lesznek a leszegényedettekkel szemben,
- sbizony el kell majd viselnünk a *büntetést az összefogás hiánya, a szervezatlenség következményei*, a minőség háttérbe szorulása, az elvesztegetett évtized miatt!

Konkrét változásokat prognosztizálhatunk a termelés szerkezetére ható feltételekben is. Abiztos gabonapiac (az értékesítési és árgarancia) és főként a jelentős összegű direkt kifizetések minden eddiginél *kedvezőbb helyzetbe hozzák az ágazatot*, amely tradicionálisan is a legversenyképesebb részét képezte a magyar mezőgazdaságnak. Igaz viszont, hogy kevés embernek ad munkát és átlag alatti hozzáadott értéket termel. Mindezt ellensúlyozandó, a termelési szint (a hozamok) azonnali növelését indokolt a termelőknek már most megkezdeniük. Újjjövő nyílik a magyar marhahús- és juhhústermelés számára is, de itt nem feledhető az elmúlt évek determinálta mennyiségikorlátozás, melyet a kvóták jelentenek.

Teljesen *piaci körülmények közé kerül a* – közvetlen támogatásokat nem élvező – *sertés- és a baromfitartás,*

valamint a legtöbb kertészeti ágazat is. Ezekben a minőség javítása és a termelés költségeinek csökkentése a továbbélés és a felvirágzás feltétele. Mivel ezeknél a termékeknél nagy a kisméretű termelési egységek részese-dése, számukra az eddig elhanyagolt s a korábbi politika által „ellenjavallt” *szövetkezés és összefogás* lehet a megoldás nyitja, de legalábbis feltétele.

Az EU-csatlakozás *megmozgatja a magyar földpiacot is, ezt a politika-verte területet*, ahol már több mint 10 éve nem lehet józan érveléssel a megoldás felé közeledni. A földalapú direkt támogatások szinte *már ma elkezdik hatásukat kifejteni, előbb és nagyobb részben a bérleti díjra, majd lassabban és aligha robbanásszerűen a föld árára is.* De nekünk torz a földpiacunk, hiszen külföldi 3 év után, jogi személy pedig csak 7, ill. lehet, hogy 10 év múlva vehet földet. De mivel álnok módon közējük sorolták a magyar nagyüzemet is, maga a piac, az eladói érdekesikáldozatául ennek a kártekonny törvénynek, amelyet a „haza nem eladó” demagógia szavaztatott meg s riasztott el még a bírálattól is. A nyertesek a spekulánsok, most is, és még 7 vagy 10 esztendeig. A földpiac torzulásai – ha nem tudunk ezen változtatni – tovább növelik a regionális differenciákat, s okozhatnak súlyos helyi feszültségeket.

NÉHÁNY KÖVETKEZTETÉS

Magyarország gazdaságának egésze, intézményi rendszerei és társadalma alapvetően fölkészülten és egyértelműen bizalommal készül az EU-ba való belépésre. E pozitív képen belül sokkal árnyaltabban kell közelítenünk és értékelnünk a mezőgazdaság és a vidék, a vidéken élők helyzetét, várakozásaikat és felkészültségüket egyaránt. Az 1980-as évtized – korát megelőző – reformintézkedéseinek értékeivel nem gazdálkodott jól az ország, előnyeink nagy részét elherdálta a politika. A gazdasági és társadalmi transzformációnak az agrárvilágban van a legtöbb vesztese és a legkevesebb nyertese. Amíg az iparban alapvető és a fejlett országokhoz sok területen szoros fölzar-

közást eredményező strukturális átalakulás ment végbe elsősorban a külföldi tőke magyarországi befektetési nyomán, ez a változás a mezőgazdaságban lényegében elmaradt. A változásokban, a szerkezeti átalakulásokban a tudatosság helyett a forráshiányból adódó kényszer, a megújulás helyett pedig inkább az avulás vált jellemzővé. A külföldi tőke – nagy részben magyar szándékok, és pedig ideológiai megfontolások alapján – teljességgel kiszorult a mezőgazdaság átalakulási folyamatából.

A csatlakozást ma olyan magyar mezőgazdaság várja, amely *mentőövet lát az EU agrárpolitikájában*, de arra is számít – kényszerűen és joggal –, hogy a leginkább rászoruló kisegzisztenciákon ez nem tud segíteni. Az EU-ra való fölkészülés, a jogi alapok kialakítása jónak, *az intézményrendszer kiépítése* pedig riasztóan elégtelennek mondható.¹⁴ Éppen így sürgős és megfelelő erőfeszítésekkel pótlandó lemaradások vannak az EU-val kapcsolatos ismeretek terén, amely főként az egyéni gazdák esetében kíván szervezett oktatást és képzést. A most készülő Nemzeti Fejlesztési Terv a vidék felzárkózását, a hátrányos helyzetűek fölzárkóztatását tekinti az egyik legfontosabb gazdasági és társadalmi céljának, s a versenyképesség, a környezetkímélő mezőgazdaság megteremtése és a vidék esélyegyenlőségének javítása áll a prioritásainak középpontjában. Ezek nem csak új értelmet, hanem *végre realitást is kaphatnak* az EU-hoz történő csatlakozással.

¹⁴ Az EU küldöttsége ezen a téren hazánkat ítélte a jelöltek közül – az elmúlt évek mulasztásai nyomán – a legfelkészületlenebbnek, s az intézményi kiépítettséget mindössze 15%-osra becsülte, olvasható mindenki által a közzétett országjelentésben, az interneten is.

VARGA IMRE
szobrász

„A SORS A VELE EGYETÉRTŐT VEZETI, A VELE ELLENKEZŐT MAGÁVAL CIPELI”

Fennmaradásunkat csak egy közös Európában tartom lehetségesnek, ezért egyetértek az Európai Unióhoz való csatlakozásunkkal.

Szobrász vagyok. A képzőművészet, a szakosodott kultúra más területeivel együtt, sajátos helyet foglal el egy társadalom szerkezetében. Amíg az uniós tagság a nemzetgazdaság minden területén asszimilációs feladatot fog jelenteni – az ebből adódó nehézségekkel –, addig a kultúrában legfontosabb tennivalónk nemzeti sajátosságaink megővése lesz. Az átmenet gondjai és feszültségei, amelyek a mezőgazdaság, az ipar, a kereskedelem közös pályán való versenyzéséből fakadnak, súlyossá válhatnak azáltal, hogy magunkkal vitt múltunknak – korábbi téves elképzelések miatt – teljesítménycsökkentő hatása lesz. Ettől a múlttól való megszabadulás elsőrendű feladata az átmenetnek.

De nem így a kultúrában. Amíg a gyakorlati hasonulás, a tanulás segítheti a felzárkózást, addig kultúránk megkülönböztető jegyei növelhetik annak értékét, ha helyesen alakítjuk ki a rólunk már meglévő képet. Az uniós csatlakozás lehetőségeket nyit meg a nemzetgazdaság minden területén. Az átmenet kezelhető nehézségei után a meg-növekedett gazdasági, politikai potenciál messzebbre látó elképzeléseknek nyit távlatot. Legelőbb is enyhíteni fogja, később talán meg is szünteti, térségünk influenzáját, a nemzetiségi kérdést. A nemzetállamok létrejötte, azok önerősítő céljai szükségszerűen diszkriminatív magatartást jelentettek a kisebbségekkel szemben, és ezek később konfliktusok forrásaivá váltak. A diszkrimináció, illetve a

saját kisebbség preferenciális megkülönböztetése egy egyenlő jogokat biztosító államon belül okafogyottá válik. A különböző nemzetiségi kultúrák sajátosságai értéktöbbletté nemesednek a többségi nemzethez kapcsolódva.

Ez a helyzet alapvetően más, mint az árutermelő gazdasági ágazatoké. Azoknál a hasonulás, az növekedvén teljesítményük javul, fennmaradásuk biztosabb. A kultúra elveszíti értékét hasonulván helyzete az adott területen ingataggá lesz, és tömegesedve továbbélése, mivel bármely másikkal felváltható, bizonytalanná válik.

Történelmünk elmúlt ötszáz éve az ország és vele az ország kultúrájának feldarabolásáról szól. Az utolsó kísérletet önálló külpolitikára Hunyadi Mátyás tette, amikor megpróbálta megszerezni a német-római császári trónt, mert ezáltal vélte biztosíthatni azt a jelentős erőt, ami a török expanziót feltarthatná. Halála, majd a mohácsi csatavesztés, amely a pápa, I. Ferenc és a szultán cognaci ligájának megkötésekor márszinterésze volt a megállapodásnak, véget vetett önálló állami létünknek, önálló nemzeti kultúránknak. A török hódoltság, a császári Felvidék, a török függésben élő Erdély kényszerűen más-más politikát folytatott. Ezen belül azonban tovább hatott az a gyakorlat, amely a gyenge központi hatalommal szembeni autonóm törekvésre ébredő nemzetiségeket egymás ellen fordította. Az újraéledő központi hatalom erre a belső feszültségre alapozta egyensúlyát. Minden szuperioritási törekvés – a mai napig – ezeket a konfliktusokat mélyíti el. Csak egy nemzetek fölötti, ám saját múltjukat és kultúrájukat tiszteletben tartó unióban lehetséges megvalósítani a nemzeti önállóság és ugyanakkor a közös érdekkövetés igényeit.

Nem feledkezhetünk meg azonban arról, hogy a kultúrák összefonódtak, és bizonyos mértékig a nemzeti, hatalmi érdekeket is képviselik. Különösen igaz ez akkor, amikor a többségi nemzet kultúrája maga is sokgyökerű. Az önállósodási törekvések során egymástól elvitatják eredetüket, holott a kulturális interferenciák hozták mindig az új eredményeket. Volt úgy, hogy egy generáción belül megtermékenyítette idegenszerűségével az egyik

magaskultúra egy másikat (pl. a 19. századi francia grafikát a japán festészet), de egyetlen művész életművét is befolyásolni tudta (Picasso és az afrikai művészet).

Sajátos tény, hogy a nemzeti kultúrák csak különállásuk megőrzésével képesek értéket jelenteni a közös európai kincstár számára. Azt, hogy melyek ezek a nemzeti sajátosságaink, nem ismerjük. A kulturális tervgazdálkodás megkísérelt kialakítani valamilyen esztétikát, hogy az majd olyan törvény legyen, amit megkövetelhet. A kísérlet csődöt mondott, és gátjává lett a mégoly ritka önállósulásoknak is.

Csatlakozásunktól egy megnövekedett, nem ellenérdekelt közönséget remélek, eszmék szabad áramlását, és ezáltal hiteles mércét, amit a befogadásra kész, nyílt agyak visszajelzése alakít majd ki.

Minden fejlődés alapkérdése, hogy meddig tart a közérdek elsőbbsége a magánérdek fölött. Cato szerint a közársaság üdve a legfőbb törvény. Ezt a bölcs mondást már sokféle értelemben kipróbálták rajtunk. Napjainkig tartó értelmezése, hogy csak még néhány év és akkor... Igen, akkor majd érvényesül a demokrácia, akkor jobb lesz a fiatalok és az öregek helyzete, akkor majd lesznek jó törvényeink, élet- és vagyonbiztonságunk, önérdektől mentes parlamentünk, egyenlő polgárjogok, csak tűrjünk még egy keveset. Nem hiszek abban, hogy a közérdek ilyen értelmezése áldozatvállalásra kényszeríthetne nemzedékeket. Az a politika, mely ezt teszi, rossz politika. Uniós tagságunktól az arányos teherviselés megszületését remélem, amikor a közös döntések terhéért minden polgár bizalommal vállalhatja.

A művészek életpályája nem acélsíneken gördül. Hatalmas arányú veszteséggel, ember- és tehetségpazarlással formálódik egy-egy életút. A külső szemlélő számára eligazodást segítő jelekre is szükség van. Ezeket a jeleket vagy a provinciális törtétesek alakítják ki, vagy – és ez a megközelítés az egyedül helyes – azok a sikerek, amelyek a tágabb közösségekben születnek. A fogyasztást serkentő bárgyúságokon néha átüt egy zenekar, egy szólista, egy rendező vagy egy magyar író sikere. Ezek a sikerek min-

dig teljesítményre épülnek, s ezekre alapozhatjuk véleményünket. Ezeket bármely provinciális indulatból letagadni, kisebbiteni öngyilkos szűklátókörűség. Nélkülük izolálódik nemzeti kultúránk. Ilyen kisajátító törekvést nem támogathat senki, akinek fontos nemzeti létünk jövődjéje.

Az elmúlt évszázad viharai felkavarták a Kárpátok medencéjét. A politikai határok összefüggő kulturális köröket szabdaltak sok részre. A kényszerű elválás azonban gyakran újat hozott létre. Ami érték született, azt őrizzük nagy gonddal, mert a folyamatosság a fennmaradás feltétele.

Ciceró mondotta, hogy a sors a vele egyetértőt vezeti, a vele ellenkezőt magával cipeli. Ugyanoda! (*Fata volentem ducant, nolentem trahunt.*)

Babits: „Magyar vagyok, lelkem, érzésem örökséget kapott, amelyet nem dobok el, a világot nem szegényíteni kell, hanem gazdagítani. Hogyan szolgálhatom az emberiséget, ha meg nem őrzök minden színt, minden kincset, ami az emberiséget gazdagíthatja, a magyarság színét, a magyarság kincsét. De mily balga volnék, ha ugyanakkor más színt, más kincset el akarnék vetni, vagy meggyengíteni.”

Ennél többet ma sem mondhatunk.

VÉRTES ANDRÁS
közgazdász

A MAGYAR GAZDASÁG EURÓPÁBAN

A magyar gazdaság csatlakozása Európához egy hosszú folyamat volt, van és lesz. Évtizedekkel ezelőtt már megkezdődött olyan formákban, hogy az egyetemen polgári közgazdaságtant is tanítottak, a magyar lakosság több mint 40 éve utazhat Nyugat-Európába, a vállalatvezetők a '70-es évek elejétől komoly gazdasági kapcsolatokat építettek ki más európai cégekkel, de a dollárkereskedelem is sokkal nagyobb volt nálunk más országokénál.

Egy másik fontos állomás a Társulási Szerződés megkötése volt 1991-ben. Az Európai Unió és Magyarország kölcsönösen megnyitotta piacait egymás termékei, szolgáltatásai és később fokozatosan munkavállalói, illetve tőkebefektetései számára. Mindkét fél lebontotta a vámoikat, megszüntette a mennyiségi korlátozásokat. Az üzleti kapcsolatok fejlődését gátló pénzügyi és adminisztratív előírások megszűntek, megkezdődött a magyar jogszabályok hozzáigazítása az EU gazdasági jogrendszeréhez.

Mindezek nyomán jelentősen emelkedtek a Magyarországra érkező külföldi befektetések mind működő tőkében, mind értékpapírokbán. A privatizáció lehetőséget teremtett a külföldiek számára, hogy viszonylag kedvező feltételekkel megvásároljanak magyar cégeket. Ennek keretében számottevő német, osztrák, holland és olasz tőke érkezett Magyarországra. A befektetési hullám 1992–1999 között közel 20 milliárd eurót hozott be a magyar gazdaságba, s e nélkül a magyar GDP jelenleg legalább 15%-kal, a foglalkoztatás 5%-kal, a lakosság fogyasztása kb. 10%-kal, az állami adóbevétel közel 20%-kal lenne alacsonyabb.

Magyarország európai újraintegrálódása 2004. május 1-jén, az Európai Unióba való belépés napján fontos határ-

hoz érkezik. Jogi értelemben az említett nappal a magyar gazdaság minden tekintetben a világ legnagyobb gazdasági integrációjának részévé válik. Ez 25 magasan fejlett vagy fejlett országot, kb. 400 milliós belső piacot foglal magába. Olyan integrációba lépünk be, amelynek együttesen óriási szava van a világgazdaság (és ennek nyomán a világ) minden fontos kérdésében. Természetesen Magyarország súlya ebben az integrációban kicsi, de a többi 24 országgal együtt az erő nagyon jelentős.

Az integráció azonban a belépéssel nem zárul le, a gazdaság terén egy állandóan megújuló folyamat marad. Az elkövetkező évtizedekben is a magyar gazdaságnak folyamatosan alkalmazkodnia kell a világgazdasági és azon belül az európai tendenciákhoz. Ez könnyebb lesz belülről, mint az elmúlt évtizedekben kívülről, de a követelmény teljesítése a jövőben sem megy majd feszültségek nélkül.

A magyar gazdaság nagy része 2003 tavaszára már integrálódott Európába. A feldolgozóiparban, a kereskedelemben, a távközlésben, a pénzügyi szektorban például a cégek nagy része jól ismeri európai versenytársait, alkalmazza vagy legalábbis ismeri az európai minőségi követelményeket. Ezekben az ágazatokban a technológia és a használt technika közel áll vagy eléri a szokásos nyugat-európai szintet. Nem véletlen, hogy a magyar gazdaság e területeit az elmúlt évtizedben dinamikus fejlődés jellemezte. Vagy például a nyugdíjrendszerünk is egészen európai színvonalú (bár nem hibátlan), mintegy 2 millió ember lépett be a magánnyugdíj-pénztárakba és itt kb. 800 milliárd forint nyugdíjbefektetés halmozódott fel. Az emberek bíznak saját üzleti alapú nyugdíj-előtakarékosságukban.

Vannak azonban olyan részei is a magyar gazdaságnak, amelyek eddig szinte egyáltalán nem integrálódtak. Ilyenek például a mikro- és kisvállalkozások, a mezőgazdaság nagy hányada, vagy például a vasúti szállítás és az egészségügy. Ezekben az ágazatokban nincs is dinamizmus, nagy a piaci bizonytalanság. A cégek rendszeresen állami támogatásokat, „mentőöveket” vesznek igénybe mindannyiunk

adófizetése forrásából. A gazdaságnak ez a része egyelőre nem gyorsítja a fejlődést, sőt inkább akadályozza azt.

Mi változik valójában 2004. május 1-jétől? Egyfelől kevesebb, mint sokan gondolnák, másfelől sokkal több, mint amit sokan lehetségesnek tartanak.

Mint az közismert, megnő Magyarország nettó pénzügyi támogatása. 2004–2006 között, három év alatt közel 3,5 milliárd eurót kapunk az EU „nagy kalapjából”, ugyanennyi idő alatt befizetünk oda vagy 2 milliárdot, így három év alatt majdnem 1,5 milliárd euró támogatáshoz jutunk. Ha nem lépnénk be az EU-ba, ez az összeg bizonyosan sokkal kevesebb, legfeljebb 0,6-0,7 milliárd euró lenne. Ez nyilvánvaló előny. A fő kérdés persze az, hogy jól használjuk-e majd fel. Nyilván döntő, hogy a beérkező pénzeket a gazdaság modernizálására, az infrastruktúra javítására, a társadalmi feszültségek csökkentésére fordítsuk. Minden eurót hatékonyabban kell felhasználni, mint eddig, mivel a közelmúltban nem jeleskedtünk ebben. Fel kell építenünk olyan állami és önkormányzati intézményeket, amelyek tisztességes eljárásban azoknak adják a pénzt, akik azt valóban a legjobb célokra tudják használni. Talán ez a 2004-es csatlakozáshoz kapcsolódó legfontosabb közvetlen, gyakorlati feladat.

A magyar gazdaság működésének kockázatai az EU-csatlakozással csökkennek. A nagy európai közös piac részeként sokkal kisebb ingadozásoknak leszünk kitéve. Ez vonzó a külföldi befektetők számára. Ezért valószínűsítenünk lehet, hogy 2003–2006 között az EU-n kívüli országok befektetői közül néhány jelentős, új szereplő jelenik meg Magyarországon. Még viszonylag „olcsón” tud befektetni egy „mindjárt” EU-tag és versenyképes országba. Optimista becslések szerint akár 1 milliárd euróval is megemelkedhet évente a külföldi működőtőke-befektetések összege, nyugodt világpolitikai helyzetet feltételezve.

Az EU-csatlakozással szűkül a magyar kormány hatóköre a rossz döntések meghozatalára. Ez nagyon jó! Semmilyen magyar kormány nem teheti meg, hogy például az árakat tartósan eltéríti a nemzetközi tendenciáktól, hogy

olyan támogatásokat osztogat, amelyek valójában nem állnak a társadalom érdekében, hogy elkerüli a közbeszerzést, vagy nem tartja tiszteletben a jogbiztonságot. Innentől kezdve ezt nem egyszerűen a belső demokráciánk, hanem az EU-előírások is garantálják.

Sok múlik azon, hogy az eddig nem vagy gyengén alkalmazkodó (az előbbiekből felsorolt) területeken milyen érdemi változások indulnak meg. A mikrovállalkozások óriási többségét közvetlenül az EU-csatlakozás nyilván nem érinti. Ezekben a mikrovállalkozásokban általában nincs főállású foglalkoztatott, valójában több százezer kényszervállalkozásról van szó. Ők helyi piacra dolgoznak, néhány megrendelőjük van, velük nem fog versenyezni az Európai Unió egyetlen cége sem. Az egy személyes könyvelőcég évi 1-2 millió forintos piacát nem fogja megkívánni egyetlen komoly osztrák könyvelőcég sem. Ha ők eddig túléltek a versenyt, akkor talán most is folytatni tudják tevékenységüket. Igaz, egyre nehezebb lesz megélniük, de nem az EU-csatlakozás miatt, hanem az egymással folytatott gyakran inkorrekt verseny következtében. A mikrovállalkozásokból sokan egy idő múlva ismét visszamennek alkalmazottnak, mert így magasabb jövedelemhez fognak tudni jutni.

A kis- és középvállalkozások jelentős részét azonban valódi és élénkülő verseny fogja érinteni. Az évi 50-600 millió forint árbevételű szolgáltató cégek piacára könnyen bejöhetnek új osztrák, német vagy olasz szereplők, olyanok, akik eddig is rendelkeztek üzleti kapcsolatokkal, csak nem mertek Magyarországon vállalkozásba kezdeni. Most nagyobb lesz a bizalmuk, kis kockázattal tudnak üzletet nyitni Magyarországon, s ezt sokan meg is fogják tenni. Itt tehát erősödni fog a verseny. Mit lehet tenni? Egyrészt aki megteheti, „visszalőhet”. Befektethet Ausztriában, Németországban vagy Olaszországban. Ez azonban valószínűleg keveseknek adatik meg. Mások inkább összefogásban bízhatnak. Összefoghatnak egy éppen bejönni készülő külföldivel vagy egy már itt lévő jelentősebb szereplővel, esetleg sok kicsi hazai egymással. Min-

denesetre újraértékelődnek az üzleti és együttműködési kapcsolatok.

A mezőgazdaság, a vasút és az egészségügy területén a változás kényszere szintén elég erős. De itt a folyamat leginkább attól függ majd, hogy a főszereplő – aki egyelőre az állam – milyen változtatásokat hajt végre. Magyarországnak szüksége van komoly reformokra az agrárszférában, a vasút modernizálásában és az egészségügy áramvonalasításában. Ez nem lesz könnyű, de nem is lesz elkerülhető. Ha megcsináljuk – persze nem egy-két év alatt, hanem évtizedben mérhető távon –, akkor jó esély van arra, hogy ezek a területek is komolyan nyernek majd az EU-csatlakozásból. Sőt, még az is elképzelhető, hogy már magához az átalakuláshoz is lehet forrásokat kapni a közös kasszából.

Jól látszik, hogy a csatlakozással összességében sokat lehet nyerni. De ez aktivitást, hazai előre gondolkodást és az eddigi reformorientáltságunk fenntartását teszi szükségessé.

TARTALOM

Előszó	5
Angyal Ádám: Az európai polgár	9
Ágh Attila: Együtt Európába	25
Balogh András: Megjegyzések	35
Bart István: A magyar nyelv az Unióban	44
Bayer József: Örömtelen beteljesülés?	48
Csáki György: Európai uniós csatlakozásunk néhány kérdése	55
Csányi Vilmos: A kalandozásoknak vége!	69
Deák Péter: Biztonságos Európáért	73
Ferge Zsuzsa: Szociális Európa	84
Galló Béla: Megmaradunk-e szuverénnek?	90
Kertész Ákos: A győzelemért tenni kell	98
Kolláth György: Brüsszel felé, félúton	108
Kovács András: Az Európai Unió és a film	118
Lamm Vanda: Az európai polgár	122
Márton László: Európai illem(hely)	129
Persányi Miklós: Végre itthon – Európában!	135
Szabó István: Közös kultúránk	150
Tamás Pál: A lécs	154
Telegdy István – Kunos József: Ki marad itthon?	158
Vámos Tibor: Hic Rhodus... ..	165
Varga Gyula: Magyarország agrárgazdasága az EU kapujában	173
Varga Imre: „A sors a vele egyetértőt vezeti, a vele ellenkezőt magával cipeli”	195
Vértess András: A magyar gazdaság Európában	199

FELELŐS KIADÓ A VENTUS LIBRO KFT.
ÜGYVEZETŐ IGAZGATÓJA
A BORÍTÓT JUHÁSZ LAJOS TERVEZTE
NYOMTA ÉS KÖTÖTTE
ASZEKSZÁRDI NYOMDA KFT.
FELELŐS VEZETŐ
VADÁSZ JÓZSEF IGAZGATÓ